

การเปลี่ยนแปลงสัณฐานย่านชุมชนเก่าเมืองรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษาย่านสำเพ็ง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาสถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2563
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Morphological Transformation of Rattanakosin old town: Sampeng Neighborhood

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Architecture in Architecture

Department of Architecture

FACULTY OF ARCHITECTURE

Chulalongkorn University

Academic Year 2020

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การเปลี่ยนแปลงสัญญาณย่านชุมชนเก่าเมืองรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษาย่านสำเพ็ง
โดย	น.ส.ญาณิน ธัญกิจจานุกิจ
สาขาวิชา	สถาปัตยกรรม
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะจฤดี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒนา ธาดานิติ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วาริชา วงศ์พยัต)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(อาจารย์ ดร.มนสินี อรรถวานิช)

ญาณิน ธัญกิจจานุกิจ : การเปลี่ยนแปลงสัณฐานย่านชุมชนเก่าเมืองรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษาย่านสำเพ็ง.

(Morphological Transformation of Rattanakosin old town: Sampeng Neighborhood) อ.ที่ปรึกษาหลัก :
ผศ. ดร.เทิดศักดิ์ เตชะกิจจจร

สำเพ็ง เป็นย่านการค้าชาวจีนนอกกำแพงเมืองที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ มีอาณาเขตตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มถึงคลองวัดสำเพ็งหรือถนนมหาจักรถึงวัดปฐมศกคา ปัจจุบันสำเพ็งพัฒนาเป็นย่านศูนย์กลางการค้าและเป็นย่านชุมชนเก่าที่ถูกพัฒนาแบบไร้ทิศทางเนื่องจากขาดความเข้าใจในคุณค่าและความเป็นมาของย่านโดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานชุมชนจีนในสำเพ็ง การศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยและรูปแบบการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ และศึกษาความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงสัณฐานกับการตั้งถิ่นฐานในสำเพ็งเพื่ออธิบายถึงความเป็นมาของพื้นที่ ซึ่งการศึกษาสัณฐานของย่านสำเพ็งในภาพรวมจะทำให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงและความเชื่อมโยงของลักษณะกายภาพในปัจจุบันกับในอดีตซึ่งสามารถนำไปต่อยอดในการออกแบบพัฒนาเมือง

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่ผ่านมา พบว่าการศึกษาเกี่ยวกับภาพรวมของพื้นที่สำเพ็งโดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ถึงก่อนรัชกาลที่ 5 ยังมีอยู่น้อย โดยมากเป็นข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และการศึกษาเฉพาะพื้นที่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลานั้นเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้ย่านสำเพ็งมีลักษณะแบบที่เห็นในปัจจุบันเนื่องจากเป็นช่วงเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในพื้นที่ และจุดเปลี่ยนของการพัฒนาในพื้นที่ที่สำคัญหลายประการเกิดขึ้นในช่วงเวลานั้นมากกว่าในช่วงหลัง

สัณฐานเดิมของพื้นที่สำเพ็งเป็นชนิดสวน มีแกนสำคัญคือถนนสำเพ็งซึ่งพัฒนามาจากเส้นทางเดินเชื่อมพระนครที่ประตูละพานหันออกไปยังวัดต่างๆ ที่อยู่นอกเมืองริมแม่น้ำเจ้าพระยา สำเพ็งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับชุมชนจีนที่ตลาดน้อยและเชื่อมโยงกับพื้นที่คลองสานฝั่งธนบุรีด้วยท่าเรือหลายแห่งริมแม่น้ำเจ้าพระยาและการย้ายไปมาของชาวจีนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ชุมชนจีนที่ย้ายมาจากท่าเตียนในช่วงรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 3 มีศูนย์กลางชุมชนที่บริเวณถนนสำเพ็ง ต่อมาในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีการตัดถนนเจริญกรุงจากทางช้างที่ประตูสามยอด ตัดถนนยาวราชเข้าพระนครที่ป้อมมหาชัย และถนนอีกหลายสายเชื่อมเส้นทางในพื้นที่ เป็นการพัฒนาที่เกิดถัดขึ้นไปทางเหนือของถนนสำเพ็งและเชื่อมต่อกับพื้นที่เดิมด้วยตรอกซอยทางตั้งยาวจรดพื้นที่ริมน้ำ เมื่อเส้นทางสัญจรทั้งเก่าและใหม่ซ้อนทับกันจึงเกิดเป็นโครงข่ายและการพัฒนาบ้านเรือน ร้านค้า และพื้นที่ต่างๆ การพัฒนาดังกล่าวที่เกิดขึ้นเป็นผลจากปัจจัยทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม รวมถึงการถือครองที่ดินจำนวนมากบริเวณริมน้ำตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นชุมชนโดยเชื้อพระวงศ์ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ดินบริเวณที่อยู่ถัดขึ้นไปจากถนนสำเพ็งตรอกอย่างตรอกอิศรานุภาพเป็นพื้นที่ค้าขายจนเกิดการขยายตัวของชุมชนเข้าไปในพื้นที่สวน ทั้งนี้หนึ่งในกลุ่มที่ทำให้เกิดการพัฒนาดังกล่าวในสำเพ็งคือชาวจีนที่มีฐานะหรือมีการผูกสัมพันธ์กับขุนนางเดิมในไทยทั้งทางสังคมและทางเศรษฐกิจ

สาขาวิชา   สถาปัตยกรรม

ปีการศึกษา   2563

ลายมือชื่อนิสิต .....

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

6370064225 : MAJOR ARCHITECTURE

KEYWORD: Chinese community, Sampeng, Rattanakosin, morphology, urban development

Yanin Thunkijjanukij : Morphological Transformation of Rattanakosin old town: Sampeng Neighborhood.

Advisor: Asst. Prof. TERDSAK TACHAKITKACHORN, Ph.D.

Sampeng is a Chinese community outside the old city wall. It emerged at the same time with the Rattanakosin Kingdom in the area between Wat Sampluem canal and Wat Sampeng canal. Being a commercial center and an important Chinese community, Sampeng is now facing directionless development due to a lack of understanding about the value and background of the area especially at the beginning of Sampeng. This research aims to study physical changes and the relation between morphological transformation and settlement in Sampeng, in order to understand its development from past to present and make use of the lessons learned to improve the urban design in the future.

From literature reviews, there are very few studies about Sampeng's overall picture, especially between Rama I and Rama V period. Most studies of that time were history and specific area. Changes and developments in that time are important factors that formed the area to be Sampeng as we know today because they were an early stage of settlement and many important turning points happened at that time.

Orchard plot is a previous morphology in Sampeng. Its main road is Sampeng road, developed from a line connecting Sapan-hun city gate to the temples along Chaopraya river outside the city. Sampeng is connected to the Chinese community in Talad Noi and Klong San at the other side of Chaopraya river by many piers and relocations of Chinese families on both sides. Chinese community moved from Ta Tien in Rama I to Rama III period had community center around Sampeng road. Charoenkrung road, Yaowarat road, and many new roads were constructed in Rama IV and Rama V period. They were connected into the city through old gate and fortress and connected existing routes. These new developments occurred in the north of Sampeng and connected to the former area with alleys all the way to the river. When old and new routes are joined, traffic networks and buildings in the area are also developed. Transformation in Sampeng has been influenced by various factors such as physical, social, and economic, including the royal family's ownership of many plots along the river. This also resulted in land development around Itsaranuphap alley to be the community's market center and expanded into other orchards areas. And key developers in Sampeng were those Chinese businessmen who had social or economic relationships with former noblemen in Thailand.

Field of Study: Architecture

Student's Signature .....

Academic Year: 2020

Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงด้วยดีจากคำแนะนำ การสนับสนุน และการช่วยเหลือในด้านต่างๆ จากบุคคลหลากหลายกลุ่ม

ขอขอบคุณอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร ที่พาลงสำรวจพื้นที่ด้วยตนเองหลายครั้ง ซึ่ประเด็นและรายละเอียดที่น่าสนใจ คอยให้คำปรึกษาและคำแนะนำในเรื่องต่างๆ ด้วยความเข้าใจและอดทน ฝึกให้คิดวิเคราะห์ด้วยวิธีต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมถึงอนุเคราะห์สถานที่ในการนั่งทำงาน และขอขอบคุณคณะกรรมการ รองศาสตราจารย์ ดร. สุวัฒนา ธาดานิติ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วาริชา วงศ์พยัต และอาจารย์ ดร. มนสิณี อรรถวานิช ที่ได้แนะนำแนวทางและแก้ไขจุดต่างๆ ในการศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน ขอขอบคุณอาจารย์มิ่งขวัญ นันทวิสัย สำหรับข้อมูลแผนที่และความรู้สารสนเทศภูมิศาสตร์

ขอขอบคุณพี่ชลัมพล ธาวานพงษ์ และพี่เทพพิทักษ์ นิลวรรณ สำหรับคำแนะนำในการเรียน การเขียน การวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ขอขอบคุณมัชฌิมาศ มรรคา ที่ร่วมทางในทุกเรื่องทุกเหตุการณ์ตั้งแต่เริ่มต้นหลักสูตร ขอขอบคุณพี่ไชติรัตน์ สว่างวงษ์ และพี่สุดาร์ตน์ มหตระกุลรังษี สำหรับคำแนะนำระบบ การเขียนและการทำงาน และขอขอบคุณคุณอาจารย์ เพื่อนร่วมรุ่น เพื่อนร่วมชั้นเรียน และเจ้าหน้าที่ภาควิชาที่ช่วยให้การเรียน การเรียบเรียงประเด็นการศึกษา และการติดตามข่าวสารในช่วงที่คณะไม่สามารถเปิดทำการได้เป็นไปอย่างราบรื่น

สุดท้ายนี้ขอขอบคุณครอบครัวและคนใกล้ชิดที่คอยสนับสนุนและช่วยเหลือด้านต่างๆ ในการศึกษาครั้งนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ญาณิน ธัญกิจจานุกิจ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญรูปภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	2
1.3 ขอบเขตของการศึกษา.....	2
1.4 ระเบียบวิธีวิจัย.....	3
1.4.1 ทบทวนวรรณกรรม.....	3
1.4.2 รวบรวมข้อมูล.....	4
1.4.3 วิเคราะห์ข้อมูล.....	4
1.4.4 สรุปผลการศึกษา.....	4
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
บทที่ 2 แนวคิด เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
2.1 แนวคิดการศึกษาสัณฐานวิทยาของเมือง.....	7
2.1.1 โครงสร้างเชิงสัณฐานของเมือง.....	7
2.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างกายภาพกับสังคม.....	13
2.2 แนวคิดการตั้งถิ่นฐาน.....	13

2.2.1 การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน	13
2.2.2 การตั้งถิ่นฐานย่านการค้า.....	16
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับที่ดิน	17
2.3.1 การถือครองที่ดิน.....	17
2.3.2 การเปลี่ยนรูปแบบที่ดิน.....	18
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับทางสัญจร.....	20
2.4.1 การเปลี่ยนแปลงจากเมืองฐานน้ำไปสู่ฐานบก.....	20
2.4.2 การเปลี่ยนแปลงของทางน้ำ.....	21
2.5 ประวัติศาสตร์ชุมชนจีนในกรุงเทพฯ	22
2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	26
2.6.1 งานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม	27
2.6.2 งานวิจัยเกี่ยวกับย่านสำเพ็งและพื้นที่ใกล้เคียง	30
บทที่ 3 ลักษณะทั่วไปของย่านสำเพ็ง	33
3.1 บริบทของพื้นที่ศึกษา	33
3.1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต.....	33
3.1.2 เส้นทางคมนาคมในพื้นที่	34
3.1.3 ประวัติความเป็นมา	36
3.1.4 บุคคลสำคัญและผู้ถือครองที่ดินหลักในบริเวณสำเพ็ง	40
3.2 องค์ประกอบทางกายภาพในสำเพ็งแต่ละช่วงเวลา.....	48
3.2.1 การสัญจรทางน้ำ	49
3.2.1.1 การสัญจรทางน้ำ ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์.....	49
3.2.1.2 การสัญจรทางน้ำ ในรัชกาลที่ 1.....	49
3.2.1.3 การสัญจรทางน้ำ ในรัชกาลที่ 2 – 3.....	49
3.2.1.4 การสัญจรทางน้ำ ในรัชกาลที่ 4.....	50

3.2.1.5 การสัญจรทางน้ำ ในรัชกาลที่ 5.....	50
3.2.1.6 การสัญจรทางน้ำ รัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน.....	50
3.2.2 การสัญจรทางบก.....	51
3.2.2.1 การสัญจรทางบก ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์	51
3.2.2.2 การสัญจรทางบก ในรัชกาลที่ 1	51
3.2.2.3 การสัญจรทางบก ในรัชกาลที่ 2 – 3	52
3.2.2.4 การสัญจรทางบก ในรัชกาลที่ 4	52
3.2.2.5 การสัญจรทางบก ในรัชกาลที่ 5	53
3.2.2.6 การสัญจรทางบก รัชกาลที่ 6 – ปัจจุบัน	53
3.2.3 ชุมชนและสถานที่สำคัญ	54
3.2.3.1 ชุมชนและสถานที่สำคัญ ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์	54
3.2.3.2 ชุมชนและสถานที่สำคัญ ในรัชกาลที่ 1	54
3.2.3.3 ชุมชนและสถานที่สำคัญ ในรัชกาลที่ 2 – 3	55
3.2.3.5 ชุมชนและสถานที่สำคัญ ในรัชกาลที่ 5	55
3.2.3.6 ชุมชนและสถานที่สำคัญ รัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน	55
3.2.4 ที่ดิน	56
3.2.4.1 ที่ดิน ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์.....	57
3.2.4.2 ที่ดิน ในรัชกาลที่ 1.....	57
3.2.4.3 ที่ดิน ในรัชกาลที่ 2 – 3.....	57
3.2.4.4 ที่ดิน ในรัชกาลที่ 4.....	57
3.2.4.5 ที่ดิน ในรัชกาลที่ 5.....	58
3.2.4.6 ที่ดิน รัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน.....	58
บทที่ 4 วิเคราะห์ผลการศึกษา.....	66
4.1 สำเเพงกับพื้นที่โดยรอบ	66

4.2 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพ.....	69
4.2.1 การสัญจรทางน้ำ.....	69
4.2.2 การสัญจรทางบก.....	71
4.2.3 ชุมชน.....	74
4.2.4 ที่ดิน.....	76
4.3 ความสัมพันธ์ของเส้นทางสัญจรทางบกและทางน้ำ.....	77
4.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่.....	83
4.4.1 ด้านกายภาพ.....	83
4.4.2 ด้านสังคม.....	84
4.4.3 ด้านเศรษฐกิจ.....	85
บทที่ 5 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	87
5.1 สรุปผลการศึกษา.....	87
5.1.1 ปัจจัยและการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ของย่านสำเพ็ง.....	87
5.1.2 รูปแบบพัฒนาการของสำเพ็ง.....	92
5.2 ข้อเสนอแนะ.....	95
บรรณานุกรม.....	98
ภาคผนวก.....	104
ประวัติผู้เขียน.....	118

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางแสดงเส้นทางสัญจรทางน้ำในช่วงเวลาต่างๆ.....	51
ตารางที่ 2 ตารางแสดงเส้นทางสัญจรทางบกในช่วงเวลาต่างๆ	54
ตารางที่ 3 ตารางแสดงสถานที่สำคัญในช่วงเวลาต่างๆ	56
ตารางที่ 4 ตารางแสดงช่วงเวลาและเหตุการณ์สำคัญในพื้นที่.....	58

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สารบัญรูปรภาพ

	หน้า
รูปที่ 1 ขอบเขตการศึกษา	3
รูปที่ 2 ระเบียบวิธีศึกษา	5
รูปที่ 3 การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน ปรับแก้จาก (นิธิ ลิศนันท์, 2552)	18
รูปที่ 4 การเปลี่ยนแปลงรูปแปลงที่ดิน	19
รูปที่ 5 ขอบเขตย่านสำเพ็ง	33
รูปที่ 6 พื้นที่โดยรอบ	34
รูปที่ 7 เส้นทางสัญจรในพื้นที่	35
รูปที่ 8 ถนนเจริญกรุง ปี พ.ศ. 2455	38
รูปที่ 9 ถนนเจริญกรุงในรัชกาลที่ 6	39
รูปที่ 10 ร้านขายเพชรวัดเกาะ	39
รูปที่ 11 คลองผดุงกรุงเกษม พ.ศ. 2493 (รัชกาลที่ 9)	40
รูปที่ 12 บุคคลสำคัญในตระกูลพระยาไกรโกษาและพระยาอินทรอาร	42
รูปที่ 13 ทศนิยมภาพบริเวณที่ดินของตระกูลไกรฤกษ์บริเวณตรอกข้าวสาร	42
รูปที่ 14 แผนที่แสดงแปลงที่ดินและเส้นทางที่เกี่ยวข้องกับตระกูลไกรฤกษ์	43
รูปที่ 15 บุคคลสำคัญในตระกูลเจ็สัวเนียม	44
รูปที่ 16 แผนที่แสดงแปลงที่ดินและเส้นทางที่เกี่ยวข้องกับเจ็สัวเนียม	45
รูปที่ 17 บุคคลสำคัญในตระกูลโปษยะจินดา	46
รูปที่ 18 แผนที่แสดงแปลงที่ดินที่เกี่ยวข้องกับตระกูลโปษยะจินดา	47
รูปที่ 19 แผนที่แสดงแปลงที่ดินที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์	48
รูปที่ 20 แผนที่แสดงความกว้างของเส้นทางสัญจรปัจจุบันในพื้นที่	53
รูปที่ 21 แผนที่แสดงการถือครองที่ดินในสำเพ็ง	59

รูปที่ 22	แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพก่อนกรุงรัตนโกสินทร์.....	60
รูปที่ 23	แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพยุครัชกาลที่ 1.....	61
รูปที่ 24	แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพยุครัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3.....	62
รูปที่ 25	แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพยุครัชกาลที่ 4.....	63
รูปที่ 26	แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพยุครัชกาลที่ 5.....	64
รูปที่ 27	แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพยุครัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน	65
รูปที่ 28	แม่น้ำเจ้าพระยาและเขตพระนคร	67
รูปที่ 29	แผนที่แสดงตำแหน่งเรือข้ามฟากทั้งหมดในพื้นที่.....	68
รูปที่ 30	แผนที่แสดงการเปลี่ยนแปลงเส้นทางน้ำที่สำคัญ	69
รูปที่ 31	เส้นทางสัญจรทางน้ำบนแผนที่ปีต่างๆ.....	70
รูปที่ 32	แผนที่แสดงท่าเรือและทำน้ำที่สำคัญ	71
รูปที่ 33	แผนที่แสดงทางสัญจรทางบกที่สำคัญ	73
รูปที่ 34	เส้นทางสัญจรทางบกบนแผนที่ปีต่างๆ	73
รูปที่ 35	แผนที่แสดงภาพรวมการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ.....	74
รูปที่ 36	การอยู่อาศัยของชุมชนบนแผนที่ปีต่างๆ.....	75
รูปที่ 37	แผนที่แสดงตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงรูปแปลงที่ดิน	76
รูปที่ 38	แผนที่แสดงถนนที่พัฒนาจากแนวเดิม	78
รูปที่ 39	แผนที่แสดงถนนที่เกิดจากการถมคลอง	79
รูปที่ 40	แผนที่แสดงถนนที่ตัดใหม่ไม่อิงกับแนวสัญญาณเดิม.....	80
รูปที่ 41	แผนภาพแสดงการเปลี่ยนแปลงของเส้นทางสัญจรในช่วงเวลาต่างๆ.....	81
รูปที่ 42	แผนที่แสดงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของทางสัญจร	82
รูปที่ 43	แผนที่แสดงประเภทของสถานที่ทางศาสนา	85
รูปที่ 44	การเปลี่ยนแปลงของสำเพ็งบนสัญญาณชนิดสวน.....	88

รูปที่ 45 จุดตัดของถนนสำเพ็งกับตรอกอาน้อยเก็ง ตรอกอิศรานุภาพ และถนนยาวพานิช ตามลำดับ	89
รูปที่ 46 สำเพ็งช่วงพัฒนาการสัญจร	90
รูปที่ 47 การเปลี่ยนแปลงของสำเพ็งบนสัณฐานที่ซ้อนทับกัน.....	91
รูปที่ 48 ภาพรวมการเปลี่ยนแปลงสัณฐานของสำเพ็ง	92
รูปที่ 49 แผนที่เก่าแสดงการเปลี่ยนแปลงจากสัณฐานชนิดสวนไปเป็นสัณฐานที่ซ้อนทับกัน	92
รูปที่ 50 แผนที่แสดงการถือครองที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์บางส่วนในย่านสำ เพ็งปัจจุบัน.....	93
รูปที่ 51 ลำดับการพัฒนาพื้นที่ในสำเพ็ง.....	94
รูปที่ 52 แผนที่แสดงลักษณะทางสัญจรที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 บนแผนที่ปัจจุบัน	96

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สำเพ็ง เป็นพื้นที่ระหว่างคลองวัดสามปลื้มถึงคลองวัดสำเพ็ง หรือบริเวณวัดจักรวรรดิถึงวัดปทุมคงคาในปัจจุบัน เดิมเป็นพื้นที่สวนริมน้ำเจ้าพระยาและมีวัดเก่าแก่สมัยอยุธยาหลายวัด กระทั่งชุมชนจีนได้ย้ายมาจากบริเวณท่าเตียนในช่วงเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยทำเลที่ยาวขนานริมน้ำสายสำคัญและความถนัดในการค้าขายของชาวจีน ทำให้สำเพ็งกลายเป็นย่านการค้าที่สำคัญ บริเวณนอกกำแพงเมือง ความรุ่งเรืองในการค้าขายทำให้ชุมชนขยายตัว ในขณะที่เดียวกันชาวจีนอพยพก็มีฐานอำนาจในระบบเศรษฐกิจของไทยมากขึ้น พื้นที่สำเพ็งจึงพัฒนาเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการค้าของประเทศที่มีเอกลักษณ์ความเป็นจีนรวมอยู่ด้วย ดังจะเห็นได้จากตึกแถว ศาลเจ้า ร้านค้า ผู้คน และสินค้าต่างๆ ในพื้นที่

คุณค่าของพื้นที่ย่านสำเพ็ง จากการประเมินโดยสำนักผังเมืองกรุงเทพมหานครในโครงการจัดทำแผนแม่บทการปรับปรุงฟื้นฟูและอนุรักษ์ย่าน ซึ่งรวบรวมความเป็นมาและสภาพปัจจุบันของพื้นที่ หาอัตลักษณ์และองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญเพื่อเป็นกรอบในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ย่าน ย่านสำเพ็งและย่านอื่นๆ ในเขตสัมพันธวงศ์ถูกจัดให้เป็นย่านการค้าดั้งเดิมและมีคุณค่าครบทุกด้านในการประเมิน ได้แก่ 1) ด้านประวัติศาสตร์และมรดกทางวัฒนธรรม จากรูปแบบสถาปัตยกรรมและโบราณสถาน เช่นศาลเจ้า บ้านเก่าต่างๆ 2) ด้านเอกลักษณ์เฉพาะตัว จากกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน กิจกรรมทางวัฒนธรรมตามเทศกาล และชนิดสินค้า 3) ด้านการใช้ประโยชน์หรือเศรษฐกิจ จากการเป็นสถานที่เลือกซื้อสินค้าและที่ท่องเที่ยวในเมือง นอกจากนี้ยังเป็นย่านที่มีบทบาทระดับประเทศหรือนานาชาติเช่นเดียวกับย่านบางลำภู ปากคลองตลาด ท่าเตียน คลองถม ที่ได้รับการประเมินเป็นคุณค่าแบบเดียวกัน ปัญหาของย่านการค้าดั้งเดิมรวมถึงย่านสำเพ็งคือขาดแนวทางสำหรับอาคารที่มีคุณค่า โครงสร้างพื้นฐานและพื้นที่ไม่รองรับสภาพการใช้งานในปัจจุบันทำให้กลุ่มผู้อยู่อาศัยเดิมย้ายไปพื้นที่อื่น ปล่อยให้พื้นที่ให้คนนอกเช่าค้าขายหรือเปลี่ยนเป็นโกดังเก็บของ ความผูกพันและวิถีชีวิตของย่านสำเพ็งที่สืบทอดมาตั้งแต่เริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์เริ่มลดลง นอกจากนี้การจัดการพื้นที่ยังไม่ส่งเสริมคุณค่าของย่าน ซึ่งเกิดจากการขาดข้อมูลและขาดความเข้าใจในความเป็นมาและคุณค่าของพื้นที่

การศึกษาพื้นฐานของเมือง คือการศึกษาและวิเคราะห์กลไกของเมือง เช่น ที่มา เหตุผล และกระบวนการที่เกิดจากปัจจัยด้านต่างๆ จนเกิดเป็นกายภาพของพื้นที่ในช่วงเวลาหนึ่ง เพื่อทำความเข้าใจลำดับขั้นทางประวัติศาสตร์ของเมืองซึ่งถือเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่ล้วนมีเอกลักษณ์และมี

คุณค่าในตัวเอง โดยในปัจจุบันมีประเด็นปัญหาและงานวิจัยจำนวนมากที่ศึกษาประวัติศาสตร์ในพื้นที่ รวมถึงงานที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงกายภาพของพื้นที่ข้างเคียงอย่างชุมชนคลองโอ่งอ่าง สะพานหัน หรือภายในถนนเยาวราชและถนนทรงวาดซึ่งเป็นถนนในรัชกาลที่ 5 แต่ยังไม่มีการศึกษาภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงสัณฐานย่านสำเพ็งโดยเฉพาะตั้งแต่ตอนเริ่มตั้งถิ่นฐานในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งสามารถใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับการวางแผนฟื้นฟูและอนุรักษ์ย่านในอนาคต

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

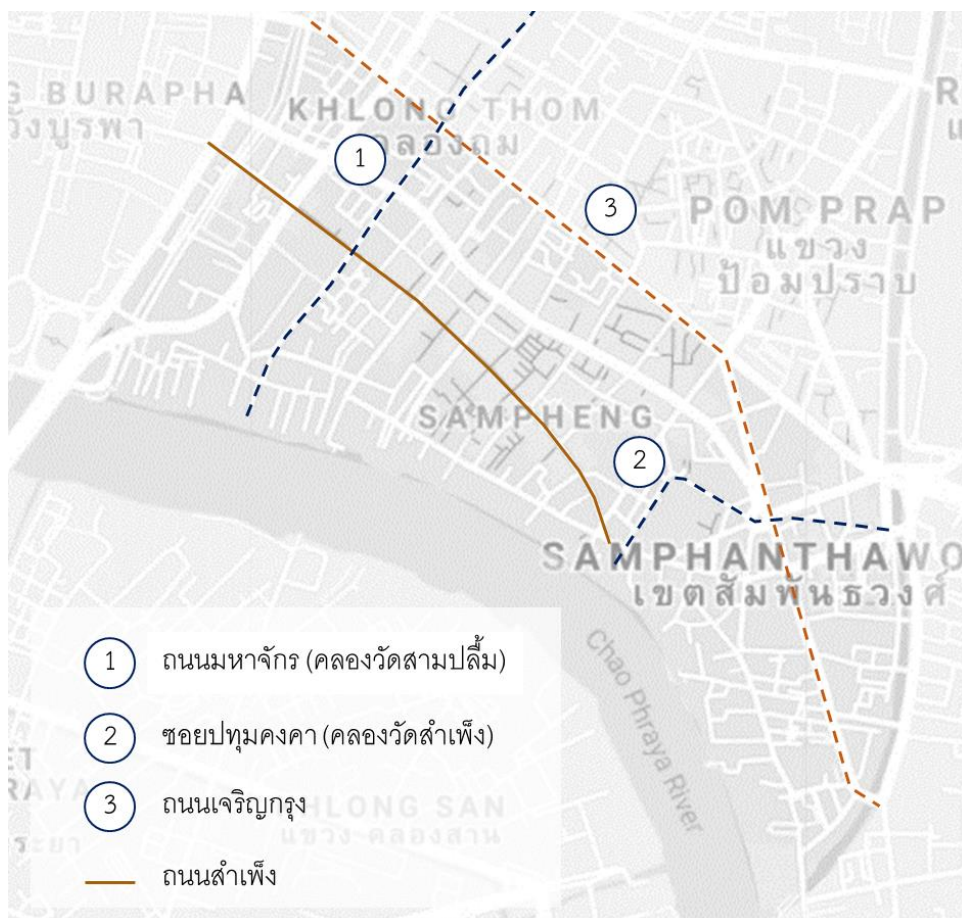
- 1) ศึกษาปัจจัยและรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพในพื้นที่สำเพ็ง ได้แก่ การสัญจรทางน้ำและทางบก การอยู่อาศัยของชุมชน การใช้ประโยชน์และรูปแบบที่ดิน
- 2) เชื่อมโยงข้อมูลประวัติศาสตร์กับกายภาพของพื้นที่ และศึกษาความสัมพันธ์การเปลี่ยนแปลงสัณฐานกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจีนในสำเพ็ง
- 3) อธิบายความเป็นมาของพื้นที่ด้วยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์และการอ่านองค์ประกอบของเมืองในช่วงเวลาต่างๆ

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาโดยเน้นตั้งแต่ชุมชนจีนย้ายมาในบริเวณสำเพ็งถึงรัชกาลที่ 5 เพื่อทำความเข้าใจจุดเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานและการเปลี่ยนแปลงสัณฐานในสำเพ็ง

ขอบเขตด้านพื้นที่ จากการทบทวนวรรณกรรม อาณาเขตของสำเพ็งในยุคเริ่มต้นคือตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม (ถนนมหาจักร) ถึงคลองวัดสำเพ็ง (ซอยปทุมคงคา) และทิศเหนือจรดถนนเจริญกรุง ทิศใต้จรดแม่น้ำเจ้าพระยา (รูปที่ 1)

รูปที่ 1 ขอบเขตการศึกษา

1.4 ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยการเปลี่ยนแปลงสัญญาณย่านชุมชนเก่าเมืองรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษาย่านสำเพ็ง เป็นการศึกษาสัญญาณของพื้นที่ในแนวราบ โดยอาศัยทั้งข้อมูลทางประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรม ผ่านการศึกษาเอกสารและการเดินสำรวจในพื้นที่ เพื่อสร้างเส้นเวลาและแผนที่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ปัจจัยและรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ โดยมีขั้นตอนดังนี้ (รูปที่ 2)

1.4.1 ทบทวนวรรณกรรม

- การศึกษาสัญญาณของเมือง
  - หลักการและทฤษฎีว่าด้วยเรื่องสัญญาณวิทยา
  - ปัจจัย ผลกระทบ และรูปแบบการเปลี่ยนแปลงสัญญาณชุมชนในพื้นที่ต่างๆ
  - แนวคิดรูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสัญญาณ
  - แนวคิดรูปแบบการเปลี่ยนแปลงรูปร่างและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

- แนวคิดและทฤษฎีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
  - การถือครองและพัฒนาที่ดินในสังคมไทย
  - สังคมชุมชนจีนอพยพ
  - การตั้งถิ่นฐาน
  - ลักษณะและประเภทของตลาด

1.4.2 รวบรวมข้อมูล

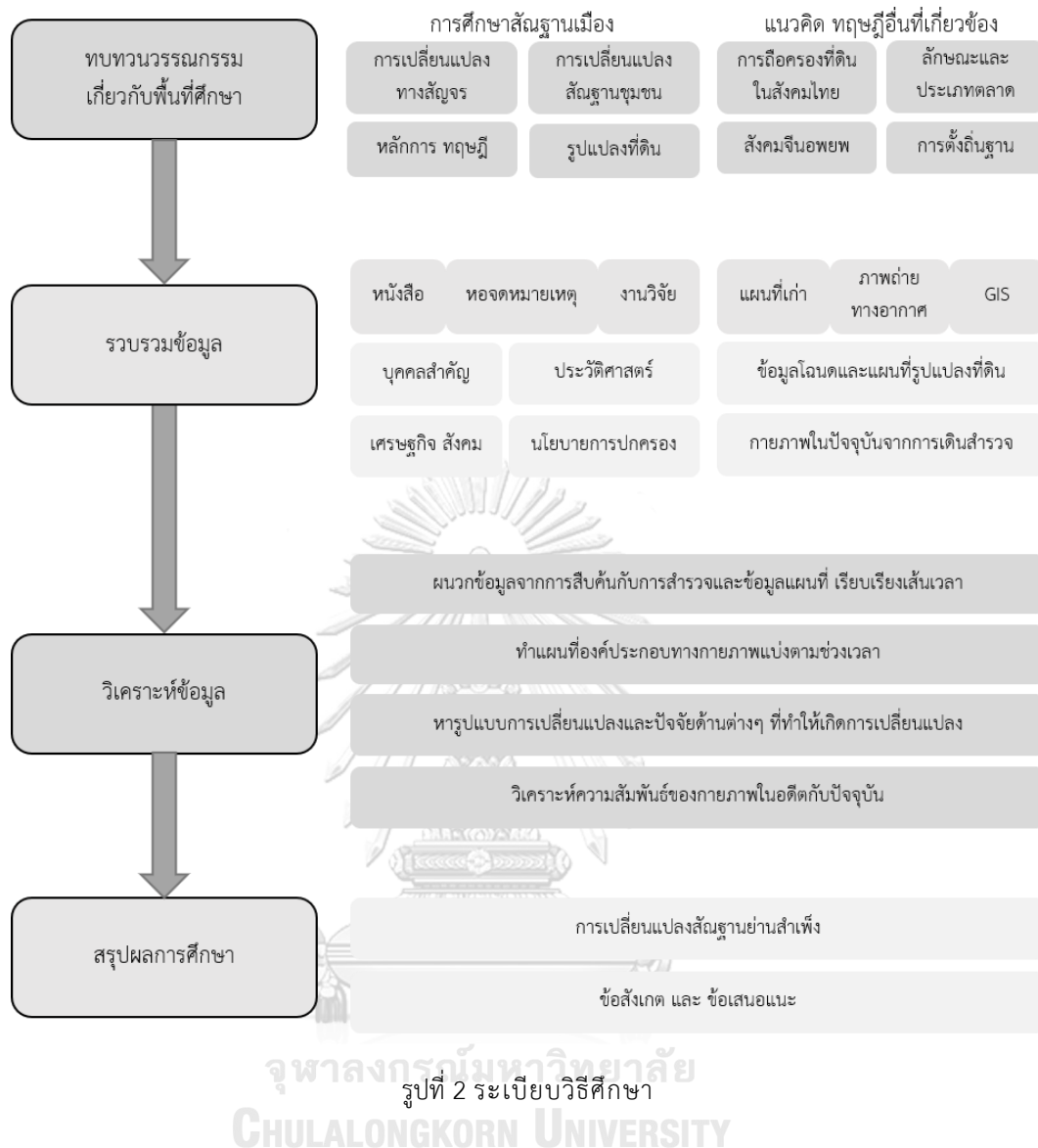
- ข้อมูลประวัติศาสตร์ ผู้นำชุมชน สถาปสังคม เศรษฐกิจ นโยบายและการปกครอง การพัฒนาพื้นที่ในยุคต่างๆ จากทั้งหนังสือ บันทึกหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และงานวิจัย
- แผนที่เก่า ข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ของสำเพ็งและพื้นที่ข้างเคียง
- โฉนดและแปลงที่ดินที่สำคัญ แผนที่แสดงรูปแปลงและการถือครองที่ดิน
- สสำรวจลักษณะทางกายภาพในปัจจุบัน ความกว้างและการเชื่อมต่อของเส้นทางสัญจร อาคารเก่าและสถานที่สำคัญ การใช้ประโยชน์ที่ดินในบริเวณต่างๆ

1.4.3 วิเคราะห์ข้อมูล

- ผนวกข้อมูลทางประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรมที่สืบค้นได้จากข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม พร้อมเปรียบเทียบกับแผนที่เก่าปีเพื่อเรียบเรียงเป็นเส้นเวลา
- ทำแผนที่ลักษณะทางกายภาพในยุคเริ่มต้นสำเพ็ง โดยอ้างอิงจากข้อมูลข้างต้นและใช้แผนที่ปัจจุบันเป็นแผนที่ฐานเพื่อความแม่นยำของตำแหน่งเส้นทางและสถานที่
- วิเคราะห์ลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสำเพ็งจากเส้นเวลาและแผนที่
- วิเคราะห์หาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพ การขยายตัวของสำเพ็ง รวมถึงผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
- วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกายภาพสำเพ็งในอดีตกับปัจจุบัน

1.4.4 สรุปผลการศึกษา

สรุปผลการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสัมภูณย่านสำเพ็งจากการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพและการวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ต่อยอดเป็นข้อสังเกตและข้อเสนอแนะในการวิจัย

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) เข้าใจความเป็นมาและจุดเปลี่ยนสำคัญของพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานชุมชนจีนในย่านสำเพ็ง ในฐานะองค์ประกอบเมืองเก่ากรุงรัตนโกสินทร์
- 2) ผลของการศึกษาสามารถแสดงความสำคัญและความต่อเนื่องของสำนัฐานเมืองเก่า
- 3) ผลของการศึกษาสามารถนำไปต่อยอด และบูรณาการกับศาสตร์ด้านอื่น เพื่อพัฒนาย่าน

บทที่ 2

แนวคิด เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสัณฐานย่านชุมชนเก่าเมืองรัตนโกสินทร์ โดยมีกรณีศึกษาเป็นย่านสำเพ็ง เป็นการศึกษาความเป็นมาของย่านโดยการเชื่อมโยงข้อมูลประวัติศาสตร์เข้ากับข้อมูลทางกายภาพของพื้นที่ ซึ่งจะศึกษาประเด็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีนในสำเพ็ง และประเด็นการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพซึ่งประกอบด้วยปัจจัยการเปลี่ยนแปลง กระบวนการการเปลี่ยนแปลง และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง โดยมีแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

- 2.1 แนวคิดการศึกษาสัณฐานวิทยาของเมือง
  - 2.1.1 โครงสร้างเชิงสัณฐานของเมือง
  - 2.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างกายภาพกับสังคม
- 2.2 แนวคิดการตั้งถิ่นฐาน
  - 2.2.1 การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน
  - 2.2.2 การตั้งถิ่นฐานย่านการค้า
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับที่ดิน
  - 2.3.1 การถือครองที่ดิน
  - 2.3.2 การเปลี่ยนรูปแบบที่ดิน
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับทางสัญจร
  - 2.4.1 การเปลี่ยนแปลงจากเมืองฐานน้ำไปสู่ฐานบก
  - 2.4.2 การเปลี่ยนแปลงของทางน้ำ
- 2.5 ประวัติศาสตร์ชุมชนจีนในกรุงเทพฯ
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 2.6.1 งานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสัณฐาน
  - 2.6.2 งานวิจัยเกี่ยวกับย่านสำเพ็งและพื้นที่ใกล้เคียง

2.1 แนวคิดการศึกษาสาธารณสุขของเมือง

2.1.1 โครงสร้างเชิงสาธารณสุขของเมือง

ไซศรี ภัคดิ์สุขเจริญ (ไซศรี ภัคดิ์สุขเจริญ, 2548) ได้กล่าวไว้ในวาทกรรมของเมืองผ่านโครงสร้างเชิงสาธารณสุขว่า การศึกษาสาธารณสุขของเมือง เป็นการศึกษาที่เน้นกระบวนการวิเคราะห์กลไกแบบบูรณาการผ่านรูปแบบทางกายภาพ สาธารณวิทยาเมืองมีประเด็นหลักอยู่ที่การค้นหาเหตุผลและที่มาของรูปร่าง รูปทรง ของอาคารหรือเมืองๆ หนึ่ง โดยเปรียบเทียบและจำแนกตามลักษณะสาธารณสุขที่เด่นชัด รวมทั้งวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้มีสาธาณุดังกล่าว โดยอาจจะระบุว่ามิกลไกแบบใดที่ก่อให้เกิดสาธาณุนั้นในช่วงเวลาหนึ่งๆ หรือมิกลไกใดที่อาจเกี่ยวเนื่องมาจากปัจจัยภายนอกอื่นๆ โดยจะเป็นการศึกษาที่เน้นเชิงกายภาพหรือเชิงพื้นที่โดยเฉพาะ แล้วจึงขยายไปสู่การวิเคราะห์ควบคู่กับปัจจัยอื่นๆ เช่น ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา เป็นต้น

งานวิจัย (Chen, 2557) มีแนวคิดว่าการศึกษาสาธารณสุขเมือง คือการศึกษารูปร่างเมืองที่เน้นการก่อตัวและการเปลี่ยนแปลงของเมืองหรือย่านในช่วงเวลาต่างๆ ศึกษาแบบของพื้นที่ในขนาดต่างๆ รวมถึงลักษณะเฉพาะ เพื่อการพัฒนาเมืองและคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน โดยแนวคิดและวิธีการศึกษาเป็นการบูรณาการหลายศาสตร์เข้าด้วยกัน ตั้งแต่ภูมิศาสตร์ การวางผังเมือง การออกแบบเมือง สถาปัตยกรรม สังคมศาสตร์ ไปจนถึงการศึกษาวัฒนธรรม การศึกษาสาธารณสุขของเมือง เป็นประโยชน์ต่อการวางผังและออกแบบเมือง การอนุรักษ์และการฟื้นฟู รวมถึงการวางนโยบายทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนด้วย

การศึกษาสาธารณสุขเมืองในปัจจุบันแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ การศึกษาองค์ประกอบ การศึกษากระบวนการ และการศึกษาวิวัฒนาการ

1) การมององค์ประกอบ เป็นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างหน้าที่ของรูปทรงเมืองกับการเคลื่อนที่ของผู้คน Bill Hillier มององค์ประกอบเมืองเป็นผลจากปรากฏการณ์ทางสังคมและที่ว่าง การศึกษาองค์ประกอบของที่ว่างจึงก่อให้เกิดความเข้าใจในแบบแผนการใช้งาน การครอบครอง และการรับรู้เมือง ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจในลักษณะทางสังคมและแนวโน้มความเปลี่ยนแปลง แต่แนวทางนี้ไม่สามารถอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงเมืองและมิติแวดล้อมอันซับซ้อนของเมืองอย่างปรากฏการณ์และความหมายทางสังคม

2) การมองกระบวนการ เป็นการศึกษากระบวนการก่อตัวของสิ่งแวดล้อมเมืองด้วยวิธีการจำแนกประเภท Saverio Muratori และ Gianfranco Caniggia สร้างวิธีการอ่านเมืองผ่านองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม โครงสร้าง ระบบ ไปจนถึงโครงข่ายเมือง ที่สามารถจำแนกประเภท

ออกจากกันได้ โดยที่ประเภทเป็นผลของความรู้ วัฒนธรรม และความปรารถนาของสังคมในแต่ละยุคสมัย แต่การศึกษาหมักเน้นที่เจตนาของผู้ออกแบบและผู้สร้างอาคารมากกว่าการรับรู้ของผู้คนในสังคม

3) การมองวิวัฒนาการ เป็นการศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบภูมิศาสตร์เมืองผ่านเวลา งานเขียนของ M.R.G. Conzen ระบุระเบียบวิธีการตอบคำถามว่าเมืองถูกสร้างขึ้นอย่างไรและเพื่ออะไร ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และภูมิทัศน์เมืองถูกศึกษาผ่านสังคมและเศรษฐกิจในแต่ละยุคสมัยที่ส่งผลต่อการก่อตัว คงอยู่ หรือเปลี่ยนแปลงไปของโครงข่ายถนน แปลงที่ดิน อาคาร และการใช้ประโยชน์ที่ดิน แม้ว่าวิธีนี้ครอบคลุมบริบทแวดล้อมที่ส่งผลต่อภูมิทัศน์เมือง แต่คำตอบถูกจำกัดไว้โดยองค์ประกอบซึ่งเป็นสัณฐานตั้งอยู่คงที่ ไม่อาจอธิบายถึงพลวัตการเคลื่อนย้ายและครอบครองพื้นที่ทางสังคมบนพื้นที่สาธารณะของเมือง

ในขณะที่หนังสือ The Handbook of Urban Morphology (Kropf, 2560) ได้ระบุวิธีการศึกษาสัณฐานของเมืองไว้ 4 แบบ ดังนี้

1) Typo – morphological

ใช้ในงานและการศึกษาสถาปัตยกรรม เป็นการศึกษาหาข้อเสนอแนะและแนวทางการออกแบบพัฒนาพื้นที่ โดยศึกษาบริบทของสภาพแวดล้อม ประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ อาจศึกษาร่วมกับลักษณะทางสถาปัตยกรรมด้วย ซึ่งมีพื้นฐานคือแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการทางกายภาพที่ทำให้เกิดโครงสร้างเมืองหลายลำดับชั้นความสำคัญ

2) Historico – geographical

ใช้อธิบายโครงสร้างทางภูมิศาสตร์ รูปแบบ และลักษณะการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ผ่านการวิเคราะห์องค์ประกอบและพัฒนาการผ่านช่วงเวลา หลักการหนึ่งคือการวิเคราะห์ผังเมืองตามลำดับเวลาและความสำคัญขององค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ รูปแบบถนน รูปแบบแปลง รูปแบบอาคาร ซึ่งสุดท้ายจะทำให้เห็นกลไกการพัฒนาทั้งขององค์ประกอบในเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

3) Spatial analytical

เน้นศึกษากิจกรรมและปฏิสัมพันธ์ของคนในพื้นที่โดยการวิเคราะห์เชิงปริมาณ ศึกษาความสัมพันธ์ของสังคม เศรษฐกิจ กายภาพการตั้งถิ่นฐาน เช่น การขนส่งและการส่งต่อข้อมูลในพื้นที่

4) Configurational

เกิดจากการสำรวจและวิเคราะห์เชิงปริมาณเกี่ยวกับความสัมพันธ์และรูปทรงที่เป็นไปได้ของสถาปัตยกรรมและเมือง

จะเห็นว่าในการศึกษาสัญญาณของเมืองแบบการวิจัยเชิงคุณภาพนั้นล้วนเป็นนำข้อมูลทางประวัติศาสตร์ สังคม และเศรษฐกิจมาผนวกกับข้อมูลทางกายภาพ ไม่ว่าจะเป็นทางสัญจร แปลงที่ดิน หรือสถาปัตยกรรม รวมไปถึงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งจะทำให้เข้าใจภาพรวมของลำดับความสำคัญและกลไกการเติบโตของพื้นที่ในช่วงเวลาต่างๆ ได้อย่างครอบคลุม

รูปทรงของเมืองซึ่งเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาสัญญาณนั้นเป็นผลรวมจาก 5 องค์ประกอบ อ้างอิงจากงานวิจัย (สิงหนาท แสงสีหนาท, 2559) คือ

- 1) โครงสร้าง ได้แก่ โครงสร้างที่เปิดโล่ง (โครงข่ายทางธรรมชาติ แม่น้ำ ถนน และพื้นที่เปิดโล่งอื่นในเมือง) และโครงสร้างที่ถูกปิดล้อม (บล็อกถนน แปลงที่ดิน และกลุ่มอาคาร)
- 2) การเข้าถึง หมายถึง โครงข่ายเส้นทางสัญจรของมนุษย์ต่อการเข้าถึงพื้นที่
- 3) ความหนาแน่นของอาคาร สิ่งปลูกสร้าง คน และความแออัดจากการรับรู้
- 4) การใช้ประโยชน์ที่ดิน หมายถึง กิจกรรมการใช้งานทั้งในอาคารและพื้นที่เปิดโล่ง
- 5) อาคาร หมายถึง ประเภท รูปร่าง ลักษณะ ขนาด ความสูง การจัดวาง ตลอดจนปฏิสัมพันธ์ระหว่างอาคารกับอาคาร อาคารกับที่ว่างและถนน และอาคารกับมนุษย์

ในด้านการศึกษาและการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงพื้นที่ของชุมชนได้มีการสรุปไว้ในงานวิจัยการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของชุมชนกะทู้ จังหวัดภูเก็ต (สมลักษณ์ บุญณรงค์, 2549) ว่า องค์ประกอบของชุมชนที่สำคัญในการศึกษาสัญญาณวิทยาเมือง ได้แก่

- 1) การวิเคราะห์รูปแบบความหนาแน่นของมวลอาคารต่อพื้นที่ว่าง

Rowe และ Koetter อธิบายเรื่องนี้โดยการใช้ทฤษฎีภาพและพื้น เป็นการศึกษความสัมพันธ์ระหว่างมวลของสิ่งก่อสร้างที่ปกคลุมดิน เห็นเป็น “ภาพ” และพื้นที่ว่าง หรือ “พื้น” เพื่ออธิบายรูปลักษณะของมวลสิ่งปลูกสร้างกับพื้นที่ว่างของเมือง ความแตกต่างของขนาด การกระจายตัวของมวลต่างๆ ทั้งหมดนี้เพื่อสร้างความเข้าใจในลักษณะการกระจายตัวของเมือง โดยสามารถแยกแยะความเป็น “ย่าน” ที่มีลักษณะเฉพาะทางกายภาพที่แตกต่างกันได้

- 2) การวิเคราะห์รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินอาคาร

Conzen อธิบายว่าเป็นการศึกษากิจกรรมการใช้พื้นที่ของมนุษย์ ซึ่งจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะการรวมกลุ่มหรือกระจายตัวของกิจกรรมที่เกิดขึ้น และรูปแบบกิจกรรมของย่านแต่ละที่ เช่น ย่านพักอาศัย ย่านการค้า ย่านสถานที่ราชการ เป็นต้น

3) การวิเคราะห์รูปแบบการสัญจรและโครงข่ายการเชื่อมต่อ

ระบบโครงข่ายการเชื่อมต่อและจัดวางของพื้นที่สาธารณะในชุมชนจะส่งผลต่อรูปแบบพฤติกรรมสัญจรและรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินอาคาร เช่น ระบบไม่กระจายความสัมพันธ์มักเป็นระบบของพื้นที่สาธารณะในชุมชนอยู่อาศัยรูปแบบใหม่ที่เข้าถึงโดยรถยนต์เป็นหลัก ส่งผลให้ปริมาณผู้สัญจรผ่านเส้นทางภายในส่วนมากมักเป็นคนกลุ่มเดิมที่จำกัดทั้งประเภทและจำนวน ส่วนระบบกระจายความสัมพันธ์ มีทางเข้าออกมากกว่า 1 เส้นทาง ทำให้การจราจรภายในชุมชนเวียนติ้วว่ามีทั้งคนภายในและภายนอกพื้นที่สัญจรผ่าน เกิดโอกาสปฏิสัมพันธ์หลายประเภทและหลายช่วงเวลา ทำให้มีศักยภาพในเชิงพาณิชย์มากกว่า

ทางสัญจรเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการใช้พื้นที่โดยรอบ และเป็นพื้นที่ทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งมีการพบปะของผู้คนที่มาทำกิจกรรมในพื้นที่เดียวกัน โดยเฉพาะการสัญจรของคนเดินเท้านั้นมีความพิเศษว่าการสัญจรโดยรถยนต์ เพราะการเดินเท้าจะเกิดการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างบุคคลได้มากกว่าการใช้รถที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างเส้นทางน้อยและให้ความสำคัญกับปลายทางมากกว่า นอกจากนี้ในบริเวณที่มีการพบปะของผู้คนหลากหลายยังสามารถพัฒนาให้มีศักยภาพเป็นย่านพาณิชย์กรรมของเมืองได้อีกด้วย

นอกจากประเด็นทางสัญจรยังมีแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ คือทฤษฎีสถิตฐานศูนย์กลางของ (Hiller, 1999) อธิบายว่า “ศูนย์กลาง” ของการตั้งถิ่นฐานที่ใดก็ตามมักหมายถึงการกระจุกตัวและการผสมผสานการใช้ประโยชน์ที่ดินและกิจกรรมที่หลากหลายบนตำแหน่งที่ตั้งอันโดดเด่น โดยมีลักษณะที่นิยมนำมาใช้วิเคราะห์หรืออธิบายความเป็นพื้นที่ศูนย์กลาง ได้แก่ รูปแบบโครงข่ายการสัญจร และรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร ซึ่งการใช้งานแบบผสมผสานที่กระจุกตัวกันจะดึงดูดการใช้งานพื้นที่ของคนหลากหลายกลุ่มและหลายช่วงเวลา

ในประเด็นของเส้นทางสัญจรกับย่านศูนย์กลาง (กฤตพร หัวใจเจริญ, 2555) ได้สรุปไว้ว่าเส้นทางในย่านศูนย์กลางจะมีระยะทางที่สั้นกว่าย่านอื่นๆ ในเมืองและมีทางเลือกในการใช้เส้นทางมากกว่า มีเส้นทางเข้าถึงรวมถึงเชื่อมต่อออกไปยังพื้นที่อื่นได้มากกว่า เส้นทางที่สำคัญมักใช้เพื่อการค้า ส่วนเส้นทางย่อยมักใช้งานแบบผสมผสานที่พิกัดกับพาณิชย์กรรม หรืออาจเป็นแค่ที่พักเท่านั้น และบล็อกจะมีขนาดเล็กกะทัดรัด นอกจากนี้พื้นที่ศูนย์กลางที่ค่อยๆ พัฒนาตามประวัติศาสตร์ยังมีแนวโน้มที่จะทำความเข้าใจเมืองได้ง่ายและสอดคล้องกับเมืองมากกว่าพื้นที่ศูนย์กลางที่ถูกกำหนดขึ้นตามผังที่วางล่วงหน้าเพราะอาจไม่สัมพันธ์กับสภาพจริงในเวลานั้น

สถิตฐานเมืองกรุงเทพฯ จากประวัติการตั้งถิ่นฐานชุมชนเมืองและวิวัฒนาการทางรูปทรงภูมิทัศน์ และวัฒนธรรม แบ่งเป็นประเภทต่างๆ ดังนี้ (สิงหนาท แสงสีหนาท, 2563)

1) สัณฐานชุมชนริมน้ำ ถิ่นฐานชุมชนเมืองที่สัมพันธ์กับสายน้ำซึ่งเป็นทางหลักในการเข้าถึงพื้นที่ กิจกรรมการใช้พื้นที่ และสรรค์สร้างภูมิทัศน์เมือง แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะย่อยตามลักษณะของเส้นทางน้ำคือแม่น้ำและลำคลอง 1.1) ชุมชนเมืองริมน้ำเป็นที่ตั้งกระจุกรวมของสถานที่ ศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา และวัฒนธรรมซึ่งเป็นผลผลิตหลักจากการผลิตซ้ำของวัฒนธรรมหลวง ได้แก่ โลกทัศน์ ความเชื่อ ประสบการณ์ และเจตนาของการจัดวางองค์ประกอบในภูมิทัศน์ 1.2) ชุมชนริมน้ำเป็นผลผลิตของการผลิตซ้ำวัฒนธรรมชนบท ถิ่นที่อยู่อาศัยและใช้ชีวิตที่รับเอาวิถีคิดและการเลือกตำแหน่ง วิธีการสร้างเรือน ชุมชน และพื้นที่เพาะปลูกจากประสบการณ์การตั้งถิ่นฐานในชนบท แม้ว่าพื้นที่การเกษตรไม่มีให้เห็นแล้วในเมืองแต่ภูมิทัศน์ของชุมชนริมน้ำ ตลาด ศาสน-สถาน รวมถึงตรอกและซอกทางเดินลัดเลาะยังคงมีให้เห็นพร้อมกับลักษณะเฉพาะของถิ่นที่ซึ่งยังคงปรากฏในปัจจุบัน

2) สัณฐานชุมชนริมน้ำในย่านเมืองเก่า เป็นถิ่นฐานชุมชนริมน้ำในยุคแรกที่สร้างขึ้นจากเทคโนโลยีตะวันตก ความหลากหลายของชาติพันธุ์ การสั่งสมของวิถีชีวิตและการสร้างถิ่นที่อยู่อาศัยนั้นปรากฏอยู่กับภูมิทัศน์อาคารและถนนในแบบตะวันตกยุคก่อน ลักษณะเฉพาะ นอกจากสถาปัตยกรรมยังรวมถึงโครงข่ายถนนที่มีลักษณะแบบผสมและมีบล็อกถนนขนาดเล็กซึ่งส่งผลให้การสัญจรและกิจกรรมแทรกซึมเชื่อมโยงถึงกัน ภาพลักษณ์ในวิถีชีวิตและภูมิทัศน์ยังคงโดดเด่นแม้ว่าการใช้พื้นที่อาจเปลี่ยนแปลงเพื่อตอบรับคนรุ่นใหม่และนักท่องเที่ยว

3) สัณฐานชุมชนริมน้ำในย่านเมืองใหม่ เป็นถิ่นฐานชุมชนเมืองที่ปรากฏริมถนนสายหลักในเขตพื้นที่ชั้นกลางและชั้นนอกของกรุงเทพมหานคร การผลิตซ้ำของถิ่นที่อยู่อาศัยในแบบตึกแถวริมถนนที่ประจวบเหมาะกับการก่อตัวของนักธุรกิจชนชั้นกลางในยุคทุนนิยม ชุมชนริมน้ำในย่านเมืองใหม่มีแบบอย่างที่ถูกสั่งสมจากชุมชนในย่านเมืองเก่าซึ่งมีวิถีการค้าและอยู่อาศัยร่วมกัน แต่สำหรับชุมชนริมน้ำในย่านเมืองใหม่นั้นผู้ครองครองพื้นที่ไม่ได้มาจากกลุ่มชาติพันธุ์ เครือญาติ หรือประกอบการค้าลักษณะเดียวกันเป็นโครงข่ายเชื่อมโยงแยกเช่นในย่านเมืองเก่า

4) สัณฐานชุมชนตามสถานที่สำคัญ เป็นถิ่นฐานชุมชนเมืองที่ก่อตัวโดยรอบหลังจากสถานที่สำคัญบางแห่งได้ถูกสร้างขึ้นริมถนนในเขตชานเมือง สถานที่เหล่านั้นมีแรงดึงดูดสำคัญทางสังคม เศรษฐกิจตลอดจนการผลิตพื้นที่เพื่อรองรับผู้ใช้งานเฉพาะกลุ่มโดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของมหาวิทยาลัยที่มีต่อกระบวนการกลายเป็นเมือง ภูมิทัศน์ทางกายภาพระหว่างสถานที่สำคัญกับชุมชนแวดล้อมไม่สัมพันธ์ต่อกันแต่ในเชิงพื้นที่ทางสังคมแล้วมีความเชื่อมโยงและเกี่ยวพันระหว่างกัน

5) สัณฐานชอย ถิ่นที่อยู่อาศัยและใช้ชีวิตหลากหลายสังคม ชนชั้น และยุคสมัย ผลผลิตอันแตกต่างในทางความคิด การสร้าง และการปรับเปลี่ยนพื้นที่ ชอยเป็นเส้นทางสัญจรทางบกซึ่งเชื่อมโยงการเดินทางจากถนนสายหลักเข้าสู่ชุมชน ความหลากหลายของพื้นที่ทางสังคมสะท้อนออกมาเป็นคำเรียกว่าปากชอย กลางชอย และท้ายชอย ถิ่นฐานชุมชนริมคลอง ชุมชนบ้านเดี่ยว ชุมชนตึกแถวร้อยเรียงอยู่ในชอยประกอบกับการแทรกตัวอยู่ร่วมจากชุมชนแออัดของชาวชนบทอพยพ สัณฐานชอยเป็นผลผลิตพหุลักษณะทางสังคม สังคมที่แยกตัวจากกันในด้านชนชั้นอยู่อาศัยและความคิดแต่มีปฏิสัมพันธ์และประสบการณ์ร่วมกันบนพื้นที่สาธารณะในชอย

6) สัณฐานชอยลัด ก่อตัวขึ้นซ้อนทับบนสัณฐานชอย ถูกใช้เป็นเส้นทางลัดเชื่อมโยงการเดินทางเข้าถึงศูนย์กลางเมืองจากริมถนนด้านหนึ่งไปสู่อีกด้านหนึ่งผ่านบล็อกถนนขนาดใหญ่ของเมือง ประสบการณ์ผลิตพื้นที่และการใช้งานชอยเพื่ออยู่อาศัยถูกแทนที่ด้วยการแทรกตัวของทุน รสนิยม และชนชั้นกลาง การสัญจรเคลื่อนที่ผ่านระดับเมืองเกิดขึ้นบนสัณฐานชอยลัด อาคารสำนักงาน คอนโดมิเนียม ตลาดยุคใหม่ ไปจนถึงนวดแผนโบราณก่อตัวขึ้นเคียงข้างบ้านเรือนดั้งเดิมในชอย โครงสร้างบ้านเรือนหลายหลังอาจยังคงอยู่แต่ปรับการใช้งานเพื่อรองรับกิจกรรมสังคมเมืองแทนที่การอยู่อาศัย ประสบการณ์การใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อเข้าถึงที่อยู่อาศัยหายไปพร้อมกับการกันรั้วที่บุง

7) สัณฐานตามจุดเปลี่ยนถ่ายการเดินทาง เป็นศูนย์กลางใหม่ของเมืองบนพื้นฐานกลุ่มชนชั้นกลางระดับบน การผลิตสร้างพื้นที่ทางสังคมที่ผูกโยงกับการเดินทางด้วยระบบรางและการเข้าถึงพื้นที่ชุมชนเมืองผ่านสถานีขึ้นลง ย่านเมืองและการใช้พื้นที่แหล่งต่างๆ ถูกเชื่อมโยงไว้ด้วยจุดเปลี่ยนถ่ายการเดินทาง เกิดการเปลี่ยนถ่ายจากการใช้งานเดิมเป็นบริการที่หลากหลายเพื่อรองรับความหลากหลายของการเดินทางต่างๆ ที่เกิดขึ้นใหม่

8) สัณฐานซูปเปอร์บล็อก คือถิ่นฐานแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสัณฐานเมืองต่างยุคโดยคงอยู่ร่วมกันจากการบรรจบ ทับซ้อน และปะปนภายใต้อาณาบริเวณขนาดใหญ่ของบล็อกเมือง สัณฐานชุมชนริมถนนในย่านเมืองใหม่มีความหนาแน่นตลอดแนวถนนทุกสายจนมาบรรจบกันตามโครงข่ายถนนในเขตชั้นกลางและนอกของกรุงเทพมหานคร สัณฐานเมืองที่บรรจบกันนั้นปรากฏเป็นลักษณะวงแหวนโดยได้ทับซ้อนและควรรวมสัณฐานชอยต่างๆ ไว้ภายในเป็นอาณาบริเวณขนาดใหญ่ของเมืองที่อยู่อาศัยและใช้ชีวิตของชุมชนต่างยุคต่างชนชั้นในชอยจึงถูกแวดล้อมไปด้วยโครงข่ายเมืองยุคใหม่ที่เกาะตัวตามริมถนน ความแตกต่างปรากฏชัดจากวิธีการสร้าง การใช้พื้นที่ และภูมิทัศน์ระหว่างเมืองริมถนนกับชุมชนในชอย แต่โครงข่ายทางสังคมในชีวิตประจำวันของผู้คนกลับรวมเป็นหนึ่งเดียว

กล่าวโดยรวมแล้ว สันฐานเมืองไม่ใช่การจำแนกพื้นที่และรูปทรงเมือง แต่เป็นผลผลิตทางภูมิทัศน์และวัฒนธรรมที่หมายถึงแนวคิดและการก่อสร้างแปลงเมืองแห่งยุคสมัยในทางสังคม สันฐานเมืองเหล่านี้เป็นเค้าโครงบ่งบอกถึงความเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยและใช้ชีวิต ถิ่นที่ผู้คนมีประสบการณ์และความทรงจำการใช้งาน ถิ่นที่คนในพื้นที่ระลึกและผูกพันแตกต่างออกไปจากถิ่นอื่น แม้ว่าถิ่นฐานเหล่านี้ถูกบ่งชี้จากลักษณะเฉพาะทางสังคมและภูมิทัศน์ แต่สำเนียงร่วมทางสังคมต่อถิ่นฐานและอัตลักษณ์เมืองนั้นยังคงเป็นเรื่องที่ต้องถูกศึกษาและหยั่งลึกลงไปถึงการรับรู้ของมนุษย์

2.1.2 ความสัมพันธ์ระหว่างกายภาพกับสังคม

รูปร่างของเมืองเป็นผลผลิตสำคัญที่มาจากตัวแปรสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ธรรมชาติ สังคม ศาสนา เทคโนโลยี และวัฒนธรรม ซึ่งมีน้ำหนักที่แตกต่างกัน ดังนั้นจึงไม่สามารถแยกรูปร่างของเมืองออกจากมนุษย์ได้ เพราะมนุษย์ในแต่ละบริบททำให้เกิดเป็นปัจจัยดังกล่าวที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลให้เมืองมีรูปร่างที่ต่างกัน เช่น จัตุรัสเมืองที่เกิดจากเส้นทางเดินของผู้คน สวนที่จัดตามคติความเชื่อทางศาสนา เป็นต้น (Chen, 2557)

รูปแบบของเมืองจะทำให้เกิดพฤติกรรมที่เฉพาะเจาะจง และจำเป็นที่จะจัดรูปแบบของเมืองกับการใช้งานที่เหมาะสมกันเพื่อกิจกรรมในเมืองที่มีประสิทธิภาพและป้องกันการเกิดอาชญากรรม นอกจากนี้รูปทรงของเมืองไม่ได้แสดงถึงแค่การใช้ชีวิต ทำงาน สื่อสาร หรือความบันเทิงเท่านั้น แต่ยังสนองความงาม ความนับถือตนเอง ความรู้สึกต่อถิ่นที่อยู่ และความหมายทางวัฒนธรรมของคน (Heft, 2531) ความสัมพันธ์ระหว่างกายภาพกับการรับรู้ถึงสถานที่ของผู้คน ผลการศึกษาชี้ว่าผู้อยู่อาศัยในย่านที่มีการพัฒนาที่ต่อเนื่อง จะมีความรู้สึกผูกพันกับพื้นที่มากกว่าย่านที่มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่ส่งผลมาก จะเห็นได้ว่าการศึกษาสันฐานของเมืองที่เป็นประโยชน์ต่อการวางแผนและพัฒนาเมืองนั้นจะต้องครอบคลุมทั้งด้านกายภาพและความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมในหลายมิติ (Gokce & Chen, 2559)

2.2 แนวคิดการตั้งถิ่นฐาน

2.2.1 การตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน

การตั้งถิ่นฐาน หมายถึง การบุกเบิกและเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ที่ไม่มีผู้ใดอาศัยมาก่อน รูปแบบและขนาดของแหล่งตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนต่างกันไป หน่วยของการตั้งถิ่นฐานจึงเป็นการแสดงออกถึงการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปของอาคาร บ้านเรือน ถนน และการใช้ที่ดิน ตลอดจนผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อม การตั้งถิ่นฐานสามารถจำแนกได้ดังนี้ (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536)

1) การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม

เป็นการตั้งถิ่นฐานที่สัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติ หรือปัจจัยทางกายภาพ เช่น ที่ราบลุ่ม แยกถนน จุดบรรจบของแม่น้ำ เป็นต้น ในระยะแรกอาจเริ่มต้นจากจำนวนบ้านไม่กี่หลังคาเรือน ระยะต่อมาจำนวนคนมากขึ้นกลายเป็นหมู่บ้าน โดยหมู่บ้านที่จัดตั้งมานานมักมีขนาดใหญ่ การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะเป็นการตั้งถิ่นฐานในชนบทที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์ โดยมีพื้นที่ทำกินอยู่ในบริเวณโดยรอบ

2) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย

เป็นการตั้งถิ่นฐานที่พื้นที่ทำเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ โรงเก็บเครื่องมือต่างๆ อยู่ในพื้นที่ของแต่ละคน ความห่างของบ้านเรือนขึ้นอยู่กับขนาดที่ดินแต่ละครอบครัว แต่มักจะอาศัยศูนย์กลางชุมชนร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน สถานีอนามัย ตลาด

3) การตั้งถิ่นฐานแบบสุ่ม

มีลักษณะเป็นกลุ่มและกระจายสลับกัน โดยช่วงแรกจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อมีคนมากขึ้นและพื้นที่เกษตรกรรมขยายตัว จึงขยายชุมชนออกไปและมีการแยกตัวไปเพื่อดูแลไร่นาอย่างเต็มที่ ทำให้เกิดการกระจายตัวออกจากศูนย์กลางหมู่บ้าน

4) การตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคม

มักปรากฏในบริเวณที่ราบ การตั้งบ้านเรือนจะเกาะกลุ่มเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมหลักที่สะดวก โดยอาจตั้งเป็นกลุ่มติดต่อกันในพื้นที่ชุมชนการค้าหรือทางแยก จุดตัด ของเส้นทาง ส่วนบริเวณที่อยู่ห่างออกไปอาจตั้งบ้านเรือนห่างกัน มีพื้นที่เกษตรกรรมด้านหลังที่อยู่อาศัย เส้นทางคมนาคมดังกล่าว เช่น

- แม่น้ำ ส่วนมากจะตั้งบ้านเรือนบริเวณคั่นดินธรรมชาติที่น้ำท่วมไม่ถึงหรือที่ราบขั้นบันได เช่นเดียวกับอารยธรรมแรกๆ ของโลกที่อิงกับลุ่มแม่น้ำ เนื่องจากน้ำเป็นทั้งแหล่งอาคาร เส้นทางคมนาคม และนันทนาการ
- ลำคลอง อาจเกิดตามธรรมชาติหรือสร้างขึ้นโดยมนุษย์เพื่อเชื่อมระหว่างแม่น้ำ ส่วนใหญ่จะเป็นแนวตรงและอยู่บริเวณที่ราบเพื่อใช้เป็นเส้นทางขนส่ง ทำเกษตรกรรม อุปโภคและบริโภค
- ถนนและระบบราง เป็นเส้นทางคมนาคมทางบก ถูกพัฒนาขึ้นหลังการคมนาคมทางน้ำ ถนนสามารถดึงดูดการตั้งถิ่นฐานจากพื้นที่เกษตรกรรมออกมาสู่สองฝั่งถนนได้ เนื่องจากเป็นเส้นทางที่สะดวกและรวดเร็วกว่าทางน้ำ จนเกิดเป็นชุมชนใหญ่หรือเมืองหลักได้

(กฤตพร หัวใจเจริญ, 2555) ได้สรุปจาก A Geography of Population: World Patterns (Trewartha, 1969: 77-78) ว่าการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีปัจจัยสำคัญ 3 ประการ คือ

- 1) ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ เป็นปัจจัยด้านกายภาพที่เห็นชัดที่สุด ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ อากาศ ดิน น้ำ ที่ดอนที่ลุ่ม และความอุดมสมบูรณ์
- 2) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ มีอิทธิพลต่อการขยายตัวเป็นเมืองต่อไปในอนาคต ได้แก่ บริเวณที่อยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบ บริเวณจุดตัดและจุดเชื่อมต่อของเส้นทางคมนาคม
- 3) ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม ธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเชื่อของแต่ละกลุ่มชน ได้แก่ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ประวัติศาสตร์ ประเพณีและความเชื่อต่างๆ

นอกจากนี้ปัจจัยที่เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและการเติบโตของย่านหลังจากเริ่มตั้งถิ่นฐาน ได้แก่

- 1) ระบบเศรษฐกิจและสังคม เกิดหลังจากตั้งถิ่นฐานระยะแรกและผ่านระยะการตั้งตัวไปแล้ว ทั้งระบบเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่น และระดับที่ใหญ่ขึ้นเมื่อเกิดการติดต่อระหว่างหมู่บ้านที่พึ่งพาตัวเองกับโลกภายนอก เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นเพื่อการค้า ทำให้แปรสภาพเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น
- 2) การถือครองที่ดิน ในสมัยก่อนประชาชนมีอิสระในการถือครองที่ดินเพื่อหาเลี้ยงชีพ แต่เมื่อประชากรเพิ่มขึ้น เกิดการขยายตัวของถิ่นฐานเดิม ที่ดินที่เหมาะสมเริ่มน้อยลงจนเกิดเป็นกฎหมายในการจัดการ
- 3) วิศวกรรมการด้านการขนส่ง การสร้างเส้นทางคมนาคมมาด้วยการเกิดหมู่บ้านตามเส้นทางใหม่ เป็นแหล่งบริการ ศูนย์กลางการค้าและอาชีพอื่นๆ ไม่ใช่ชุมชนเกษตรอย่างเดิม
- 4) นโยบายด้านการเมืองของรัฐ หมายถึงอิทธิพลต่างๆ จากการตัดสินใจของรัฐบาลและมีผลโดยตรงต่อการตั้งถิ่นฐาน และการเมืองจะต้องคำนึงถึงความสะดวกสบายของประชาชน ความปลอดภัย โอกาส และวัฒนธรรม ซึ่งล้วนสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมในแหล่งตั้งถิ่นฐาน

ในประเด็นพัฒนาการของเมือง (Whitehand et al., 2552) ได้ศึกษาผังเมืองของเมือง Alnwick ซึ่งเป็นการพยายามอธิบายโครงสร้างของเมืองในปัจจุบันด้วยการศึกษาพัฒนาการของเมือง และได้ผลจากการศึกษาว่า เมืองขนาดใหญ่ที่ได้รับแรงกดดันจากการพัฒนาเศรษฐกิจมีแนวโน้มที่จะมีการเปลี่ยนแปลงแบบแทนที่มากกว่าปรับเปลี่ยนการใช้งาน การใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายที่สุด ในขณะที่เนื้อเมืองเปลี่ยนได้ยากที่สุด และถนนเป็นองค์ประกอบที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ทางสัญจรหลักมักจะไม่เปลี่ยนแปลง หรือหากเปลี่ยนแปลงก็จะเกิดขึ้นตามแนวเดิมและเกิดค่อนข้างช้า

ในขณะที่ชุมชนริมน้ำก็มีข้อสรุปของการพัฒนาที่ใกล้เคียงกันแต่แตกต่างกันออกไปในรายละเอียด (ประภาวดี นิลศิริ, 2556) สรุปการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำไว้ 4 ขั้นตอน

1) ระยะเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานริมน้ำ อาคารจะวางในลักษณะขนานไปกับแนวโครงข่ายน้ำเป็นหลัก โดยจะหันหน้าบ้านเข้าหาน้ำ หลังบ้านเป็นพื้นที่เกษตร มีวัดและตลาดเป็นศูนย์กลางชุมชน

2) ชุมชนเกิดการขยายตัวเข้าไปในแผ่นดิน มีการสร้างหรือขยายถนนเพื่อเชื่อมต่อพื้นที่ภายในชุมชนกับวัดโดยการสร้างเป็นถนนเล็กๆ หลังบ้านเพื่อเข้าสู่พื้นที่ของตัวเอง

3) ชุมชนมีความหนาแน่นมากขึ้น พื้นที่เกษตรกรรมเปลี่ยนเป็นที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมแทน สร้างถนนเล็กย่อยจากถนนหลักเพื่อเชื่อมพื้นที่ของตนเองกับถนนหลัก

4) ขยายตัวไปตามถนนสายหลักหรือทางยกระดับที่สร้างเพื่อเชื่อมพื้นที่ใจกลางเมืองกับพื้นที่โดยรอบ และเกิดเป็นถนนซอยย่อยเพื่อกระจายเข้าไปยังพื้นที่ต่างๆ ตามมา

การขยายตัวทางบกในช่วงหลังเกิดขึ้นมากจนเสียสมดุลในการพัฒนา มีการถมคลองซอยเพื่อขยายพื้นที่ ชุมชนริมน้ำกลายเป็นพื้นที่แออัดที่เข้าถึงยากและไม่สามารถขยายตัวได้ พื้นที่แต่ละส่วนถูกแบ่งออกจากกัน ศูนย์กลางชุมชนอย่างตลาดหรือพื้นที่การค้าที่เกิดขึ้นใหม่หรือย้ายไปที่ใหม่จะอยู่บริเวณริมถนนหลัก

2.2.2 การตั้งถิ่นฐานย่านการค้า

ตลาดหรือย่านการค้าในไทยมีรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามยุคสมัยและระบบเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยในยุคสุโขทัยเป็นตลาดใกล้วังหรือใกล้ประตูเมือง ส่วนในสมัยอยุธยาเน้นตลาดสำคัญจะตั้งตามเส้นทางคมนาคมทางน้ำ ตลาดในอดีตถึงรัชกาลที่ 5 ของกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงแรกจะอาศัยเคหสถานเดิมมาดัดแปลงพื้นที่ใช้สอย มีทั้งตลาดบก ตลาดน้ำ และตลาดของชาวต่างประเทศที่มักจะรวมกันเป็นย่านและสร้างสถาปัตยกรรมที่บ่งบอกถึงเชื้อชาติ โดยสามารถแบ่งตลาดตามลักษณะการค้าขายได้ 3 ประเภท (แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2534) ได้แก่

1) ตลาดสด แบ่งเป็นตลาดน้ำและตลาดบก

- ตลาดน้ำจะขายในแพช่วงเช้าตรู่ สินค้าเป็นผลผลิตจากสวนหรือไร่ริมคลอง ส่วนมากจะอยู่ที่จุดตัดทางแยกลำน้ำ ต่อจากเรือแพจะพัฒนาเป็นตลาดประจำหรือศูนย์กลางการค้าจำหน่ายสินค้า

- ตลาดบก ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังไม่สำคัญเท่าตลาดน้ำ มี 2 แบบ แบบแรกคือตลาดที่ของน้อย รับของมาจากท่าเรือที่สำคัญและเปิดเฉพาะเวลาเช้า เช่น ท่าพระจันทร์ อีกแบบหนึ่งคือตลาดบกที่แปรสภาพมาจากตลาดน้ำ เป็นการตั้งเพิงหรือแพริมน้ำ และเนื่องจากผู้ขายยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินจึงเกิดการเช่าพื้นที่เพื่อค้าขาย เช่น ตลาดท้ายวัง สะพานหัน

2) ตลาดแหล่งผลิตสินค้า เป็นชุมชน หรือบ้าน หรือย่าน ที่ผลิตแบบอุตสาหกรรมครบครัว เช่น บ้านพานถม บ้านหม้อ

3) ตลาดสินค้าจากต่างเมือง เป็นทั้งพื้นที่นำเข้าและส่งออกสินค้า มีทั้งสินค้าจากแหล่งผลิตในประเทศ เช่น พระพุทธรูป ไม้จากทางเหนือ ปลาเค็ม เป็นต้น และรับสินค้าจากต่างประเทศมาขายในประเทศ เกิดเป็นพื้นที่โกดังรับน้ำจำนวนมากเพื่อใช้เก็บของสำหรับการนำเข้าและส่งออก

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของตลาด ได้แก่ (วารุณี โอสถารม์ และคณะ, 2555)

1) อาคารขนาดใหญ่ที่เป็นตัวตลาด ส่วนมากจะไม่มีผนัง เปิดโล่งถึงกันตลอดและมีความสูงมากเพื่อถ่ายเทอากาศ มีหลังคาเพื่อกันแดดกันฝน

2) อาคารพาณิชย์หรือพักอาศัยบริเวณรอบตลาด ส่วนใหญ่จะเป็นตึกแถว ชั้นล่างทำการค้า ชั้นบนอาจเป็นพื้นที่เก็บสินค้าหรือที่พักอาศัย อาคารประเภทนี้มักจะสร้างโดยเจ้าของตลาดเพื่อขายหรือปล่อยเช่าและกำหนดราคาตามความเจริญของตลาดนั้นๆ ดังนั้นผู้ประกอบการค้าในอาคารประเภทนี้จะเป็นกลุ่มที่มีฐานะมากกว่าผู้เช่าแผงขายของในอาคารตลาด ลักษณะทั่วไปของอาคารประเภทนี้คือด้านที่ติดถนนใหญ่จะมีจำนวนชั้นสูงกว่าเพราะราคาสูงกว่า อาคารที่อยู่ติดกับตลาดจะเปิดทั้ง 2 ด้าน โดยด้านหน้าเปิดหาถนนใหญ่ และด้านหลังเปิดหาตลาด

3) ส่วนประกอบอื่นๆ มักจะเป็นที่ว่างไม่มีกรปกคลุม เป็นส่วนที่ช่วยลดความแออัดของพื้นที่โดยรอบ อาจมีการจัดตลาดนัดสลับกับเป็นที่จอดรถ และเนื่องจากตลาดหรือพื้นที่การค้ามักสัมพันธ์กับคนจีน ตลาดส่วนใหญ่จึงมีศาลเจ้าตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงด้วย

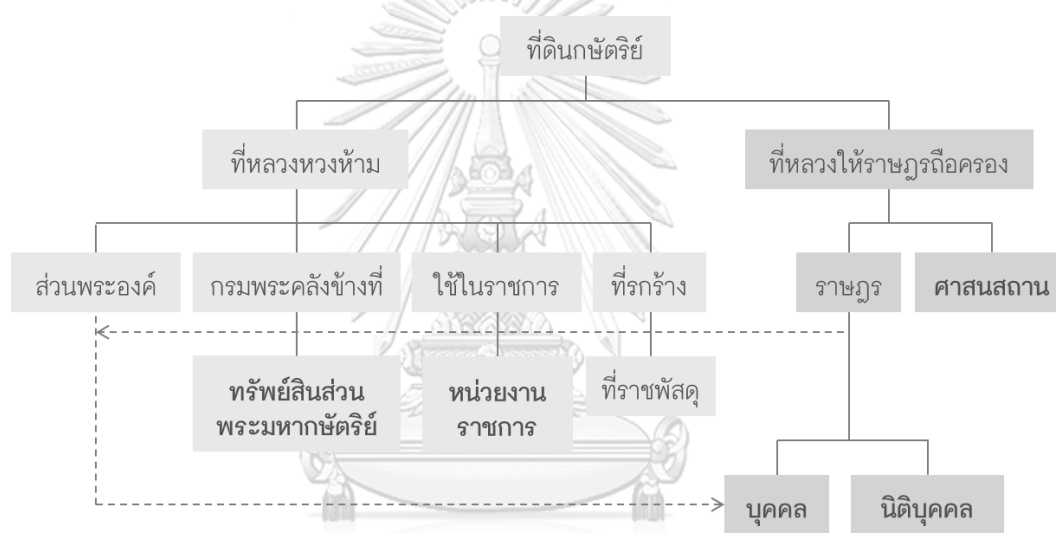
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับที่ดิน

2.3.1 การถือครองที่ดิน

พัฒนาการการถือครองที่ดินมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและการปกครอง สมัยสุโขทัย การถือครองที่ดินเป็นสิทธิของผู้ที่ทำประโยชน์แก่ที่ดินนั้น ไม่จำกัดจำนวน ยึดเอาตามความสามารถในการใช้ที่ดิน ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา อนุญาตให้ประชาชนถือครองและใช้ที่ดินนั้นได้เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย แต่กษัตริย์สามารถเรียกที่ดินคืนจากประชาชนได้เนื่องจากถือว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของกษัตริย์ ห้ามไม่ให้ทำการซื้อขายกัน หากเจ้าของเดิมละทิ้งจากที่ไปแล้วก็ถือเป็นการหมดสิทธิทำกินในที่นั้นทันที และมีหนังสือสำคัญเกี่ยวกับที่ดินแค่เพื่อการเก็บภาษีอากรเท่านั้น (นิธิ ลิศนันท์, 2552)

ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ยังเป็นแบบเดียวกับสมัยอยุธยา กระทั่งการค้ากับต่างประเทศเริ่มเติบโต ทำให้รัฐสนับสนุนประชาชนในการขยายพื้นที่ทำกิน ที่ดินเป็นสิ่งมีมูลค่ามากขึ้น รัฐจึง

พยายามเข้ามาควบคุมด้วยการจัดเก็บภาษีจากการใช้ประโยชน์ที่ดิน นำไปสู่การจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เป็นลายลักษณ์อักษร ต่อมาเมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การใช้ประโยชน์ที่ดินมีการขยายตัวมากขึ้นจึงมีการออกโฉนดตราแดงเพื่อให้ทราบว่าที่ดินเป็นของใคร ใช้ประโยชน์ใด และมีกรรมสิทธิ์ที่ดินจำนวนเท่าไร แต่ยังคงขาดความชัดเจนในด้านพื้นที่จนมักเกิดกรณีพื้นที่ทับซ้อนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เปิดโอกาสให้คนจับจองที่ดิน และแก้ปัญหาการเกิดข้อวิวาทเรื่องพื้นที่ที่ไม่ชัดเจนด้วยการออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) หรือเรียกว่าโฉนดแผนที่ ซึ่งทำให้มีความชัดเจนในแง่ของกฎหมายรับรองให้ผู้ถือโฉนดเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ถาวร โดยแบ่งออกเป็นที่หลวงหวงห้ามและที่หลวงให้ราษฎรถือครอง โดยที่หลวง ที่ศาสนสถาน และที่ราษฎรสามารถเกิดการซื้อขายหรือถวายเป็นเพื่อเปลี่ยนการถือครองแก่กันได้ตามความเหมาะสม (รูปที่ 3) (นิธิ ลิศนันท์, 2552)

รูปที่ 3 การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดิน ปรับแก้จาก (นิธิ ลิศนันท์, 2552)

2.3.2 การเปลี่ยนรูปแบบที่ดิน

จากงานศึกษาการแปรร่างเมืองของพื้นที่สามแพร่ง (รูปที่ 4) ซึ่งสามารถใช้เป็นแนวทางหรือข้อสังเกตในการศึกษาการเปลี่ยนรูปแบบที่ดินบริเวณอื่นในกรุงเทพฯ ได้ โดยจากการศึกษาบริเวณแพร่งภูธร แพร่งนรา และแพร่งสรรพศาสตร์ สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท (คันสนีย์ ชูโชติถาวร, 2555)

- 1) แบบกลุ่มอาคารล้อมรอบพื้นที่ว่าง เกิดจากที่ดินเดิมที่มีขนาดใหญ่ถูกเปลี่ยนเป็นอาคารแถวล้อมรอบพื้นที่สาธารณะ เป็นการวางผังในประเทศไทยที่นำต้นแบบมาจากตะวันตก
- 2) แบบอาคารตามแนวถนน เกิดจากการพัฒนาที่ดินเดิมให้เป็นย่านการค้า โดยสร้างอาคารขึ้นตามแนวถนน ค่าเช่าของตึกแถวด้านหน้าเป็นรายได้ให้เจ้าของที่ดินซึ่งมักจะอาศัยอยู่ด้านใน

3) แบบอาคารกระจายทั่วไป เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของแปลงที่ดินใหญ่ ซึ่งประกอบด้วย อาคารกลุ่มต่างๆ มาเป็นที่ดินแปลงย่อยที่มีผู้ถือครองต่างกัน โดยสร้างกลุ่มอาคารใหม่ขึ้นในที่ดินเดิม และตัดถนนจากแนวที่ดิน ทางเดิน หรือทางน้ำภายในที่ดิน เป็นการเปลี่ยนแปลงจากที่ดินใหญ่มาเป็นที่ดินเล็กๆ หลายผืน

รูปที่ 4 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่ดิน

ที่มา การศึกษาสถานการณ์กระบวนการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ริมน้ำคลองบางลำพู (คันสนีย์ ชูโชติถาวร, 2555)

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับทางสัญจร

2.4.1 การเปลี่ยนแปลงจากเมืองฐานน้ำไปสู่ฐานบก

จุดเริ่มต้นของการตั้งรกรากชุมชนในกรุงเทพฯอยู่ที่คลองลัด กรุงเทพฯอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งแม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบันเกิดจากคลองลัดที่ตัดขึ้นในสมัยพระไชยราชาธิราชเพื่อลดระยะทางในการเดินเรือ พื้นที่กรุงธนบุรีกับกรุงรัตนโกสินทร์จึงเคยเป็นพื้นผืนเดียวกันมาก่อน เมืองซึ่งประกอบขึ้นจากการกระจุกตัวของท่าเทียบเรือ สีนค้ำ ตลาด จะมีการตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำ ส่วนชุมชนจะตั้งถิ่นฐานริมคลอง เนื่องจากคลองเป็นทั้งแหล่งน้ำกินน้ำใช้ เส้นทางคมนาคม และปัจจัยในการทำการเกษตร (กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ, 2545)

ชนชาติที่มีอิทธิพลทางการค้าต่อจากชาวจีนคือชาวตะวันตก ซึ่งชัดเจนขึ้นหลังสยามทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 การค้าและการเมืองของสยามผูกโยงกับตะวันตก มีการยกเลิกการผูกขาดการค้าของรัฐและส่งออกสินค้าไทยจำนวนมาก ในขณะเดียวกันก็มีการนำเข้าสินค้าจากตะวันตกรวมถึงชาวตะวันตกจากประเทศต่างๆ ได้เข้ามาทำการค้า ตั้งรกราก และก่อสร้างแบบตะวันตก มีการร้องขอให้สร้างถนนในปี พ.ศ. 2404 เกิดเป็นถนนเจริญกรุง มีการปรับปรุงหรือตัดถนนใหม่หลายสาย เช่น ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร ตามมาด้วยการสร้างตึกแถวตามอย่างสิงคโปร์และอาคารอื่นๆ ขึ้นริมถนน เกิดเป็นความหนาแน่นที่เริ่มเกาะตามถนนมากกว่าคลอง

การตั้งถิ่นฐานของเมืองใหม่ซ้อนทับลงไปบนพื้นที่เดิม เป็นการเปลี่ยนแปลงสัณฐานเมืองเดิมให้ตอบสนองวิถีชีวิตของคนกลุ่มใหม่ เมื่อการลงทุนในที่ดินให้กำไรมากกว่าการปล่อยเป็นที่นาให้เช่า เกิดเป็นการสร้างตึกแถวริมถนนและจัดสรรแบ่งแปลงที่ดินในซอยเพื่อปลูกบ้านและปล่อยเช่า เกิดเป็นการลงทุนด้านอสังหาริมทรัพย์ ซอยซึ่งเป็นเส้นทางเข้าถึงแปลงที่จัดสรรจากถนนและยาวตลอดจรดลำคลองส่วนใหญ่ก็ถูกตัดขึ้นตามรอยคันดินหรือขندقสวนเก่า ชุมชนริมถนนในย่านเมืองเก่านี้ส่วนใหญ่รัฐจะเป็นผู้ลงทุนก่อสร้างตึกให้เช่าทดแทนอาคารเดิม โดยรวมกลุ่มตามชาติพันธุ์และกิจกรรมทางสังคมหรือการค้า แต่ชุมชนริมถนนในย่านเมืองใหม่ซึ่งได้แก่บริเวณนอกคลองผดุงกรุงเกษมออกไป จะเป็นการลงทุนจากภาคเอกชน อาคารถูกพัฒนาเพื่อปล่อยเช่าให้แก่พ่อค้านักธุรกิจ มีความแตกต่างของที่มาและการประกอบกิจการ

ซูเปอร์บล็อก คือการที่ถนนใหญ่ล้อมรอบพื้นที่ขนาดใหญ่ซึ่งอัดแน่นไปด้วยแหล่งที่อยู่อาศัยจำนวนมากในซอย เป็นลักษณะเด่นของการตั้งถิ่นฐานกรุงเทพฯบนบก ความเป็นย่านของกรุงเทพฯจึงบ่งชี้ได้ยากเนื่องจากซูเปอร์บล็อกมีขนาดใหญ่เกินกว่าการรับรู้ทางกายภาพในแบบย่าน ซูเปอร์บล็อกกลายเป็นสิ่งกีดขวางการเดินทางในเมืองและบีบให้คนต้องลัดผ่านใจกลางพื้นที่เนื่องจาก

ข้อจำกัดในการเดินทาง ขนส่งสาธารณะไม่สามารถเข้าไปในพื้นที่อย่างทั่วถึงเนื่องจากถูกจำกัดอยู่แค่ถนนใหญ่รอบบล็อก ซอยลัดจึงกลายเป็นพื้นที่สำคัญใหม่ของการเดินทางและการพัฒนาที่ดิน

คำว่า ตรอก ซอก ซอย เป็นการเรียกรวมของเส้นทางสัญจรที่ใกล้เคียงกัน ซอยถูกตัดขึ้นเพื่อเชื่อมการเข้าถึงจากถนนมาสู่ที่ดินภายในและยาวจรดชุมชนริมคลอง ตรอก คือทางเท้าภายในชุมชนที่เชื่อมต่อเรือนหรือพื้นที่ต่างๆ ส่วน ซอก คือทางที่มีขนาดเล็กกว่าตรอก ส่วนบริบทของซอยที่แตกต่างกันอย่าง ปากซอย กลางซอย และท้ายซอย แสดงถึงการรับรู้พื้นที่ทางสังคมของซอย ปากซอยเป็นที่ตั้งของตึกแถวและอาคารพาณิชย์ของพ่อค้าและนักธุรกิจ กลางซอยเป็นบ้านเดี่ยวหรือบ้านแถวของผู้อยู่อาศัยใหม่ ส่วนท้ายซอยเป็นชุมชนริมคลองที่เดิมเป็นชาวไร่ชาวนา ลักษณะเหล่านี้ยังพบได้ในซอยหลายแห่งของกรุงเทพฯ

2.4.2 การเปลี่ยนแปลงของทางน้ำ

รัฐบาลในยุครัชกาลที่ 1 – 5 มีนโยบายบำรุงคลองด้วยการขุดคลองใหม่และซ่อมคลองเก่าเพื่อให้คลองใช้งานได้ดี โดยเฉพาะรัชกาลที่ 4 – 5 มีการออกกฎหมายหลายฉบับเพื่อให้รักษาคลองรวมถึงระเบียบว่าด้วยการสัญจรทางน้ำ แต่ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ถนนมีความสำคัญมากกว่าคลองจึงถูกละเลย ต้นเงินและสกปรก บางคลองก็ถูกถมเป็นถนน (ปิยนารถ บุนนาค, 2525)

โดยปกติการขุดคลองจะขุดมุมแคบเพื่อให้น้ำในคลองไหลได้เร็วแต่จะเปลืองเพราะต้องขุดคลองยาว แต่แม่น้ำเจ้าพระยามีความแรงพอที่จะขุดคลองในมุมอื่นได้ อีกทั้งยังเป็นที่ราบ พื้นดินอ่อนมีความลาดชันเหมาะสม มีปริมาณน้ำมาก ทำให้ขุดคลองได้ง่ายและประหยัด ไม่ว่าจะขุดเพื่อการเพาะปลูกหรือสัญจร (กิตติ ตันไทย, 2520) แร่งงานขุดคลองตั้งแต่รัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา มีการจ้างแรงงานจีนมาขุดแทนคนไทย เพราะชาวจีนมีฝีมือมากกว่าและคนไทยจะได้ไปทำการเกษตร และพัฒนาเศรษฐกิจ

การขุดคลองผดุงกรุงเกษมในรัชกาลที่ 4 เป็นเหมือนการขุดคลองคูเมืองใหม่ ทำให้ย่านสำเพ็งที่เคยถือว่าอยู่นอกเมืองถูกรวมเป็นพื้นที่ในเมืองไปด้วย นอกจากนี้การขุดคลองยังได้รับผลกระทบจากสนธิสัญญาเบาว์ริงในรัชกาลที่ 4 เพราะมีชาวตะวันตกเข้ามาเป็นจำนวนมาก ควรทำทางสัญจรขยายออกไปนอกเมืองเพื่อเดินทางและค้าขาย ทำให้เกิดการขุดคลองและตัดถนนใหม่ๆ นอกจากนี้ยังใช้ในการลำเลียงและส่งออกสินค้ากับต่างชาติ ที่ดินรกร้างริมคลองเริ่มมีราคา ข้าวเริ่มเป็นสินค้าส่งออกแทนน้ำตาล ในรัชกาลที่ 5 นอกจากการเชื่อมต่อไปยังหัวเมืองแล้วการขุดคลองส่วนใหญ่เป็นการขุดเพื่อการเกษตรทั้งเพื่อทำนาและขนผลผลิตมาขายในกรุงเทพฯ

ในรัชกาลที่ 5 มีผู้ดำเนินการขุดคลองอยู่ 3 ประเภท คือรัฐบาลโดยราชโองการของรัชกาลที่ 5 เอกชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นขุนนาง และบริษัท (สำหรับเอกชนและบริษัทต้องได้รับอนุญาตจากรัชกาลที่ 5 ก่อน) โดยการให้สัมปทานผูกขาดการขุดคลองกับ “บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม” เมื่อขุดคลองเสร็จแล้วสิทธิในพื้นที่สองฝั่งคลองตกเป็นของบริษัท (สำหรับคลองกว้าง 6 วา จะได้ที่ดินลึกเข้าไปข้างละ 40 เส้น ถ้ากว้าง 6 วาจะได้ฝั่งละ 30 เส้น กว้าง 4 วาจะได้ฝั่งละ 25 เส้น) และแบ่งผลประโยชน์ให้รัฐบาล 20% ของกำไร แต่ต่อมาเปลี่ยนเป็นการให้ผู้ที่จะได้ผลประโยชน์จากการขุดคลองในแต่ละที่มาลงเงินเหมือนเป็นการจองการใช้ประโยชน์พื้นที่ริมคลอง อาจจ่ายเงินหรือจ่ายเป็นแรงงานในการช่วยขุดเพื่อลดต้นทุนค่าใช้จ่ายในการขุด โดยการขุดคลองจะสัมพันธ์กับการค้าข้าวในเวลานั้นๆ ถ้าข้าวส่งออกได้ดีก็จะมีแรงขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก ดังนั้นคลองส่วนใหญ่ที่ขุดใหม่ในรัชกาลที่ 5 จะอยู่ในพื้นที่เพาะปลูกนอกเมืองมากกว่าในเมืองที่หนาแน่นแล้ว

ลักษณะของคลองในรัชกาลที่ 5 เป็นการขุดเพื่อเปลี่ยนที่ร้างเป็นไร่นาและคมนาคม ค่าขายขนส่ง มากกว่าที่จะเป็นแบบคลองชลประทานที่สามารถนำน้ำขึ้นมาทำนาได้ตลอดเวลา เพราะในเวลาที่น่า้อยคลองต่างๆ ก็จะลดต่ำหรือแห้งจนไม่สามารถใช้งานได้ ต่อมาในปี 2420 ได้มีการออกพระราชบัญญัติ “ประกาศขุดคลอง” เพื่อแก้ปัญหาการที่ขุนนางหรือคนบางกลุ่มเข้าไปจับจองพื้นที่ริมคลองแล้วทิ้งร้าง ไม่ได้ใช้ประโยชน์และเป็นการกันที่ผู้อื่น จึงมีประกาศให้เจ้าของที่ต้องถางทำประโยชน์ภายใน 3 ปี ไม่เช่นนั้นรัฐจะซื้อที่ดินมา

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางน้ำในพื้นที่ศึกษาเขตปทุมวันและบางรักโดยแบ่งเป็นทางน้ำในช่วงเวลาก่อนและหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง ได้ข้อสรุปว่าทางน้ำมีการเปลี่ยนแปลงโดยลดลงอย่างมากโดยการเปลี่ยนไปเป็นองค์ประกอบอื่นๆ ของเมือง ทางน้ำใหม่มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นถนนหลัก ทางน้ำเดิมหรือแนวคันดินที่กำหนดขندقสวนมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนเป็นถนนรอง ทั้งถนนหลักและถนนรองจะกำหนดแนวของแปลงที่ดิน จากนั้นแนวที่ดินจะกำหนดแนวอาคาร ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวทั้งหมดนี้เป็นองค์ประกอบที่เกิดจากทางน้ำ (ศิริวัฒน์ สาระเขตต์, 2552)

2.5 ประวัติศาสตร์ชุมชนจีนในกรุงเทพฯ

การตั้งถิ่นฐานของคนจีนในหลายพื้นที่ของประเทศไทยจากการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ของ (กิตติพงษ์ พวงเพชร และ พรธณวดี ขำจริง, 2562) ส่วนใหญ่เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มบางส่วนเป็นแบบตามเส้นทางคมนาคม ได้แก่บริเวณพื้นที่การค้าและจุดตัดของเส้นทางทั้งทางน้ำและบก จะพบในชุมชนที่มีความเป็นเมืองมาตั้งแต่อดีต เนื่องจากมีเส้นทางคมนาคมเข้าถึงก่อน และแบบที่

พบรองลงมาคือการตั้งถิ่นฐานแบบสุม จะพบในชุมชนที่พัฒนามาจากการทำเกษตรกรรม ส่วนแบบที่พบน้อยที่สุดคือแบบตารางสี่เหลี่ยม โดยจะพบบริเวณชุมชนท่องเที่ยวที่มีการประกอบกิจการทางเศรษฐกิจอย่างการท่องเที่ยว

คนจีนเข้ามาในไทยเยอะตั้งแต่สมัยอยุธยา เพราะได้รับการอำนวยความสะดวกต่างๆ เนื่องจากไทยต้องการค้าสำเภา มีการตั้งกรมท่าซ้ายและหัวหน้าจีนขึ้นเพื่อดูแลชาวจีน จนสมัยธนบุรี ชาวจีนก็ย้ายตามพระเจ้าตากสินมาจำนวนมากรวมถึงเป็นกำลังในการกู้เอกราชด้วย ในสมัยรัตนโกสินทร์ชาวจีนก็ยังเป็นแรงสำคัญในการทำการค้ากับต่างชาติ เมื่อทำสนธิสัญญาเบาว์ริงก็มีจีนระลอกใหญ่เข้ามาอีกครั้งหนึ่ง ส่วนชาวจีนที่เข้ามาตั้งแต่ก่อนกรุงรัตนโกสินทร์และเริ่มกลืนเป็นไทยแล้วก็รักษาความเป็นจีนได้จากการเข้ามาของชาวจีนระลอกใหม่นี้เอง ซึ่งปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนเข้ามาในระลอกนี้สามารถแบ่งเป็นประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้ (สาวิตรี ทัพพะสุต, 2526)

1) ปัจจัยภายในของจีน คือการเมืองและความเป็นอยู่ในจีนไม่ดี อีกทั้งยังโดนรุกรานจากประเทศตะวันตก มีทั้งกบฏที่ลี้ภัยและชาวจีนที่อพยพหลังจากตะวันตกยกเลิกคำสั่งห้ามชาวจีนเดินทางออกนอกประเทศจีนที่มีมาแต่เดิม และในยุคหลังก็มีกิจการเรือขนส่งที่ช่วยให้ชาวจีนสามารถเดินทางจากจีนมาไทยได้โดยง่ายมากขึ้น

2) ปัจจัยภายในของไทย ไทยกำลังสงบสุขกว่าดินแดนรอบๆ ที่กำลังโดนล่าอาณานิคม เมื่อทำสนธิสัญญาและเปิดการค้าเสรี เมืองไทยขาดคนทำการค้าเป็นคนกลางระหว่างคนไทยที่ผลิตกับผู้ซื้อชาวตะวันตก ชาวจีนจึงเข้ามาทำหน้าที่นั้นรวมถึงขายปลีกสินค้าจากต่างประเทศให้คนไทย และมีส่วนเป็นแรงงานก่อสร้าง ขุดคลอง รวมถึงทำเกษตรกรรมในไทย

จุดเริ่มต้นของชาวจีนในกรุงเทพฯ เริ่มแรกชาวจีนเป็นพ่อค้าสำเภาที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานชุมชนท่าเรือริมแม่น้ำ ชาวจีนอพยพรุ่นต่อมาเป็นกุลิแบกหามตามท่าเรือหรือบุกเบิกที่ดินตามลำน้ำเพื่อผลิตพืชผลส่งขายเมืองหลวง ชาวจีนเริ่มปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลจนกลายเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของเมือง สินค้าส่งออกมีความหลากหลายชนิดมากขึ้น มีการทำเครือข่ายการค้าทั้งในสยามและสยามกับจีนโดยอาศัยเครือข่ายของกลุ่มพ่อค้าชาวจีน โดยชาวจีนที่อพยพมาที่กรุงเทพฯ ส่วนมากจะเริ่มต้นที่บริเวณสำเพ็งแล้วค่อยกระจายตัวไปตามแหล่งงานอย่างการขุดคลอง สร้างวัด สร้างถนน ตลาด รถไฟ เป็นต้น (สิงหนาท แสงสีหนาท, 2563)

สังคมของชาวจีนโพ้นทะเลไม่ว่าจะในพื้นที่ใด จะเป็นการอยู่แบบรวมกลุ่มตามกลุ่มภาษาที่ใช้หรือตามภูมิภาคที่แตกต่างกัน กลุ่มภาษาของชาวจีนในไทย ได้แก่ แต่จิว ไทหล่า ฮกเกี้ยน กวางตุ้ง

และจีนแคะ โดยรายละเอียดของแต่ละกลุ่มภาษา จากข้อมูลของ (อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, 2561) (พิเชษฐ ธิดา, 2560) และ (วารุณี ไอสถารม์ และคณะ, 2555) มีดังนี้

1) ชาวจีนแต้จิ๋ว

จากเอกสารพงศาวดารที่บอกว่ารชกาลที่ 1 ให้ชาวจีนย้ายมาตั้งชุมชนในบริเวณสำเพ็งนั้น ไม่ได้ระบุว่าเป็นจีนกลุ่มใด แต่สันนิษฐานได้ว่าเป็นแต้จิ๋ว เพราะศาลเจ้ารุ่นที่เก่าที่สุดในย่านสำเพ็งซึ่งสร้างในรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ ศาลเจ้าเล่าปุนเล่าก๋ง ศาลเจ้าเหล่งบ่วยเอี้ยะ ศาลเจ้าแม่ประตู่ ล้วนเป็นศาลเจ้าของแต้จิ๋ว ในขณะที่ศาลเจ้าของกลุ่มอื่นมีการสร้างในรุ่นหลังจากนั้น ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถือเป็นเงินหลวง ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล ทำการค้า การเดินเรือ งานช่าง การเกษตร จึงมีจำนวนมากและอยู่ในศูนย์กลางการพัฒนาของเมือง นอกจากในสำเพ็งแล้วเมื่อสังเกตจากการตั้งศาลเจ้าพบว่ายังมีชาวจีนแต้จิ๋วอยู่บริเวณพาหุรัดและถนนบำรุงเมืองและได้ขยายไปบริเวณอื่นในเวลาต่อมา แต่ย่านหลักยังเป็นสำเพ็ง ชาวจีนแต้จิ๋วได้ควบคุมกิจการการค้ากำไรสูง รวมถึงการค้าข้าวและผลิตท้องถิ่น สินค้าจากต่างประเทศ และเป็นเจ้าภาษินายอากร รับราชการกรมท่า ชำยเกี่ยวกับการค้าระหว่างประเทศ ทำให้เป็นเศรษฐีและมีอิทธิพลในสังคม

2) ชาวจีนไหหลำ

ศาลเจ้าไหหลำสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในกรุงเทพฯที่สำคัญ คือ ศาลเจ้าจู้โบ๋เนี้ยว ถนนราชมณี จากจดหมายเหตุสมัยรัชกาลที่ 4 เลขที่ 129 สมัยจ.ศ. 1224 (พ.ศ. 2405) กล่าวถึงจีนไหหลำคุมพวกกันถืออาวุธมาก่อความวุ่นวายแถวสำเพ็ง สันนิษฐานได้ว่าอย่างช้าสุดในสมัยรัชกาลที่ 4 มีชาวจีนไหหลำจำนวนมากประมาณหนึ่งอยู่ในสำเพ็งแล้ว และยังมีกระจายอยู่ตามจุดอื่นๆ ของกรุงเทพฯ ชาวจีนไหหลำทำงานประณีตจึงมักเป็นช่างฝีมือ

3) ชาวจีนฮกเกี้ยน

จีนฮกเกี้ยนสมัยธนบุรีตั้งรกรากอยู่ทางกุฎีจีนปากคลองบางกอกใหญ่ แต่ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 มีส่วนหนึ่งย้ายมาตั้งรกรากที่ตรอกโรงกระทะริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ระหว่างปลายสำเพ็งไปถึงสถานทูตโปรตุเกสปัจจุบัน (ตลาดน้อยในปัจจุบัน) จากการศึกษาศาลเจ้าโจวซือกง มีหลักฐานว่าชาวฮกเกี้ยนตั้งถิ่นฐานแถวตลาดน้อยอย่างช้าสุดคือรัชกาลที่ 1 และยังมีศาลเจ้ากวนอูในบริเวณคลองสานอีกแห่งที่ปัจจุบันดูแลโดยชาวจีนแต้จิ๋ว ชาวจีนฮกเกี้ยนนี้มีความรู้ในเรื่องเหมืองแร่ติดมาจากภูมิลำเนา ส่วนใหญ่จึงอยู่ภาคใต้ ส่วนในกรุงเทพฯมีชุมชนเก่าแก่บริเวณศาลเจ้าโจวซือกงตลาดน้อย ซึ่งเป็นชุมชนประกอบอาชีพเกี่ยวกับงานเหล็ก (ชุมชนเชียงกง)

4) ชาวจีนกวางตุ้ง

อย่างช้าสุดราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 25 ชาวจีนกวางตุ้งรวมตัวอยู่ทางบริเวณซอยวัดกุศลสมาครและตลาดเก่าในย่านสำเพ็ง ซึ่งสอดคล้องกับการตั้งสมาคมกวางสิวและศาลเจ้ากวางตุ้ง

บริเวณนั้นในรัชกาลที่ 5 และต่อมาชาวกวางตุ้งก็ขยายไปบริเวณอื่นๆ ชาวจีนกวางตุ้งชำนาญงานช่าง และเครื่องจักรกลเพราะภูมิลำนามีดินที่ทรัพยากรเยอะ อาศัยอยู่ตามแถบภาคกลางที่มีโรงสีข้าว โรงเลื่อย และตามแหล่งที่มีเหมืองแร่ อาชีพที่นิยมทำคือช่างเครื่องยนต์ พ่อครัว เป็นต้น

5) ชาวจีนแคะ

ศาลเจ้าโรงเกือกของชาวจีนแคะที่ตลาดน้อยมีบันทึกไว้ว่าอาจสร้างราวต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งอยู่ในช่วงรัชกาลที่ 1 และคงมีชุมชนจีนแคะอยู่บริเวณนี้ตั้งแต่ช่วงเวลานั้น นอกจากนี้ยังพบหลักฐานจากศาลเจ้าซาโนเก็งที่ทำดินแดงว่าหล่อระฆังขึ้นตั้งแต่รัชกาลที่ 3 และมีคลองในบริเวณนั้นที่เรียกว่าคลองแคะ แสดงว่าจีนแคะชุมชนใหญ่น่าจะอยู่บริเวณนี้มาตั้งแต่รัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนในบริเวณเยาวราชและสำเพ็งพบว่าอย่างช้าที่สุดคือสมัยรัชกาลที่ 4 กลุ่มจีนแคะก็มีศาลเจ้าอยู่ในบริเวณนี้ด้วย ได้แก่ ศาลเจ้าหลิเตี๊ยมี่วในเขตป้อมปราบศัตรูพ่าย และศาลเจ้ากวนอูของสมาคมฮากกาบนถนนพาดสาย ชาวจีนแคะส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าเบ็ดเตล็ด รับจ้าง ภูมิลำนามีอุดมสมบูรณ์และใช้ชีวิตแบบย้ายถิ่นฐานเรื่อยๆ มีบทบาทค่อนข้างน้อย

ส่วนชาวจีนในพื้นที่สำเพ็งนั้น หลังจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสถาปนาธนบุรีเป็นเมืองหลวง บริเวณนี้ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาก็เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจแทนพระนครศรีอยุธยา มีพ่อค้าหลายชาติเข้ามาติดต่อ ทั้งพ่อค้าเดิมที่เคยอาศัยในอยุธยาอย่างฝรั่งชาวตาครู้ส มุสลิมกัฎีหลวง หรือกลุ่มใหม่ๆ ที่เพิ่งเข้ามาติดต่อในยุคนั้น ในช่วงนั้นเองที่จีนแต่จีวได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน อาจเป็นเพราะฝั่งตะวันตกเต็มไปด้วยหินฮกเกี้ยนทั้งกลุ่มเดิมและที่อพยพมาจากอยุธยา โดยผู้นำชุมชนจีนแต่จีวทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณพระบรมมหาราชวังคือพระยาราชวรางค์ (จีนตั้งเลี้ยง) ผู้เป็นทหารเอกของพระเจ้ากรุงธนบุรีในช่วง 5 ปีแรก จนพระเจ้ากรุงธนบุรีคืนเมืองพุทไธมาศและตำแหน่งพระยาราชวรางค์ให้กับมอเตียนซื่อ (มอชื่อหลิน พระยาราชวรางค์ภูวน) และได้กลับมาดำรงตำแหน่งนี้อีกครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์ (พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, 2544)

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร คาดว่าคนจีนที่เข้ามาอยู่ในบางกอกกระยะแรกน่าจะมาจากบริเวณลุ่มน้ำบางปะกงและจากหัวเมืองภาคตะวันออก เช่น จันทบูร ตราด เพราะเป็นกลุ่มที่เคยสนับสนุนพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อเปลี่ยนแผ่นดิน ฝั่งเจ้าสัวหลายตระกูลจากยุคพระเจ้ากรุงธนบุรีก็มีการปรับตัวที่ใกล้เคียงกัน คือการถวายเป็นบาทบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร นอกจากนี้พ่อค้าที่มีฐานะหลายคนยังมีลูกสาวที่แต่งงานกับพ่อค้าชาวจีนเพื่อเป็นการสร้างเครือข่ายการค้าในเมืองจีน ในด้านการสืบทอดธุรกิจก็มีการดำรงตำแหน่งกรมท่าซ้ายและตำแหน่งทางการค้าต่างๆ รวมถึงการเป็นเจ้าของนายอากรและการค้าขายอิสระ การค้าขายระหว่างประเทศในสมัยนั้นต้องอาศัยเครือข่ายที่เชื่อถือได้ในทั้งสองฝั่งประเทศเพราะการติดต่อยังไม่สะดวกรวดเร็วเหมือนทุกวันนี้

การแต่งงานเพื่อเกี้ยวดวงทางสายเลือด ระบบอุปถัมภ์ในกลุ่มภาษาถิ่นหรือกลุ่มหมู่บ้านเดียวกันจึงเป็นสิ่งที่ถูกนำมาใช้เพื่อความมั่นคงในการค้า

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จีนได้ขยายตัวออกไปนอกสำเพ็ง เกิดเป็นชุมชนจีนอีกหลายแห่ง (สาวิตรี ทัพพะสุต, 2526) ได้แก่

1) ตั้งแต่ใต้กำแพงพระนคร – ปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้

เป็นชุมชนชาวจีนติดกันไปตลอดแบ่งเป็นตำบลซึ่งมีกำนันจีนเป็นผู้ควบคุมแต่ละท้องที่ คือ ตรอกบ้านพระยาอิศรานุภาพ สะพานหัน-สำเพ็ง ศาลเจ้าเก่า กงซีล้ง วัดสัมพันธวงษาราม ตรอกเต้า-สำเพ็ง ตรอกพระยาไกร เต็กบิเกย (ริมวัดจักรวรรดิราชาวาส) สะพานยายใจถึงโรงกระทะเก่า ศาลเจ้าแม่ทับทิม ตรอกอาจม ตลาดน้อย ตรอกวัดถวญตลาดน้อย ตรอกบ้านแกงบวน เชิงสะพานตลาดน้อย

2) เรือนแพ 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

ขนาดของเรือนแพใกล้เคียงกัน ประมาณ 30 - 40 ตารางฟุต เป็นเรือนชั้นเดียว ฝาขัดตะหลังคามุงจาก และเกือบทั้งหมดเป็นเรือนแพทำการค้าขายโดยมีเจ้าของเป็นคนจีน กระทั่งปลายรัชกาลที่ 5 ความเจริญบริเวณริมน้ำได้ย้ายไปเกาะกับถนนแทน

3) บริเวณฝั่งธนบุรี

ไม่แออัดและสกปรกเหมือนสำเพ็ง ไม่ได้มีการขายสินค้าปลีกแบบสำเพ็ง ส่วนมากจะเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าและเป็นแหล่งผลิตสินค้า โดยจะมีสาขา สำนักงาน หรือร้านขายปลีกอยู่ในบริเวณสำเพ็ง เป็นแหล่งชุมชนของชาวจีนที่ร่ำรวยกว่าในสำเพ็ง

4) บริเวณตลาดพลู มีคนจีนทำเกษตรกรรมกลุ่มใหญ่ สวนพลู และอื่นๆ

5) บริเวณอื่นๆ ในกรุงเทพมหานคร ส่วนใหญ่ชาวจีนจะเข้าไปในย่านการค้า

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงสัญญาณของพื้นที่ต่างๆ และกลุ่มที่ศึกษาเกี่ยวกับย่านสำเพ็งและพื้นที่ใกล้เคียง เช่น เยาวราช ทรงวาด โดยได้ข้อสังเกตจากการทบทวนวรรณกรรมว่างานวิจัยที่ผ่านมา มีลักษณะดังต่อไปนี้

1) ยังไม่มีการวิจัยการเปลี่ยนแปลงสัญญาณในย่านสำเพ็ง มีเพียงการกล่าวถึงข้อมูลลักษณะทางกายภาพโดยรวมของพื้นที่ใหญ่ ยังไม่มีการศึกษาการพัฒนาการของกายภาพในพื้นที่ย่านสำเพ็ง

2) มีการศึกษาลงลึกในพื้นที่แต่เป็นการเลือกพื้นที่ศึกษาตามถนนเส้นสำคัญ เช่น ถนนทรงวาด ถนนเยาวราช ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 5 ยังขาดความต่อเนื่องของช่วงเวลาก่อนหน้านี้

3) การศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่ในระดับภาพรวมที่ครอบคลุมระยะเวลาถึงตั้งแต่เริ่มต้นชุมชนสำเพ็ง (รัชกาลที่ 1) เป็นการศึกษาในประเด็นของประวัติศาสตร์ ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม ไม่ครอบคลุมถึงรายละเอียดของลักษณะทางกายภาพ เช่น เส้นทางสัญจรทางน้ำและทางบก ชุมชน การใช้ประโยชน์ที่ดิน และรูปแบบที่ดิน

2.6.1 งานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงถิ่นฐาน

1) การศึกษาถิ่นฐานกระบวนการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ริมน้ำคลองบางลำพู, คันสนีย์ ซุโขติถาวร (2555)

เป็นการศึกษาวิวัฒนาการของพื้นที่ริมน้ำและศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ริมน้ำกับองค์ประกอบเมืองอันได้แก่ การสัญจรทางบก การสัญจรทางน้ำ และที่ดิน โดยจัดทำแผนที่การสัญจรและรูปตัดของพื้นที่ริมน้ำ จำแนกประเภทของพื้นที่ริมน้ำแบบต่างๆ เพื่อหาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ผู้ศึกษาได้แบ่งช่วงเวลาของการพัฒนาพื้นที่ริมน้ำคลองบางลำพูได้เป็น 3 ช่วงตามลักษณะของตลิ่งและผู้สร้าง 1) ตลิ่งดินธรรมชาติ 2) ตลิ่งถาวรเกิดจากผู้อาศัยในพื้นที่สร้าง 3) ตลิ่งถาวรเกิดจากรัฐบาลเป็นผู้สร้าง ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อพื้นที่ริมน้ำ เช่น การรื้อกำแพงพระนครทำให้เกิดการรวมทางเดินริมน้ำเข้ากับถนนสายหลัก การขอย่อยที่ดินทำให้มีที่ดินตัดขาดจากทางหลักต้องทำเข้าตามแนวเขตแปลงที่ดิน ที่ดินริมน้ำที่เดิมเข้าถึงได้จากทางน้ำเท่านั้นถูกตัดขาดจากทางสัญจรทางบกจนต้องทำทางเดินริมน้ำเพื่อแก้ปัญหาการเข้าถึงซึ่งทำให้คลองแคบลง มีการเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินทำให้ความเป็นส่วนตัวและลักษณะของพื้นที่ริมน้ำเปลี่ยนไป การทำตลิ่งถาวรใหม่ปิดการเข้าถึงที่ดินริมน้ำจากคลองบางลำพู พื้นที่ริมน้ำคลองบางลำพูปัจจุบันเป็นไปเพื่อการพัฒนาาระบบสาธารณูปโภคเท่านั้น ต่างจากในสมัยก่อนที่ใช้สัญจร ใช้ในชีวิตประจำวัน ประกอบอาชีพ และขยายขอบเขตเมืองซึ่งมีการคำนึงถึงการใช้พื้นที่สาธารณะริมน้ำที่เชื่อมโยงกับแม่น้ำ แต่ปัจจุบันเมื่อไม่ได้ตระหนักถึงการใช้น้ำในพื้นที่ริมน้ำในแผนพัฒนาทำให้จำเป็นต้องถมคลองบางลำพูบางส่วนเพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะริมน้ำจากการต้องการเข้าถึง

2) การเปลี่ยนแปลงเชิงถิ่นฐานของชุมชนย่านคลองสาน ธนบุรี, ประภาวดี นิลศิริ (2556)

เป็นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกโดยศึกษาจากองค์ประกอบเชิงถิ่นฐาน ได้แก่ โครงข่ายการสัญจร การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร ความหนาแน่น

ของมวลอาคารต่อพื้นที่ว่าง และโครงข่ายการเชื่อมต่อและการจัดวางของหน่วยพื้นที่สาธารณะ โดยนำองค์ประกอบเหล่านี้มาวิเคราะห์หาการเปลี่ยนแปลงระดับการเข้าถึงชุมชน และต่อยอดไปสู่การวิเคราะห์ผลการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน

จากการศึกษาพบว่าสัญญาณของพื้นที่คลองसानเกิดจากแนวของคลอง คูน้ำ และลำประโดง จากการเป็นสวนยกร่อง ทำให้สัญญาณเล็ก แคบ และยาว มีเส้นทางน้ำเป็นทางหลักในการสัญจร การที่โครงข่ายคลองเชื่อมถึงกันหมดเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เป็นย่านที่เจริญมากในยุคนั้น แต่ต่อมาเมื่อเปลี่ยนการคมนาคมหลักจากทางน้ำไปเป็นทางบก มีการตัดสะพานพระพุทธยอดฟ้าและถนนทำดินแดงทำให้คลองและคูน้ำถูกลมเป็นถนนหรือกลายเป็นท่อระบายของเสียในชุมชน ถนนจึงมีลักษณะแคบยาวและปลายตัน นอกจากนี้ถนนทำดินแดงยังตัดโดยไม่อิงกับสัญญาณเดิมในย่าน ทำให้เกิดการตัดขาดของโครงข่ายสัญจรเดิม ต้องใช้ตรอกซอยเล็กๆ เพื่อเข้าไปยังชุมชนเดิมริมน้ำ แม้ว่าศูนย์กลางชุมชนยังเป็นศาสนสถานและตลาด แต่ได้เปลี่ยนการเข้าถึงด้านหน้าจากน้ำเป็นถนนและลดบทบาทเดิมของศาสนสถานซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนถ่ายการสัญจรจากน้ำสู่บก นอกจากนี้ศักยภาพการเชื่อมโยงระหว่างหน่วยพื้นที่ของชุมชนก็ลดลงโดยเฉพาพื้นที่ริมน้ำที่เข้าถึงได้ยาก ท่าเรือลดลง เกิดพื้นที่ตาดอดที่การพัฒนาเข้าไม่ถึง คนในพื้นที่เริ่มย้ายออกและทิ้งให้เป็นชุมชนบ้านเช่าแออัดเสื่อมโทรมคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่เริ่มหายไป

3) การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่โล่งว่างภายในวัดริมน้ำ เพื่อรองรับกิจกรรมงานประเพณีประชุมชน กรณีศึกษาวัดกระโดงทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, เสฎฐวุฒินันท์ บำรุงกุล (2556)

เป็นการศึกษาหาปัจจัย จุดเปลี่ยน และผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่โล่งว่างในวัดกระโดงทองทั้งแนวราบและแนวตั้งพิจารณาจากองค์ประกอบ 3 ประการคือ ทางเดินหรือเส้นทางสัญจร อาคารสิ่งปลูกสร้าง และพื้นที่เปิดโล่งภายนอกอาคาร โดยอ้างอิงกับข้อมูลลักษณะพื้นที่และประเพณีประชุมชนที่สำคัญตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันเพื่อจัดทำผังแผนที่และรูปตัดที่ใช้ในการวิเคราะห์

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมจากสังคมน้ำไปสังคมบกที่สำคัญคือการถมดินเมื่อความสำคัญของโครงข่ายการสัญจรทางน้ำลดลงและทางบกมีความสำคัญมากกว่า นอกจากนี้ยังมีปัจจัยทั้งภายนอกและภายในอื่น ๆ ที่ทำให้กายภาพของวัดกระโดงทองเปลี่ยนไป ปัจจัยภายนอกได้แก่ การขุดคลองชลประทานกับถนนเลียบบคลองตัดผ่านกลางคลองเดิมทำให้การสัญจรทางน้ำด้วยคลองเดิมเชื่อมต่อกันอย่างไม่เป็นระบบ ลำดับความสำคัญในการเป็นเส้นทางการค้าถูกลดลงตามศักยภาพ และกลายเป็นเพียงเส้นทางสัญจรระดับชุมชนไปในที่สุด นอกจากนี้การเปิดใช้สะพานเสนาบดียังทำให้โครงข่ายการสัญจรทางบกเชื่อมต่อกันทดแทนทางน้ำอย่างสมบูรณ์ ส่วนปัจจัยภายในได้แก่ การถมดินให้พื้นที่สูงเท่ากบถนนเลียบบคลองชลประทานนอกวัดซึ่งสูงต่างจากพื้นที่ตามแนวตลิ่ง

การกำหนดระดับความสูงขั้นต่ำของอาคารริมตลิ่งโดยสะพานปูนที่ยกสูงขึ้น และการเหลานปูนทำให้พื้นที่ใต้ถุนเข้าถึงได้จากฝั่งเดียวและมีความสูงน้อยเกินกว่าจะใช้งานและเข้าทำความสะอาด

4) การเปลี่ยนแปลงทางน้ำที่ส่งผลต่อรูปแบบเมืองกรุงเทพฯ, ศิริวัฒน์ สารเขตต์ (2552)

เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของทางน้ำตั้งแต่ก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบัน ซึ่งมีผลต่อรูปแบบของกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน มีขอบเขตพื้นที่ศึกษาเป็นพื้นที่ปทุมวันและบางรักเพราะเคยเป็นเรือกสวนมาก่อน และมีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจน โดยการแยกวิเคราะห์ชั้นข้อมูลองค์ประกอบทางน้ำ ถนน และอาคาร พร้อมทั้งแบ่งช่วงการศึกษาเป็น 2 ช่วงคือศึกษาทางน้ำยุคก่อนและยุคหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง (ยุคเก่าและยุคใหม่)

จากการศึกษาพบว่า การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงทำให้เศรษฐกิจของประเทศเติบโตอย่างมาก มีต่างชาติมากขึ้น เรือเยอะขึ้นจึงต้องการเส้นทางคมนาคมมากกว่าเดิม เมื่อมีสนธิสัญญาคลองจึงถูกใช้เพื่อการคมนาคมขนส่งสินค้าเศรษฐกิจมากกว่ายุคเก่า โดยเฉพาะเมื่อการค้าข้าวรุ่งเรืองนำการค้าอ้อยและน้ำตาลจึงมีการขุดคลองจำนวนมากเพื่อขยายพื้นที่ทำนาและพัฒนาที่ดิน ส่งผลให้วิสาหกรรมการขุดคลองเจริญขึ้น จนกระทั่งเปลี่ยนมาเป็นการสัญจรทางบก ทางน้ำจึงลดลงอย่างมาก ทางน้ำใหม่ส่วนใหญ่เปลี่ยนเป็นถนนหลัก ทางน้ำเดิมส่วนใหญ่เปลี่ยนเป็นถนนรอง ซึ่งถนนเหล่านี้เป็นตัวกำหนดแปลงที่ดิน แนวแปลงที่ดินกำหนดแนวอาคาร และทั้งหมดนี้เป็นองค์ประกอบที่เกิดจากทางน้ำเดิมในพื้นที่ตั้งแต่ยังเป็นเรือกสวนก่อนกรุงรัตนโกสินทร์

5) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี, รุติมาพร พามา และ กฤตพร หัวใจเจริญ (2560)

เป็นการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในย่านตลาดล่าง โดยศึกษาจากพัฒนาการที่แสดงออกผ่านความสัมพันธ์ของคน กิจกรรม และการใช้พื้นที่ โดยแบ่งประเด็นในการศึกษาออกเป็นด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านกายภาพ คือทำเลที่ตั้ง โครงข่ายคมนาคม การตั้งถิ่นฐาน และสถาปัตยกรรม ด้านเศรษฐกิจ คือรูปแบบและประเภทกิจกรรมในพื้นที่ ด้านสังคม คือวิถีชีวิต กิจกรรม การใช้พื้นที่ และด้านนโยบายและแผนในการปกครองและบริหารพื้นที่

จากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่าง ได้แก่ 1) ทำเลที่เหมาะสมและมีสาธารณูปการที่ครบถ้วน ทำให้พื้นที่เหมาะกับการตั้งถิ่นฐานและทำการค้า 2) นโยบายการค้ากับต่างชาติ ช่วยส่งเสริมให้การค้าในพื้นที่รุ่งเรืองมากยิ่งขึ้น 3) ระบบขนส่งทางบกและทางราง เมื่อมีระบบขนส่งหลายประเภทมาบรรจบกันทำให้เมืองขยายตัวและเกิดเขตการค้าใหม่

ตามเส้นทางขนส่ง 4) การพัฒนาถนนและปิดทางน้ำเดิม ทำให้บทบาทความเป็นย่านการค้าที่อาศัยทางน้ำถูกลดลง ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ได้แบ่งยุคของพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 3 ยุค คือ ยุคเริ่มต้น ยุครุ่งเรือง และยุคปัจจุบัน

2.6.2 งานวิจัยเกี่ยวกับย่านสำเพ็งและพื้นที่ใกล้เคียง

1) การปรับปรุงพื้นที่สาธารณะและเส้นทางเชื่อมต่อบริเวณถนนทรงวาด เขตสัมพันธวงศ์, กिरติ สัทธานนท์ (2547)

เป็นการศึกษาลักษณะทางกายภาพ การเข้าถึง การเชื่อมต่อ และการใช้งานพื้นที่สาธารณะบริเวณถนนทรงวาด เพื่อวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหาการใช้งานพื้นที่ และเสนอแนวทางในการปรับปรุงพื้นที่สาธารณะปัจจุบันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและความเหมาะสมในการใช้งานพื้นที่ รักษาคุณค่าของการเป็นย่านโกดังท่าเรือที่สำคัญและเก่าแก่เอาไว้ รวมถึงสร้างความเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะกับย่านการค้าอย่างสำเพ็ง และย่านที่พักอาศัยอย่างชุมชนโดยรอบ

จากการศึกษาโดยการรวบรวมข้อมูลแล้วทำเป็นแผนที่ชั้นข้อมูลต่างๆ และวิเคราะห์องค์ประกอบเมือง พบว่าโครงข่ายการสัญจรบริเวณระหว่างถนนทรงวาด สำเพ็ง และเยาวราชมีจำนวนมากและสามารถเชื่อมทุกพื้นที่ในบริเวณเข้ากันได้ แต่เส้นทางมีขนาดเล็กกว่าการใช้งานที่ผสมผสานระหว่างทางคนและทางรถ ทางคนของ ที่หยุดพักของคนงาน และพื้นที่ค้าขาย ในขณะที่บริเวณถนนทรงวาดกับทางเดินริมน้ำเจ้าพระยาถูกตัดขาดด้วยการเข้าถึงที่ยากและมีการจราจรขนถ่ายสินค้าที่กีดขวางของพื้นที่โกดังริมน้ำซึ่งก็ขบเซาและถูกปล่อยทิ้งเป็นโกดังร้างมากขึ้น เนื่องจากถนนและพื้นที่คับแคบจนไม่สะดวกในการขนส่งสินค้าดั้งเดิม ทำให้ในอนาคตการสัญจรของพื้นที่ทรงวาดจะเป็นทางเดินของคนมากกว่ารถดังเช่นในอดีต จะเห็นได้ว่าพื้นที่ที่เป็นชุมชนเดิมอย่างบริเวณสำเพ็งยังมีชีวิตชีวาเนื่องจากมีการใช้งานเป็นพื้นที่ค้าขายและที่พักอาศัยอย่างต่อเนื่อง ปัญหาด้านการเป็นพื้นที่ถูกทิ้งร้างและใช้ประโยชน์ที่ดินไม่มีประสิทธิภาพยังพบได้ไม่มากนัก ในขณะที่ทรงวาดซึ่งเคยเป็นพื้นที่ขนถ่ายสินค้าเก่าแก่และสำคัญในอดีตได้ขบเซาลงเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและการขนส่งสินค้าที่เปลี่ยนไป โกดังหลายแห่งถูกทิ้งร้างและผู้อยู่อาศัยเดิมย้ายกิจการออกไปชานเมืองซึ่งสะดวกต่อการขนส่งมากกว่า ทำให้พื้นที่เกิดปัญหาการใช้งานที่เปลี่ยนไปอย่างไร้ทิศทางและไม่เหมาะสม เช่น พื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ได้รับความสำคัญน้อยลง ใช้พื้นที่ที่มีศักยภาพเป็นที่เข้าจอดรถ เป็นต้น

2) การเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานชุมชนคลองโอ่งอ่างและชุมชนสะพานหัน, เทพพิทักษ์ นิลวรรณ (2562)

เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่สะพานหันซึ่งเป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ยาวนานของกรุงเทพมหานครชั้นนอก มีความหลากหลายของการใช้พื้นที่อย่างมากตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ซึ่งชุมชน

ยังคงสภาพการตั้งถิ่นฐานและสถาปัตยกรรมแบบเดิมอยู่ท่ามกลางพื้นที่รอบๆ ที่เกิดการพัฒนาเชิงพาณิชย์อย่างต่อเนื่อง จึงทำการศึกษาเหตุและปัจจัยในการคงอยู่ขององค์ประกอบกายภาพเหล่านี้ รวมทั้งความหลากหลายของการใช้พื้นที่ในยุคนั้นๆ และจำแนกลักษณะเฉพาะเชิงกายภาพในพื้นที่

จากการศึกษารูปแบบแปลงที่ดิน แผนที่เก่า สัมภาษณ์และสำรวจในพื้นที่ พบว่าการเปลี่ยนแปลงในชุมชนน้อยกว่าพื้นที่โดยรอบที่มีการพัฒนาแบบรวมแปลงที่ดินขนาดใหญ่อันจะเป็นการเปลี่ยนทั้งลักษณะทางกายภาพและการใช้งานของชุมชนเดิมเพื่อรองรับการใช้งานสมัยใหม่ ในขณะที่ในชุมชนคลองโอง่างและชุมชนสะพานหันตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เป็นต้นมามีความหนาแน่นอยู่แล้ว การพัฒนาในยุคหลังจึงเป็นไปในทางตั้งและพัฒนาเฉพาะแปลงที่ดินในพื้นที่จำกัด โดยปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพและการใช้งานพื้นที่คือการพัฒนาเครือข่ายทางสัญจรและแปลงที่ดินสมัยรัชกาลที่ 5 พัฒนาการของทางสัญจรสามารถแบ่งได้ 3 ช่วงเวลาคือช่วงรัชกาลที่ 1 - 4 ช่วงรัชกาลที่ 4 - 6 และรัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน คลองเดิมในพื้นที่ถูกถมทั้งหมดยกเว้นคลองโอง่างซึ่งเป็นคลองรอบกรุง ส่วนตรอกซอกซอยที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงรูปที่ดินและการพัฒนาเส้นทางสัญจรทั้งภายนอกและภายในยังคงอยู่แต่เปลี่ยนการใช้งานภายในไปตามยุคสมัย พัฒนาการของแปลงที่ดินในชุมชนที่พบได้แก่ แปลงที่ดินคงเดิม แปลงที่ดินแบบซอยแปลง และแปลงที่ดินแบบผสม ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงบ้างแต่น้อยเนื่องจากถือครองโดยเอกชนรายย่อย ต่างจากริมคลองโอง่างที่เป็นที่สาธารณะถือครองโดยรัฐจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงใหญ่ได้ง่ายกว่า เพื่อการจัดระเบียบและปรับภูมิทัศน์ให้เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์และที่ท่องเที่ยวต่อไป

3) ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก, สลาวีตรี ทัพพะสุต (2526)

เป็นการศึกษาชุมชนชนชาวไทย จีน และตะวันตกในด้านต่างๆ เพื่อนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบในช่วงเวลาตั้งแต่ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ถึงสิ้นสุดรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ. 2453 โดยศึกษาด้านต่างๆ ได้แก่ 1) การก่อตัว การขยายตัว และที่ตั้งชุมชน 2) โครงสร้างทางสังคม การดำเนินชีวิต และความสัมพันธ์ภายใน 3) ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสามชุมชน 4) ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชนและผลกระทบ 5) นโยบายของรัฐบาลไทยในการปกครองแต่ละชุมชน

จากการศึกษาสามารถแบ่งความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนได้ 2 ด้าน คือด้านเศรษฐกิจและด้านสังคม ในด้านเศรษฐกิจ ชนชั้นสูงของทั้งสามชุมชนมีการเข้าหุ้นร่วมธุรกิจกัน แต่ส่วนมากแล้วชาวไทยจะเป็นผู้บริโภคมามากกว่าผู้ประกอบการธุรกิจ ชาวตะวันตกจะเป็นผู้ประกอบการธุรกิจที่เน้นการขายส่งสินค้าเข้าและออก ส่วนชาวจีนมีบทบาททั้งการเป็นผู้ประกอบการธุรกิจขายส่ง ขายปลีก และบริโคนอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์ของผู้ใช้แรงงานซึ่งจะเกี่ยวข้องกับแค่ชาวไทยและชาวจีน ส่วนความสัมพันธ์ด้านสังคมแบ่งเป็น 3 ลักษณะ คือ วัฒนธรรม ศาสนา และบริการสาธารณะประโยชน์

ด้านการรับวัฒนธรรมนั้นจีนกับไทยจะกลมกลืนกันโดยมีจีนบางส่วนกลายเป็นไทย และชาวจีนชั้นสูงยังรับวัฒนธรรมตะวันตกด้วย ความสัมพันธ์ทางศาสนา จีนกับไทยมีพื้นฐานที่ใกล้เคียงกัน แต่มีชาวจีนบางกลุ่มที่นับถือศาสนาคริสต์และได้รับผลประโยชน์ซึ่งกันและกันกับชาวตะวันตก ส่วนในด้านการบริการสาธารณะประโยชน์ส่วนมากจะเป็นชาวตะวันตกเพราะต้องอาศัยวิทยาการ นอกจากนี้เรื่องความขัดแย้งต่างๆ นับว่ามีน้อย เนื่องจากที่ตั้งชุมชนที่ค่อนข้างแยกจากกัน และแต่ละชุมชนมีผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลในขณะนั้นที่พยายามเอาใจทั้งชาวจีนและชาวตะวันตก จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ดีมากกว่าจะมีความขัดแย้ง

4) การศึกษาอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมในความสัมพันธ์กับย่านมรดกชุมชนเมือง: กรณีศึกษาพื้นที่ถนนเยาวราช, กรรณิกา สวงวนสินธุกุล และ วิญญู อจารึกษา (2561)

เป็นการศึกษาอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมในศูนย์กลางเมืองเก่าอย่างพื้นที่ถนนเยาวราช ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความสัมพันธ์ของงานสถาปัตยกรรมและเมือง เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการสร้างสถาปัตยกรรมในพื้นที่เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม โดยศึกษาโครงสร้างพื้นฐานและจินตภาพของเมือง ควบคู่ไปกับรูปแบบและองค์ประกอบเชิงสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม

จากการศึกษาพบว่า อัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมสอดคล้องกับฐานของย่าน ซึ่งประกอบขึ้นจากฐานของตรอกซอยและช่วงถนนที่ไม่ยาวมาก เกิดเป็นสถาปัตยกรรมตึกแถวที่รองรับทั้งการค้าในชั้นล่างและการอยู่อาศัยที่ชั้นบน และแต่ละการใช้งานอาคาร ยุคสมัย ตำแหน่งที่ตั้ง และโครงข่ายทางสัญจรในแต่ละบริเวณต่างก็สะท้อนออกมาเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน อาคารริมถนนใหญ่ และอาคารในตรอกซอยมักจะมีการใช้งานและรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน แต่เมื่อความหลากหลายนี้มารวมกันในย่านจึงเกิดเป็นอัตลักษณ์และภาพจำของถนนเยาวราช

บทที่ 3

ลักษณะทั่วไปของย่านสำเพ็ง

3.1 บริบทของพื้นที่ศึกษา

3.1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

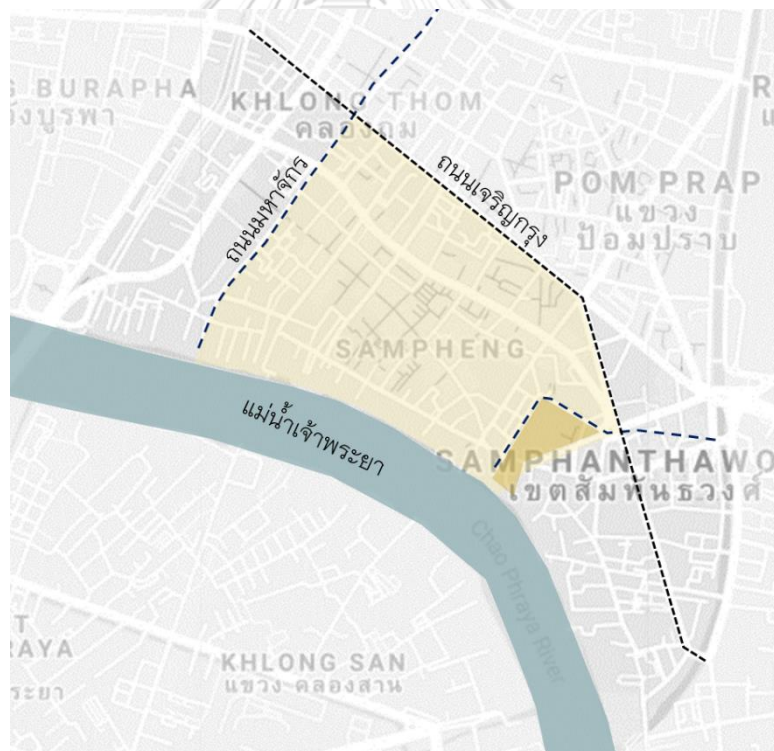
ย่านสำเพ็ง ตั้งอยู่ในเขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร มีอาณาเขตตามที่ปรากฏในพงศาวดารรัชกาลที่ 1 ว่า “ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลองวัดสำเพ็ง” ซึ่งปัจจุบันคือระหว่างถนนมหาจักรกับบริเวณวัดปทุมคงคาและวัดสัมพันธวงศ์ (รูปที่ 5)

ทิศเหนือ ติดกับ ถนนเจริญกรุง

ทิศตะวันออก ติดกับ วัดปทุมคงคา

ทิศใต้ ติดกับ แม่น้ำเจ้าพระยา

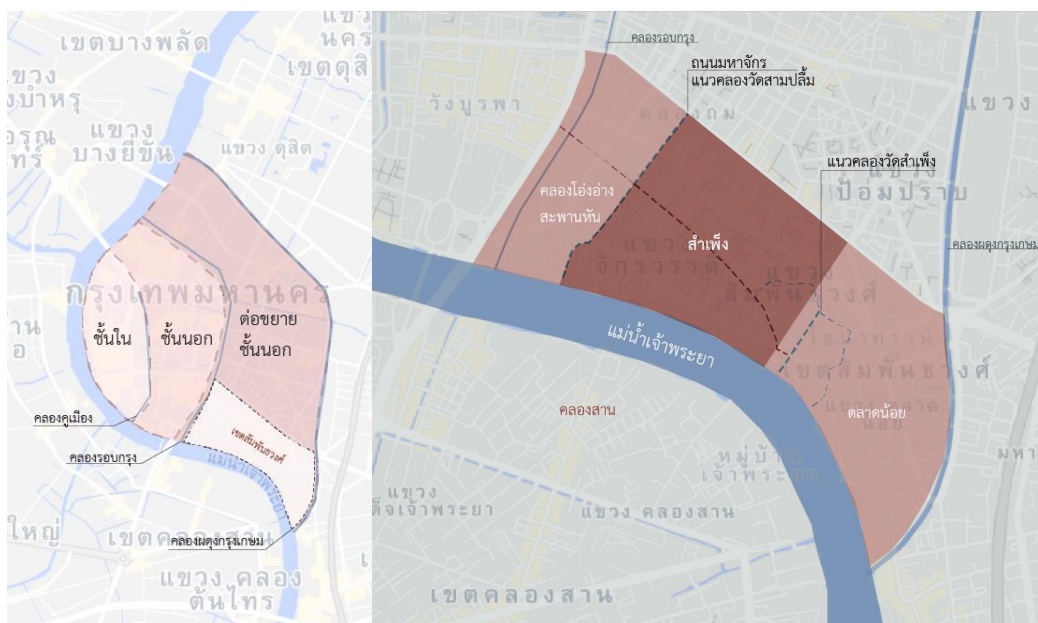
ทิศตะวันตก ติดกับ ถนนมหาจักร

รูปที่ 5 ขอบเขตย่านสำเพ็ง

นอกจากนี้ย่านสำเพ็งยังเป็นพื้นที่ต่อเนื่องเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ซึ่งเป็นการขยายตัวของเมืองที่แต่เดิมมีอาณาเขตถึงแค่คลองรอบกรุง จนกระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นเหมือนคลองรอบกรุงสายใหม่ ทำให้พื้นที่สำเพ็งถูกรวมเป็นพื้นที่ต่อเนื่องของเมืองชั้นนอกซึ่งมีขอบเขตจรดคลองผดุงกรุงเกษม โดยมีพื้นที่รอบข้างคือชุมชนคลองไฉ่และสะพานหันบริเวณคลองรอบกรุง ย่านตลาดน้อยบริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษม และชุมชนจีนดั้งเดิมบริเวณคลองสานฝั่งตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศใต้ของสำเพ็ง (รูปที่ 6)

รูปที่ 6 พื้นที่โดยรอบ

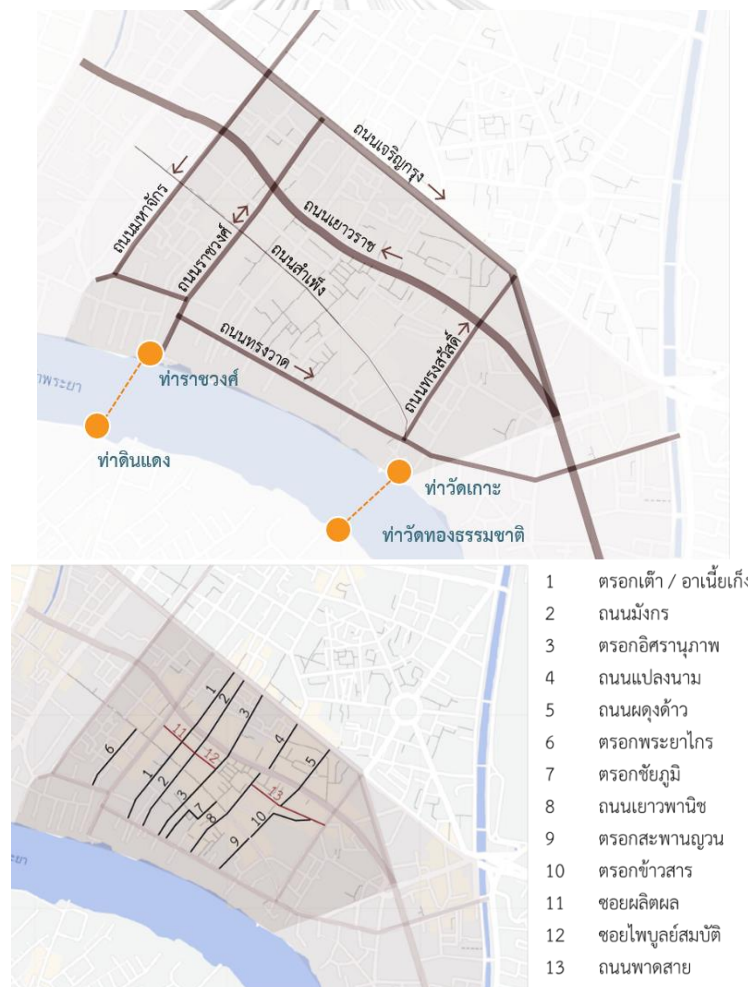
3.1.2 เส้นทางคมนาคมในพื้นที่

เส้นทางหลักของย่านสำเพ็งคือถนนสำเพ็งหรือซอยวานิช 1 ในปัจจุบัน มีความยาวประมาณ 1.2 กิโลเมตร ปลายข้างหนึ่งจรดที่ถนนจักรเพชรหรือประตูสะพานหันที่แนวกำแพงพระนครเดิม ข้ามผ่านคลองรอบกรุงด้วยสะพานหันและยาวไปจบที่ถนนทรงสวัสดิ์บริเวณวัดสัมพันธวงค์ เป็นเส้นทางเดิมตั้งแต่ชุมชนจีนย้ายมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้จนเกิดเป็นเส้นทางการค้าหลักตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นเส้นทางหลักที่มีขนาดเล็กกว่าถนนเส้นอื่นในพื้นที่ซึ่งตัดขึ้นภายหลังและพัฒนาเป็นถนนการค้าเช่นเดียวกันอย่างถนนเจริญกรุง เยาวราช และทรงวาด ซึ่งวิ่งในแนวขนานแม่น้ำเจ้าพระยาเหมือนกับถนนสำเพ็ง ส่วนถนนราชวงศ์และถนนทรงสวัสดิ์เป็นถนนที่วิ่งแนวตั้งฉากกับแม่น้ำ โดยถนนราชวงศ์จะมีขนาดใหญ่และมีการค้าหนาแน่นกว่าถนนทรงสวัสดิ์เนื่องจากเป็นถนนที่เชื่อมจากท่าเรือราชวงศ์ซึ่งเป็นท่าเรือที่ใหญ่และสำคัญในการเดินทางและขนส่งสินค้าไปยังพื้นที่อื่นและโกดังเก็บสินค้าในบริเวณนั้น ในขณะที่ถนนทรงสวัสดิ์เป็นพื้นที่ชุมชนและอาคารสำนักงาน

นอกจากเส้นทางหลักข้างต้นแล้วยังมีเส้นทางรองที่ใช้เพื่อเชื่อมพื้นที่และถนนต่างๆ เข้าด้วยกัน มีทั้งทางที่รถยนต์เข้าได้และเข้าไม่ได้ โดยแต่ละตรอกซอยหรือถนนรองเหล่านี้ก็จะมีการใช้งานและลักษณะของทางที่แตกต่างกันไปตามพื้นที่ที่ตัดผ่าน เช่น บริเวณที่ตัดกับถนนสำเพ็งหรือเยาวราชมักจะมีคนเยอะและมีร้านค้ามาก ต่างจากช่วงที่ตัดกับถนนทรงวาดที่ค่อนข้างเงียบและเป็นโกดังใหญ่ แทบไม่มีหน้าร้านค้าปลีกอยู่เลย เส้นทางเหล่านี้วิ่งในแนวตั้งฉากกับแม่น้ำ หลายเส้นเป็นทางเดินเดิมที่ชุมชนจีนในอดีตเคยใช้สัญจรระหว่างพื้นที่ริมน้ำกับพื้นที่สวนที่อยู่ลึกเข้าไป รวมถึงเป็นทางน้ำที่ใช้ทำการเกษตรและอุปโภคบริโภคด้วย

พื้นที่ที่มีการสัญจรหนาแน่นและมีคนใช้งานมากคือถนนสำเพ็งและบริเวณตลาดเก่า เยาวราช วัดมังกร ซึ่งมีร้านค้าและวัดต่างๆ ที่รองรับคนจากทั้งในและนอกพื้นที่ในทุกช่วงเวลาของปี นอกจากนี้ถนนเจริญกรุงและเยาวราชยังเชื่อมพื้นที่นอกคลองผดุงกรุงเกษมเข้าไปยังเกาะรัตนโกสินทร์อีกด้วย ทำให้มักจะมีการจราจรหนาแน่นโดยมีทั้งถนนวิ่งทางเดียวและสองทาง (รูปที่ 7)

รูปที่ 7 เส้นทางสัญจรในพื้นที่

3.1.3 ประวัติความเป็นมา

สำเพ็ง ย่านการค้าและชุมชนชาวจีนที่เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ย้ายพระนครมาจากฝั่งธนบุรีและย้ายชาวจีนซึ่งตั้งถิ่นฐานบริเวณท่าเตียนตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีมายังพื้นที่สวนบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยานอกเขตกำแพงเมือง ดังที่ปรากฏในพงศาวดารว่า “...พระราชวังใหม่ให้ตั้งในที่ซึ่งพระยาราชเศรษฐีและพวกจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ก่อน โปรดให้พระยาราชเศรษฐีและพวกจีนย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่สวน ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลองวัดสำเพ็ง...” โดยวัดสามปลื้ม ปัจจุบันคือวัดจักรวรรดิราชาวาส และวัดสำเพ็ง ปัจจุบันคือวัดพุทธมณฑล ซึ่งทั้งสองวัดเป็นวัดเก่าแก่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ชาวจีนซึ่งมีหัวหน้าชาวจีนคือพระยาราชเศรษฐีจึงได้พากันย้ายมาบริเวณดังกล่าว เกิดเป็นชุมชนจีนที่ใหญ่และเก่าแก่ที่สุดของกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเวลาผ่านไปชุมชนเริ่มหนาแน่นมากขึ้น จากการอพยพของชาวจีนโพ้นทะเล ไม่ว่าจะเข้ามาทำเกษตรกรรมค้าสำเภา เป็นแรงงาน พ่อค้า หรืออาชีพอื่นๆ ชาวจีนที่ต้องการมากรุงเทพฯ จะมาลงเรือที่บริเวณสำเพ็งก่อนจะกระจายตัวไปตามแหล่งงานอื่น (วารุณี โอสธารม และคณะ, 2555) และด้วยทำเลของพื้นที่สำเพ็งที่เป็นแนวยาวเลียบบนแม่น้ำ ฝั่งหนึ่งติดกับกำแพงเมืองที่ประตูสะพานหินและตรอกหัวเม็ดอีกฝั่งยาวลงไปเชื่อมต่อกับพื้นที่สวนนอกเมือง ทำให้สำเพ็งกลายเป็นแหล่งขนส่งสินค้าขนาดใหญ่ก่อนเข้าสู่ตัวเมืองและก่อนออกสู่เรือขนส่ง เป็นทั้งโกดัง จุดพักของ และร้านค้าปลีกส่งไม่ว่าจะเป็นอาหารทะเล ผลผลิตการเกษตร หรือสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ ประกอบกับการเป็นชุมชนจีน ซึ่งชาวจีนโพ้นทะเลในไทยไม่ต้องเข้าระบบไพร่และระบบเกณฑ์ทหาร ทำให้มีเวลาในการทำการค้ามากกว่าและสามารถจัดการกิจการตนเองได้

ชาวจีนในสำเพ็งช่วงเริ่มต้นส่วนมากเป็นชาวจีนแต้จิ๋ว เนื่องจากในตอนแรกที่พระเจ้าตากสินย้ายราชธานีมาเป็นกรุงธนบุรีมีชาวจีนติดตามมาด้วย และเนื่องจากบริเวณฝั่งธนบุรีเดิมมีชุมชนจีนฮกเกี้ยนอยู่เดิมแล้ว ทำให้ชาวจีนแต้จิ๋วที่ย้ายมาไปอยู่อีกฝั่งแทน ซึ่งก็คือบริเวณท่าเตียน (พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, 2544) ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 1 ต้องการย้ายชาวจีนบริเวณท่าเตียนไปที่สำเพ็งเพื่อสร้างพระราชวังแทนในบริเวณนั้น ทำให้ชาวจีนที่ย้ายมาสำเพ็งช่วงแรกส่วนใหญ่เป็นจีนแต้จิ๋ว โดยมีหลักฐานสนับสนุนแนวคิดนี้คือการที่ศาลเจ้าในพื้นที่ยี่สิบและตลาดน้อยที่เก่าแก่ที่สุดเป็นของจีนแต้จิ๋วเกือบทั้งหมด เช่น ศาลเจ้าเล่าปุนเถ่ากง เหล่งบ่วยเอี้ยะ เจ้าแม่พระคู่ เป็นต้น นอกจากนี้จีนแต้จิ๋วแล้วบริเวณปลายสำเพ็งที่เชื่อมกับตลาดน้อยยังมีชาวจีนฮกเกี้ยนด้วย โดยศาลเจ้าที่เก่าแก่ที่สุดของตลาดน้อยคือศาลเจ้าโจวซือของซึ่งดูแลโดยชาวจีนฮกเกี้ยนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งชาวจีนฮกเกี้ยนที่ตลาดน้อยกลุ่มนี้ย้ายมาจากบริเวณกุ๊กจินฝั่งธนบุรีในช่วงรัชกาลที่ 1 (เจริญ ตันมหาพราน, 2559)

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สำเพ็งเป็นพื้นที่ชุมชนจีนนอกกำแพงเมืองซึ่งย้ายมาในบริเวณที่เคยเป็นสวน จึงมีการตั้งบ้านเรือนริมน้ำ คลอง และทางเดินตามแนวขนั้สวนที่มีอยู่ ต่อมาในสมัย

รัชกาลที่ 3 ที่การค้าเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น ได้มีการทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษซึ่งนับเป็นการทำสัญญากับชาติตะวันตกฉบับแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ การทำสัญญานี้ทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้าทั้งด้านการเก็บภาษีและการผลิตสินค้าเพื่อส่งออกมากขึ้นจากเดิมที่เป็นแค่การผลิตเพื่อยังชีพ ราชอาณาจักรรายได้ที่เดิมหาได้จากการผูกขาดสินค้า ทำให้หันมาหารายได้จากการเก็บภาษีอากรสินค้าเพิ่มขึ้นกว่า 30 ชนิด เกิดเป็นระบบเจ้าภาษีนายอากรซึ่งเป็นวิธิติดของชาวจีนเพื่อให้ได้ผลประโยชน์โดยไม่ละเมิดสนธิสัญญา ระบบเจ้าภาษีนายอากรคือการให้ผู้ที่มิทุนทรัพย์มารับประมูลเป็นผู้แทนของทางการไปเก็บภาษีแต่ละประเภทตามเมืองต่างๆ แล้วแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งให้แผ่นดิน ผู้ที่รับตำแหน่งนี้จะได้รับแต่งตั้งเป็นข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ถือว่าเป็นมูลนาย และส่วนใหญ่ผู้ที่ประมูลชนะจะเป็นพ่อค้าชาวจีนจนแทบจะเป็นการผูกขาด ทำให้ชาวจีนกลุ่มนี้มีโอกาสในการแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันกับกลุ่มเจ้านายและกลุ่มขุนนางจนมีอำนาจต่อรองและได้เลื่อนชั้นทางสังคม (พูนเกษตร จันทกานนท์, 2528) ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ได้มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นเหมือนการขุดคลองรอบกรุงสายใหม่ ทำให้พื้นที่สำเพ็งซึ่งเดิมอยู่นอกกำแพงเมืองถูกรวมเข้ามาเป็นพื้นที่ต่อขยายของเกาะรัตนโกสินทร์ และในช่วงเวลานั้นได้มีการตัดถนนเจริญกรุงจากเดิมที่เป็นแนวทางเดินของช่างเชื่อมจากประตูสามยอดไปทางถนนพระรามสี่แล้วหักลงไปบริเวณตลาดน้อย ซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญในการเชื่อมพื้นที่ในและนอกพระนครเข้าด้วยกัน จากเดิมที่มีเพียงถนนสำเพ็งและประตูสะพานหันเป็นเส้นทางเข้าออกประจำ ซึ่งในขณะนั้นบริเวณสะพานหัน สำเพ็ง มีความแออัด หนาแน่นและสกปรก การมีถนนเจริญกรุงเป็นทางเลือกทำให้การติดต่อและทำงานในเมืองของประชากรทั้งในและนอกสำเพ็งสะดวกมากขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการขยายพื้นที่ชุมชน พัฒนาพื้นที่คลองสวนเป็นบ้านเรือนและร้านค้าที่ขยับขยายมาจากสำเพ็ง ในยุคนั้นนอกจากการพัฒนาเส้นทางแล้วยังมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งเป็นการเปิดการค้าเสรีให้กับอังกฤษรวมถึงชาติอื่นๆ หลังจากนั้น การนำเข้าและส่งออกสามารถทำได้โดยตรงระหว่างพ่อค้า การผลิตเพื่อส่งออกจึงมากขึ้นและพื้นที่สำเพ็งซึ่งเป็นทั้งพื้นที่การค้า โกดัง และท่าเรือมีความเจริญขึ้นมาก นอกจากนี้ชาวจีนยังมีบทบาทใหม่ในการเป็นพ่อค้าคนกลางระหว่างทางการไทยกับพ่อค้าตะวันตก อีกทั้งทางการยังต้องการแรงงานจำนวนมากในการทำถนน ขยายเมือง และทำเกษตรเพื่อส่งออก ทำให้มีการสนับสนุนให้คนจีนเข้ามาในเมืองไทยมากขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 5 การค้ายังคงรุ่งเรือง เริ่มมีการตัดถนนจำนวนมากเพื่อลดความแออัดซึ่งก่อให้เกิดไฟไหม้ลุกลามในสำเพ็งหลายครั้ง ถนนที่ตัดใหม่ในยุคนี เช่น ถนนเยาวราช ทรงวาด ทรงสวัสดิ์ ราชวงศ์ การตัดถนนเป็นนโยบายของรัฐที่เริ่มตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ในการตัดถนนเจริญกรุง โดยเป็นการพัฒนาที่ดินสองฝั่งถนน สร้างเป็นตึกแถวขายหรือให้เช่าทำการค้า การมีถนนเข้าถึงทำให้ที่ดินมีมูลค่ามากขึ้นจากเดิมที่เป็นพื้นที่สวน แนวคิดการพัฒนาที่ดินนี้ถูกใช้โดยทั้งรัฐและเอกชนอย่างพ่อค้าชาวจีนที่มีฐานะ และเจ้านายต่างๆ ทำให้เริ่มมีถนนเป็นทางเลือกในการสัญจรและมีตึกแถวตามริม

ถนน แต่การสัญจรหลักยังเป็นทางน้ำเนื่องจากใช้ทั้งขนส่งและเดินทางจึงทำให้ยังมีการขุดลอกและซ่อมคลองอยู่เป็นระยะ และที่ดินริมน้ำยังมีราคาสูงกว่าที่ดินริมถนน (พูนเกษตร จันทกานนท์, 2528)

หลังจากรัชกาลที่ 5 การสัญจรทางน้ำเริ่มหมดไป ความเจริญย้ายไปเกาะตัวตามถนนและมีการถมคลองในพื้นที่จนหมด คลองที่ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบันคือคลองรอบกรุงและคลองผดุงกรุงเกษม นอกย่านสำเพ็ง ภายในสำเพ็งยังคงหนาแน่น พื้นที่ทางราบลดน้อยลงทำให้ตึกช่วงหลังที่เกิดขึ้นมักจะมีจำนวนชั้นมากกว่า รวมถึงตึกสูงบริเวณถนนเยาวราช เจริญกรุง และราชวงศ์ซึ่งเป็นบริษัท โรงแรม ภัตตาคาร หรือห้างขนาดใหญ่ขึ้น (รูปที่ 8 และ 9)

รูปที่ 8 ถนนเจริญกรุง ปี พ.ศ. 2455
ที่มา Richard Barrow จาก twitter

รูปที่ 9 ถนนเจริญกรุงในรัชกาลที่ 6
ที่มา วิกิพีเดีย

รูปที่ 10 ร้านขายเพชรวัดเกาะ
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปที่ 11 คลองผดุงกรุงเกษม พ.ศ. 2493 (รัชกาลที่ 9)
ที่มา Hassan Abu

3.1.4 บุคคลสำคัญและผู้ถือครองที่ดินหลักในบริเวณลำเพ็ญ

การตั้งชื่อสถานที่ในชุมชนมักจะมีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์แฝงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นชื่อบุคคลสำคัญ สถานที่ใกล้เคียงที่สำคัญ หรือการประกอบกิจการในย่านนั้น จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ย่านลำเพ็ญมีตรอกจำนวนมากและในตรอกที่ต่อกันก็มีหลายชื่อเรียกตามพื้นที่ที่ตัดผ่านและตามการพัฒนาพื้นที่ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกัน ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยบันทึกเรื่องราวในชุมชนให้คงอยู่และสามารถสืบย้อนไปถึงความเป็นมาในพื้นที่ได้

1) พระยาราชเสนา

ชาวจีนอพยพโดยปกติแล้วจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มภาษาหรือตามภูมิลำเนาบ้านเกิด ชาวจีนอพยพในบริเวณลำเพ็ญซึ่งแต่เดิมย้ายมาอยู่ที่ท่าเตียนตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีก็เช่นกัน โดยเป็นกลุ่มชาวจีนแต้จิ๋ว มีตำแหน่งผู้นำชุมชนเรียกว่าพระยาราชเสนา (จีนตั้งเลียง) ซึ่งเคยเป็นทหารเอกของพระเจ้าตากสิน ต่อมาพระเจ้าตากสินคืนตำแหน่งนี้พร้อมกับเมืองพุทไธมาศให้กับมอญเชื้อ หรือพระยาราชเสนาญวน จนกระทั่งรัชกาลที่ 1 ขึ้นครองราชย์และได้ตั้งตำแหน่งพระยาราชเสนาให้กับจีน

ตั้งเลี้ยงอีกครั้ง โดยมีหน้าที่ควบคุมดูแลชาวจีนและเป็นผู้ช่วยราชการกรมท่า รับผิดชอบการติดต่อกับต่างประเทศ นอกจากนี้ในรัชกาลที่ 2 ยังรวมถึงการครองเมืองจันทบูรซึ่งเป็นเมืองท่าและอยู่ต่อเรือสำคัญของประเทศในสมัยนั้นด้วย นอกจากนี้การมีตำแหน่งราชการของชาวจีนซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้ายังช่วยให้ชุมชนจีนมีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการค้ามากยิ่งขึ้น

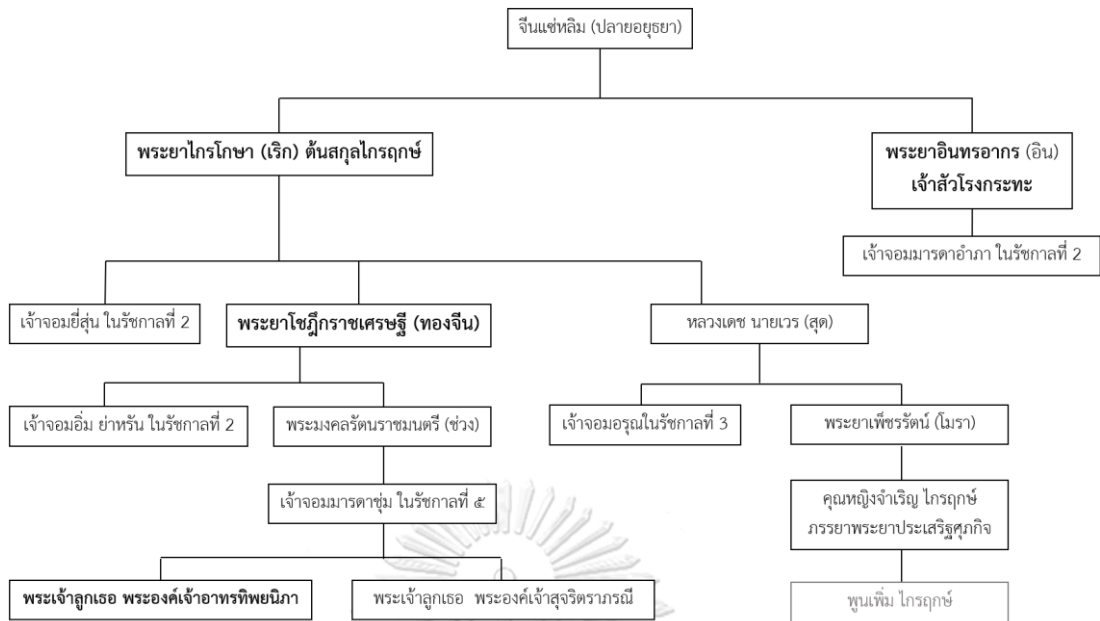
ผู้ที่รับตำแหน่งพระยาราชเสนาในยุคนั้นที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่สำคัญ เช่น ทองจีน ไกรฤกษ์(รัชกาลที่ 3 – 4) พุก โชติกะพุกกณะ ผู้บูรณะวัดอุภัยราชบำรุง และเถียร โชติกเสถียร ชาวจีนจากอยุธยาผู้สร้างวัดมังกร ศาลเจ้าโรงเกือก และตึกข้างวัดบพิตรพิมุข รวมถึงวางระบบประปาในพื้นที่สำคัญ เป็นพระยาราชเสนาในรัชกาลที่ 5 และตำแหน่งนี้มีในรัชกาลที่ 7 เป็นรัชกาลสุดท้าย (พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, 2544)

2) พระยาไกรโกษาและพระยาอินทรอากร (ตรอกพระยาไกร)

เป็นพี่น้องแซ่หลิม เป็นชาวจีนฮกเกี้ยนจากจีนแผ่นดินใหญ่ที่เดินทางมาค้าขายในไทยตั้งแต่ปลายกรุงศรีอยุธยา คนพี่ชื่อ เริก และคนน้องชื่อ อิน (รูปที่ 12) ซึ่งถือเป็นชาวจีนที่มีฐานะมากทั้งด้านการเงินและด้านสังคม

พระยาไกรโกษา (เริก) บิดาของพระยาราชเสนาในรัชกาลที่ 3 ได้รับราชการกรมท่าซ้าย ตั้งแต่สมัยธนบุรี ติดต่อกับพระราชนิเวศน์และเป็นขุนท่งสื่อหรือล่ามติดต่อกับจีน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 1 ตัดเปี้ยวไผ่มออย่างไทย เป็นพระยาไกรโกษาเสนาบดีจตุสดมภ์ มีบ้านอยู่ตรอกพระยาไกรหน้าวัดจักรวรรดิ ต่อมาลูกหลานได้ขยายตัวข้ามฝั่งไปอยู่บริเวณตึกขาวฝั่งธนบุรี ทำให้ตระกูลมีเรือจ้างข้ามฟากระหว่างตึกขาวและตรอกไกร เป็นต้นตระกูลไกรฤกษ์ (เจริญ ต้นมหาพราน, 2554)

พระยาอินทรอากร (อิน) เริ่มจากได้รับตำแหน่งเป็นพระอินทรอากรในรัชกาลที่ 2 และเลื่อนเป็นพระยาอินทรอากรในรัชกาลที่ 3 ทำงานเกี่ยวกับการคลัง ชำนาญในเรื่องการผูกขาดประมุขภาษีอากรและการค้า เป็นผู้แนะนำให้ราชการเปิดโรงบ่อนเบี้ยและโรงหวยเพื่อเก็บภาษีไปป้องกันประเทศ และได้รับการแต่งตั้งเป็นนายอากรบ่อนเบี้ยคนแรก มีพ่อค้าจีนร่วมแซ่อีกคนได้เป็นขุนพัฒนากร ต้นตระกูลพลโยธิน ส่วนเชื้อสายพระยาอินทรอากรนั้นฝ่ายชายใช้นามสกุล นิยะวานนท์ ฝ่ายเจ้าจอมมารดาอำภำใช้นามสกุลปราโมชและกปิธดา บ้านของพระยาอินทรอากรตั้งอยู่บริเวณที่เรียกตรอกโรงกระทะ บางเอกสารระบุว่าบ้านอยู่บริเวณข้างกรมเจ้าท่าตลาดน้อยในปัจจุบันซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับบริเวณตรอกโรงกระทะหรือถนนยาวพานิชในสำเพ็งปัจจุบันทั้งด้านอาณาเขตและการมีชุมชนจีนฮกเกี้ยนที่มีอาชีพทำกระทะและงานเหล็ก และพระยาอินทรอากรยังมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 2 ว่า เจ็สัวเตากระทะ ยังไม่แน่ชัดว่ามีที่มาจากการทำงานตั้งเตาเลี้ยงข้าวลูกน้อง หรือการทำกระทะขาย (พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, 2544)

รูปที่ 12 บุคคลสำคัญในตระกูลพระยาไกรโกษาและพระยาอินทรอาร

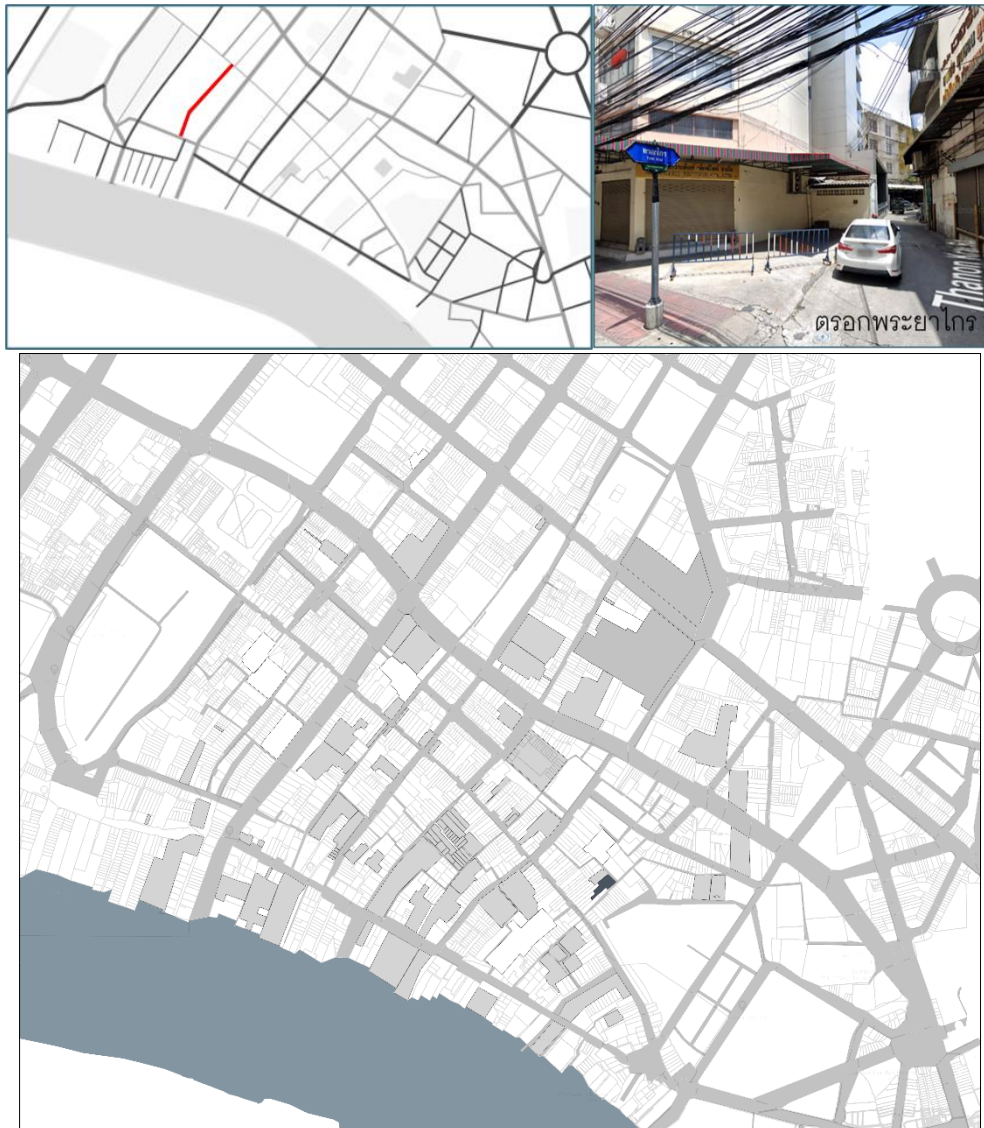
ที่มา ปรับแต่งจากหนังสือ "ลำดับตระกูลไกรฤกษ์"

จากการคัดโฉนดที่ดินพบแปลงที่ดินของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา ในรัชกาลที่ 5 ซึ่งสัมพันธ์กับตระกูลไกรฤกษ์ทางสายพระยาโชฎีกกราชเศรษฐี อยู่บริเวณตรอกข้าวสาร ปัจจุบันเป็นพื้นที่ร้างมีห้องแถวขนาดเล็กล้อมรอบและมีแนวกำแพงเก่าของอาคารอยู่ ที่ดินนี้ตกทอดเป็นมรดกในครอบครัวอยู่หลายครั้ง เช่นการตกเป็นของพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ ที่มีความสนิทสนมกับพระองค์เจ้าอาทรทิพนิภา แต่ปัจจุบันที่ดินแปลงนี้ถูกขายให้กับคนนอกครอบครัวแล้ว (รูปที่ 13 และ 14)

รูปที่ 13 ทศนิยมภาพบริเวณที่ดินของตระกูลไกรฤกษ์บริเวณตรอกข้าวสาร

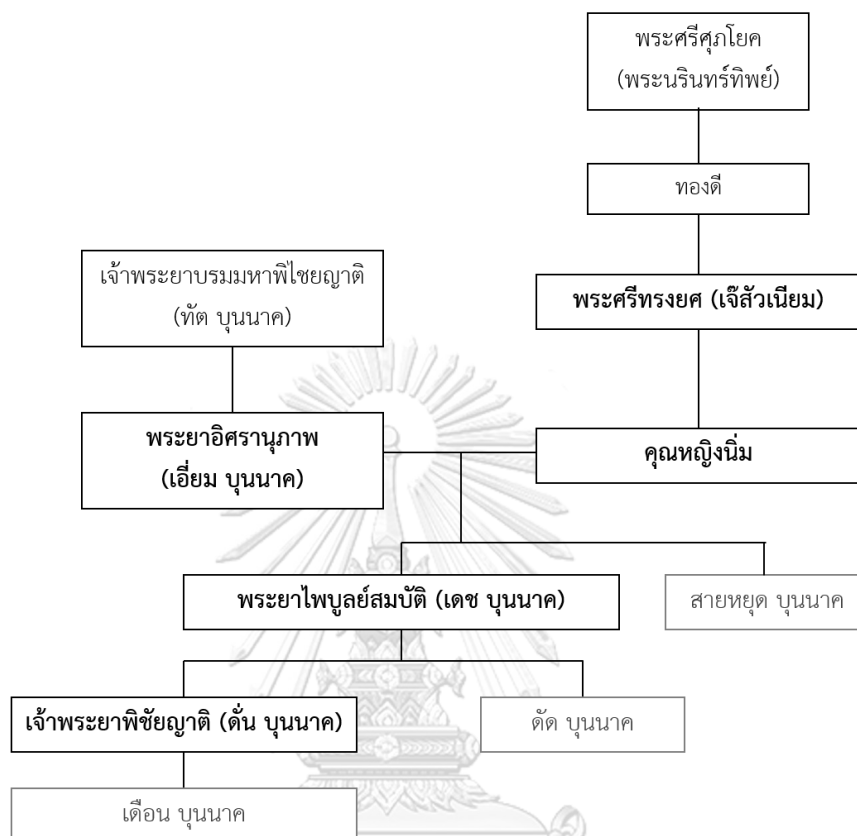

รูปที่ 14 แผนที่แสดงแปลงที่ดินและเส้นทางที่เกี่ยวข้องกับตรอกไกรฤกษ์

3) เจ้สัวเนียม หรือ พระศรีทรงยศ (ตรอกอิศรานูภาพ ตรอกพระยาไพบูลย์)

คาดว่าเป็นชาวจีนแต่จี้ว มีแซ่เตี้ย เดิมทำสวนปลูกผักอยู่บริเวณท่าราชวรดิษฐ์หรือพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน เมื่อรัชกาลที่ 1 ต้องการสร้างราชวังจึงย้ายไปอยู่บริเวณสำเพ็ง ต่อมาในรัชกาลที่ 3 มีคนจีนที่อพยพมาใหม่ขาดสนเงินหลายราย เจ้สัวจึงปล่อยกู้เป็นธุรกิจแบบ ชุกหยิบเค่า หรือค้ำคนเข้าเมือง และก่อตั้งเต็กเฮงตั้ง (สำนักคุณธรรมกำจร) เพื่อช่วยเหลือคนจีนเหล่านั้น ต่อมาได้ทำอาชีพผูกอากรนำเข้าเบียร์จากจีนจนได้ยศ “พระศรีทรงยศ” เป็นผู้บุกเบิกที่ดินหลังศาลเจ้าเก่าทำตลาดสด คือตลาดเก่าในปัจจุบัน และทำทางเดินเรียกตรอกเจ้สัวเนียม หรือตรอกอิศรานูภาพ ซึ่งเป็น

รูปแบบหนึ่งของการพัฒนาที่ดินในยุคแรก และชื่ออิศรานุภาพมาจากชื่อลูกเขยตระกูลขุนนาคนผู้มาแต่งงานกับคุณหญิงนิ่มลูกสาวเจ้าสัวเนียม (สุภางค์ จันทวานิช, 2559) (รูปที่ 15)

รูปที่ 15 บุคคลสำคัญในตระกูลเจ้าสัวเนียม

ที่มา ดัดแปลงจากหนังสือ "สมเด็จพระเจ้าพระยาสุกุลขุนนาคน" และ บทความในนิตยสารศิลปวัฒนธรรม

ฉบับกันยายน 2547 ปรับแต่งโดยผู้วิจัย

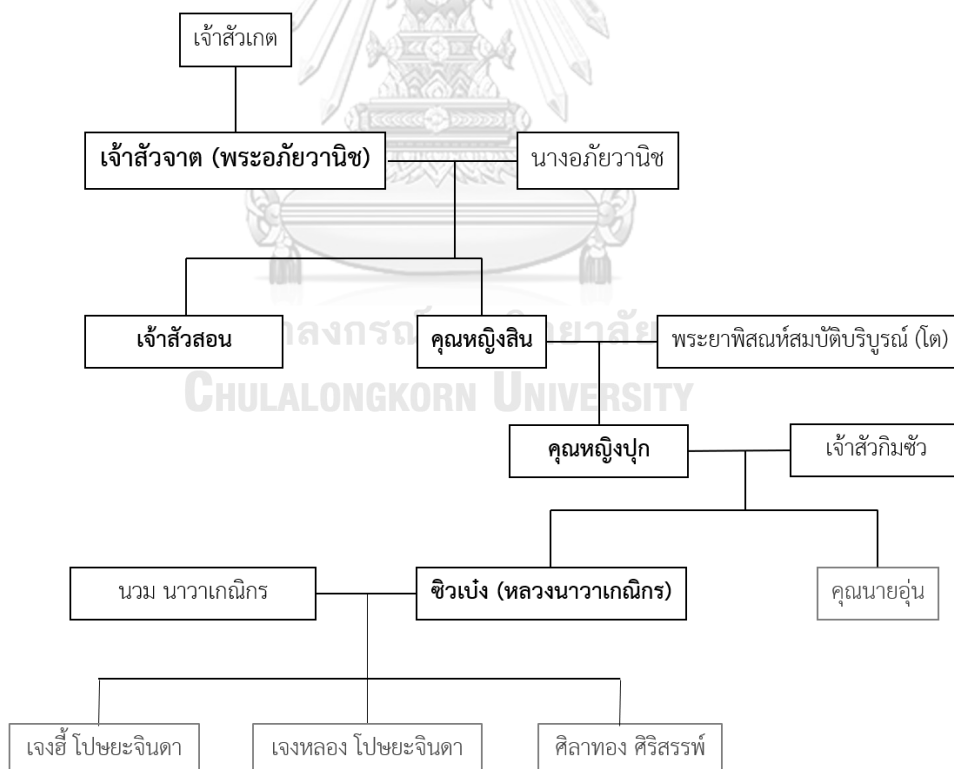
จากการคัดโฉนดแปลงที่ดินจำนวนหนึ่งในพื้นที่สำเพ็ง พบแปลงจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวของเจ้าสัวเนียม เช่น แปลง A2 A5 และ A6 เป็นแปลงที่เป็นของบริษัทไพบูลย์สมบัติซึ่งเป็นบริษัทที่ก่อตั้งโดยเจ้าพระยาพิชัยญาติเพื่อรักษาที่ดินจำนวนมากของตระกูลให้คงอยู่และง่ายต่อการจัดการ โดยเริ่มจากการออกโฉนดในชื่อพระยาไพบูลย์สมบัติ ต่อมาตกเป็นของเจ้าพระยาพิชัยญาติซึ่งขายต่อให้อยู่ในทรัพย์สินของบริษัทไพบูลย์สมบัติที่ตั้งขึ้นทีหลัง ซึ่งแปลง A5 ในปัจจุบันมีบริษัทอื่นซื้อไป ส่วนแปลง A1 A3 และ A4 เป็นมรดกของคนในตระกูลเดียวกัน ไม่ได้อยู่ในบริษัทเนื่องจากไม่ได้เป็นของเจ้าพระยาพิชัยญาติโดยตรงแต่เป็นของคนอื่นในครอบครัว แปลงเหล่านั้นมีทั้งแปลงที่ตกทอดเป็นมรดกและแปลงที่แบ่งส่วนแล้วขายจนหมด อย่างไรก็ตามแปลงที่คัดโฉนดในงานวิจัยนี้ไม่ใช่ที่ดินทั้งหมดที่ถือครองโดยกลุ่มดังกล่าวแต่เป็นเพียงแปลงที่พบจากการสุ่มคัดโฉนดเท่านั้น (รูปที่ 16)

รูปที่ 16 แผนที่แสดงแปลงที่ดินและเส้นทางที่เกี่ยวข้องกับเจ็ส่วเนียม

4) หลวงนาวาเกษนิกร (ตระกูลโปษยะจินดา)

สืบเชื้อสายมาจากชาวจีนฮกเกี้ยน มีต้นตระกูลคือเจ้าสัวเกต บิดาของเจ้าสัวจาด (พระอภัยวานิช) ซึ่งเป็นพ่อค้าอากรรังนก ตระกูลโปษยะจินดาเป็นที่รู้จักในฐานะพ่อค้าสำเภาที่มีฐานะซึ่งเป็นเจ้าของคฤหาสน์ไชวเฮงไถ่ที่ตลาดน้อย ในยุครุ่งเรืองของการค้าสำเภา ตระกูลนี้ยังเป็นเจ้าของท่าเรือโปเส็งและตลาดเจ้าสัวสอนซึ่งตั้งอยู่บนที่ดินที่ได้รับพระราชทานในพื้นที่ตลาดน้อยด้วย นอกจากนี้ยังมีหลวงนาวาเกษนิกร (ชีวเบ้ง โปษยะจินดา) ผู้ทำกิจการโรงหีบอ้อยและน้ำอ้อยที่ใช้เชื่อมประสานซีเมนต์ในยุคที่อ้อยและน้ำตาลเป็นสินค้าส่งออกสำคัญจนเกิดการขยายพื้นที่เกษตรกรรมไปทั่วบริเวณนอกเมือง โรงหีบอ้อยของหลวงนาวาเกษนิกรเองก็ตั้งอยู่บริเวณทุ่งหลักหกที่ดอนเมืองเช่นกัน (รูปที่ 17) บ้านของหลวงนาวาเกษนิกรจากหนังสือบ้านในกรุงเทพฯ (และ & มานพ พงศทัต, 2525) ระบุว่าบ้านทรงจีนอยู่บริเวณตรอกพระยาไกร ถนนอนุวงศ์ รวมถึงจากข้อมูลโฉนดที่ดินพบว่า ศิลาทอง ลูกหลวงนาวาเกษนิกร มีบ้านอยู่ที่ถนนอนุวงศ์เช่นกัน แต่จากการเดินสำรวจ (มกราคม 2564) ไม่พบบ้านหลังนั้นแล้ว

รูปที่ 17 บุคคลสำคัญในตระกูลโปษยะจินดา

จากการคัดโฉนดยังพบที่ดินที่ถือครองโดยตระกูลโปษยะจินดาอีก 2 แห่ง คือบริเวณตรอกเต้า (B1) และตลาดเก่า (B2) เป็นตึกหัวมุมของถนนสำคัญในย่านที่ติดกันซึ่งถือเป็นทำเลที่ดีสำหรับการค้าและการลงทุนในตึกแถว เนื่องจากถนนสำคัญมีการค้าขายหนาแน่น เช่นเดียวกับตรอกเต้าและตรอกอิศรานุภาพที่วิ่งในแนวขวางจากทางแม่น้ำมาตัดกับถนนสำคัญ โดยมีทั้งแปลงที่ตกทอดเป็นมรดกในครอบครัวจากคุณนายปุก คุณนายอ่อน มาสู่เจงหลงและเจงฮี้ โปษยะจินดา และแปลงที่เคยเป็นของลูกหลานวาทาเกณิกรแต่ปัจจุบันขายเปลี่ยนเจ้าของแล้ว แม้ว่าตระกูลโปษยะจินดาจะมีบ้านและกิจการหลักอยู่ในย่านตลาดน้อยแต่ก็มีที่ดินในสำเพ็งเป็นมรดกหรือทรัพย์สินในครอบครัว แสดงให้เห็นว่าที่ดินในสำเพ็งมีมูลค่าและการพัฒนาที่ดินเป็นการลงทุนอีกรูปแบบหนึ่งที่มีฐานะสามารถทำได้ในสมัยนั้น (รูปที่ 18)

รูปที่ 18 แผนที่แสดงแปลงที่ดินที่เกี่ยวข้องกับตระกูลโปษยะจินดา

5) ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

จากการคัดโฉนดและศึกษาจากงานวิจัยอื่นๆ พบว่ามีที่ดินจำนวนมากที่เป็นของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งสามารถเป็นได้ทั้งที่ในครอบครองอยู่เดิมและที่ที่มีคนมอบให้ในภายหลัง นอกจากนี้ยังพบที่ดินที่เป็นชื่อของเชื้อพระวงศ์อีกหลายแปลง โดยส่วนมากเป็นที่ดินแปลงใหญ่และอยู่ใกล้แม่น้ำ โดยเฉพาะบริเวณศาลเจ้าเก่าเล่าปุนเล่าก๋งหรือตรอกอิศรานุภาพ และตรอกโรงกระทะ ในขณะที่เดียวกันไม่พบบริเวณสองฝั่งถนนสำเพ็ง ซึ่งที่ดินเหล่านี้เป็นเพียงแปลงที่พบจากการทบทวนวรรณกรรมและสุ่มคัดโฉนดบางส่วนในย่านสำเพ็งเท่านั้น (รูปที่ 19)

รูปที่ 19 แผนที่แสดงแปลงที่ดินที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

3.2 องค์ประกอบทางกายภาพในสำเพ็งแต่ละช่วงเวลา

องค์ประกอบทางกายภาพที่ศึกษาแบ่งออกเป็น การสัญจรทางน้ำ การสัญจรทางบก ชุมชน และแปลงที่ดิน โดยในแต่ละองค์ประกอบจะพิจารณาทั้งหมด 6 ช่วง คือช่วงก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 1 ช่วงรัชกาลที่ 2 – 3 ช่วงรัชกาลที่ 4 ช่วงรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 – ปัจจุบัน ซึ่งเป็นการแบ่งเพื่อให้เห็นรายละเอียดและความต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

3.2.1 การสัญจรทางน้ำ

3.2.1.1 การสัญจรทางน้ำ ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์

การสัญจรหลักในช่วงก่อนธนบุรีถึงประมาณรัชกาลที่ 5 เป็นการสัญจรทางน้ำที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแม่น้ำสำคัญ วัดสมัยก่อนมักจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำหรือคลองซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักเข้าถึงได้ง่าย และจะมีคลองของวัดนั้นๆ อยู่ด้วย อาจอยู่ล้อมวัดหรือเป็นคลองที่แยกจากแม่น้ำผ่านวัดเข้าไปในพื้นที่สวน ใช้สัญจร ทำสวน อุปโภคและบริโภค คลองเดิมที่สำคัญและมีอยู่ตั้งแต่ก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น

คลองวัดสามปลื้ม เป็นเส้นทางน้ำที่สำคัญอยู่เดิมโดยยาวตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาไปถึงบริเวณคลองมหานาคที่ภูเขาทอง ทำน้ำวัดสามปลื้มเป็นทำสำคัญในการจอดเรือบรรทุกสินค้าจากจังหวัดนครสวรรค์และเพชรบุรี พื้นที่ระหว่างวัดและทำน้ำเป็นที่น้ำท่วมขังจึงมีสะพานยาวเชื่อมต่อวัดและทำน้ำ และยังเหลือหลักฐานเป็นชื่อบริเวณสะพานยาวในปัจจุบัน (สมชัย กวางทองพานิช, 2562) นอกจากบริเวณตรอกสะพานยาวแล้วบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นถนนอนุวงศ์และตรอกซอยบริเวณนั้นแต่เดิมก็เป็นทางน้ำหลายสายเช่นกัน

คลองมังกรและคลองโรงกระทะเชื่อมจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปยังพื้นที่สวนภายใน

คลองวัดสำเพ็ง แบ่งเป็นคลองวัดสำเพ็งบนและล่าง แบ่งพื้นที่ของวัดเกาะ (วัดสัมพันธวงศ์) และวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคา) ออกจากกันและเชื่อมต่อกับคลองขวางที่ยาวลงไปถึงสมุทรปราการ

นอกจากคลองสายหลักที่เชื่อมจากแม่น้ำเข้าไปในพื้นที่สวนแล้วยังมีองค์ประกอบน้ำอย่างลำประโดงหรือน้ำในชนิดสวนที่ใช้ทำเกษตร มีลักษณะขอยถี่และสั้นกว่าคลองโดยจะแยกเข้าไปเป็นช่วงๆ เรียกรวมพื้นที่ร่องสวนและทางเดินรอบว่าชนิด (สมใจ นิมเล็ก, 2545) ตามริมคลองที่มีการสัญจรจะมีทำน้ำทั้งส่วนบุคคลและทำน้ำสาธารณะอย่างทำน้ำของวัด ส่วนริมแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีทั้งทำเรือขนส่งสินค้าและทำน้ำโดยสาร โดยทำที่มีอยู่เดิมคาดว่าเป็นทำน้ำตามวัดใหญ่ริมน้ำอย่างวัดสามปลื้มและวัดเกาะซึ่งมีคลองไหลผ่านด้วย

3.2.1.2 การสัญจรทางน้ำ ในรัชกาลที่ 1

หลังจากย้ายราชธานีมาฝั่งเกาะรัตนโกสินทร์ได้มีการขุดคลองรอบกรุงตามแนวป้อมและกำแพงเมืองชั้นนอก คลองรอบกรุงเป็นคลองสำคัญสายใหม่ มีท่าเรือคลองโองอ่างที่ปลายคลองออกแม่น้ำเจ้าพระยา ในขณะที่คลองในพื้นที่ก็ยังมีการใช้งานเช่นเดิม

3.2.1.3 การสัญจรทางน้ำ ในรัชกาลที่ 2 – 3

เมื่อชุมชนเงินขยายตัว ตามริมน้ำจึงมีท่าเรือหลายแห่งมากขึ้น การค้าเริ่มเจริญรุ่งเรือง ทั้งการค้าในประเทศและการค้าสำเภากับต่างชาติ ท่าเรือหลักจะตั้งอยู่ตามสถานที่สำคัญของชุมชน เช่น ทำน้ำศาลเจ้าเก่าซึ่งมีตรอกเจ็สัวเนียมเชื่อมไปยังตลาดเก่า ท่าวัดเกาะซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ในพื้นที่และ

ล้อมรอบด้วยชุมชน นอกจากนี้ยังมีท่าเรือโปเส็งในพื้นที่ใกล้เคียงอย่างตลادن้อยซึ่งเป็นท่าเรือของเจ้าสัวจาด พ่อค้าชาวจีนและนายอากรรังนกในยุคนั้น

3.2.1.4 การสัญจรทางน้ำ ในรัชกาลที่ 4

การค้าที่เจริญรุ่งเรืองประกอบกับการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษทำให้ไทยเปิดเสรีการค้า ริมน้ำเต็มไปด้วยโกดังและท่าเรือในการส่งออกและนำเข้าสินค้าทั้งจากในและนอกประเทศ มีท่าเรือราชวงศ์เกิดขึ้นในยุคนี้ เป็นท่าเรือใหญ่สำหรับขนส่งและเดินทางไปประเทศต่างๆ แสดงให้เห็นถึงความเป็นศูนย์กลางของลำเพ็ญทั้งด้านการค้าและการติดต่อกับต่างประเทศ นอกจากนี้ยังมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาโดยมีแนวขนานเป็นวงนอกของคลองรอบกรุง เป็นการขยายพื้นที่เมืองและเส้นทางที่จะเชื่อมต่อไปยังพื้นที่นอกเมืองที่ไกลออกไป การสัญจรทางน้ำยังได้รับความสำคัญอยู่แต่คลองบางสายในลำเพ็ญที่ไหลผ่านพื้นที่ตัดถนนเจริญกรุงกลายเป็นคลองตัน ทำให้มีโอกาสเน่าเสียมากขึ้น แต่เนื่องจากยังมีการใช้งานจึงมีการบำรุงและขุดลอกคลองที่ยังใช้งานอยู่เป็นระยะเพื่อให้ยังใช้งานได้ดี (สุรางค์ จันทวานิช, 2559)

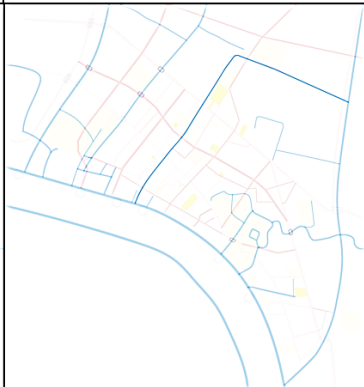

3.2.1.5 การสัญจรทางน้ำ ในรัชกาลที่ 5

แม้ว่าจะยังสัญจรด้วยทางน้ำและมีการออกพระราชบัญญัติควบคุมคลองและขุดคลองจำนวนมากเพื่อขยายพื้นที่ออกไปนอกเมือง แต่ไม่มีการขุดคลองเพิ่มในพื้นที่ของลำเพ็ญเนื่องจากมีประชากรหนาแน่นและเป็นชุมชนแออัด มีเพียงการควบคุมการใช้งานให้เป็นระเบียบและคอยขุดลอก ซ่อมบำรุงทั้งจากรัฐและการรวมกลุ่มของเอกชนนำโดยผู้มีอิทธิพลในชุมชน เช่น คลองมังกรซึ่งขุดให้ปลายทะเลไปออกคลองผดุงกรุงเกษมโดยกลุ่มของพระยาไพบูลย์และราษฎรไทยจีนเข้าซื้อกันยื่นเรื่องขอขุดคลอง (ปิยนาด บุนนาค, 2525) และในพระราชกิจจานุเบกษาฉบับหนึ่งในรัชกาลที่ 5 กล่าวถึงบริเวณคลองโรงกระทะที่มีเรือไม้และโรงจากปลุกคร่อมคลองอยู่จำนวนมาก จำเป็นต้องรื้อเพื่อถมคลองรวมกับตรอกโรงกระทะเป็นถนนยาวพานิช

3.2.1.6 การสัญจรทางน้ำ รัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน

การสัญจรทางน้ำเริ่มลดลงเนื่องจากการใช้งานถนนมากขึ้นและเดินทางได้สะดวกกว่า คลองหลายสายถูกบุกรุกจากการใช้งานริมสองฝั่งคลอง ทำให้พื้นที่คลองเหล็มน้อยลง น้ำเน่าสกปรก นอกจากนี้การตัดถนนหลายสายยังทำให้ปลายคลองตันและยังทำให้การใช้งานและบำรุงรักษาคลองยากยิ่งขึ้นจนคลองลดขนาดลงเป็นทางระบายน้ำและถูกถมในที่สุด คลองมังกร คลองวัดสามปลื้ม และคลองวัดสำเพ็งซึ่งเป็นคลองเก่าแก่ก็ถูกถมเป็นถนนมังกร ถนนมหาจักร ซอยปทุมคงคา และที่ดินวัด ตามลำดับ ปัจจุบันเหลือเพียงคลองรอบกรุงและคลองผดุงกรุงเกษม (ตารางที่ 1)

ตารางแสดงเส้นทางสัญจรทางน้ำย่านสำเพ็งในช่วงเวลาต่าง ๆ		
		
ก่อนรัตนโกสินทร์	รัชกาลที่ 1	รัชกาลที่ 2 – 3
		
รัชกาลที่ 4	รัชกาลที่ 5	รัชกาลที่ 6 – ปัจจุบัน

ตารางที่ 1 ตารางแสดงเส้นทางสัญจรทางน้ำในช่วงเวลาต่างๆ

3.2.2 การสัญจรทางบก

3.2.2.1 การสัญจรทางบก ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์

เนื่องจากพื้นที่เดิมเป็นสวนและพื้นที่บางส่วนมีน้ำท่วมถึง แนวทางเดินจึงเป็นแนวตามคันดินของขندقสวนเชื่อมสถานที่ศูนย์กลางชุมชนเข้าด้วยกัน เช่น วัดสามปลื้ม วัดสำเพ็ง และสถานที่อื่นๆ ถัดไปทางด้านใต้ตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา แต่การสัญจรทางน้ำยังเป็นที่นิยมมากกว่าเนื่องจากสะดวก รวดเร็ว และใช้ขนส่งผลผลิตจากสวนออกไปขายได้

3.2.2.2 การสัญจรทางบก ในรัชกาลที่ 1

ในยุคแรกถนนในพระนครมีไม้ไผ่ส่ายและถูกตัดเพื่อการใช้สอยของชนชั้นสูงเป็นสำคัญ โดยจะเป็นพื้นที่กั้นชนล้อมรอบวัง เป็นทางเชื่อมสถานที่สำคัญ เช่น วัด วัง หน่วยงานราชการ ประตูเมืองเข้าด้วยกัน และเป็นทางสำหรับขบวนแห่ในราชพิธี (ณัฐวุฒิ ปรียวณิชย์, 2557) เมื่อย้ายราชธานีมาและขุดคลองรอบกรุง เส้นทางเชื่อมต่อพระนครกับสำเพ็งคือสะพานหันซึ่งต่อกับประตูสะพานหันข้าม

คลองรอบกรุงและเชื่อมกับถนนสำเพ็ง ซึ่งในตอนนั้นเป็นทางเดินตามแนวคันดินของขندقสวนเดิม เชื่อมลงไปทางใต้จนถึงย่านตลาดน้อย ในช่วงแรกที่ชาวจีนย้ายมาตั้งถิ่นฐานริมน้ำทำให้มีตรอกซอย แยกลงไปทางแม่น้ำเพื่อเชื่อมท่าหน้า เรือนแพ และบ้านริมน้ำกับแนวถนนสำเพ็งซึ่งเป็นแกนหลักเชื่อมกับพระนครทางบก มีสะพานตามแนวทางเดินที่ข้ามคลอง ได้แก่ สะพานยายใจข้ามคลองวัดสามปลื้ม และสะพานเจ๊กโพข้ามคลองมังกร

3.2.2.3 การสัญจรทางบก ในรัชกาลที่ 2 – 3

เมื่อชุมชนคนจีนเริ่มหนาแน่นมากขึ้นทำให้เส้นทางเดินมีผู้ใช้งานมากขึ้นและกลายเป็นทางสัญจรหลักในชุมชน จากที่เป็นแค่คันดินจึงเริ่มปูเป็นทางเดินที่มั่นคงมากขึ้น เริ่มมีตรอกแยกออกจากถนนสำเพ็งลึกเข้าไปทางพื้นที่สวนทางเหนือมากขึ้นตามการขยายตัวของพื้นที่ชุมชน (แบ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2534) เช่นตรอกเจ็สัวเนียมหรือตรอกอิศรานุภาพในปัจจุบัน เชื่อมจากท่าเรือศาลเจ้าเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านศาลเจ้าเก่าหรือเล่าปูนเล่ากง ขึ้นไปยังตลาดเก่าเจ็สัวเนียมซึ่งเป็นตลาดใหญ่และมีชื่อเสียง เลยไปยังศาลเจ้าเก่าแก่อีกแห่งของชุมชนคือศาลเจ้าเหล่งบ่วยเอี้ยะ ทำให้ตรอกนี้เป็นแกนใหม่ในแนวขวางกับถนนสำเพ็ง นอกจากนี้ยังมีตรอกเต้าและตรอกอื่นๆ ที่เป็นแนวขวางกับถนนสำเพ็งเช่นกัน โดยเชื่อมพื้นที่จากริมแม่น้ำเข้าไปยังพื้นที่ชุมชนที่ขยายตัวขึ้นไป

3.2.2.4 การสัญจรทางบก ในรัชกาลที่ 4

ในยุคนี้มีการตัดถนนเจริญกรุงจากแนวทางเดินข้าง โดยรัชกาลที่ 4 นอกจากต้องการพัฒนาพื้นที่ริมสองฝั่งถนนเป็นตึกแถวให้เช่าเพื่อหารายได้เข้ารัฐแล้วยังตระหนักถึงการขยายตัวของสำเพ็ง ถนนเจริญกรุงช่วงที่ผ่านสำเพ็งจึงถูกตัดให้กว้างและตรงเพื่อสะดวกแก่การวางปืนใหญ่และหักศอกถนนบริเวณใกล้พระนครเพื่อเหมาะแก่การตั้งรับข้าศึก เป็นการถมด้วยทรายและปูทับด้วยอิฐไม่มีการทำฐานรากหรือคูระบายน้ำ (สุภางค์ จันทวานิช, 2559) ถนนเส้นนี้เป็นเส้นทางเชื่อมพื้นที่สำเพ็งกับพระนครอีกทางหนึ่งนอกจากทางสะพานหัน โดยออกจากพระนครที่ประตูสามยอด ข้ามคลองรอบกรุงด้วยสะพานเหล็กบน (สะพานดำรงสถิตย์) ซึ่งเดิมเป็นสะพานไม้ชื่อสะพานข้างโรงหอย เลยไปข้ามคลองวัดสามปลื้มด้วยสะพานเฉลิมกรุง 48 ตรงไปถึงถนนพระราม 4 แล้วหักลงไปบริเวณตลาดน้อย ข้ามคลองขวางด้วยสะพานเฉลิมพันธ์ 53 และข้ามคลองผดุงกรุงเกษมด้วยสะพานเหล็กล่าง (สะพานพิทยเสถียร) การตัดถนนเจริญกรุงทำให้สำเพ็งซึ่งเคยเป็นพื้นที่นอกเมืองที่เชื่อมเข้าพระนครผ่านตรอกแคบในชุมชนแออัดอย่างสำเพ็งและสะพานหันมีความสะดวกในการเข้าและออกพระนครมากขึ้น พื้นที่นอกเมืองที่ไกลออกไปก็สามารถใช้ถนนเจริญกรุงเข้าพระนครผ่านทางสำเพ็ง เน้นย้ำความเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญของสำเพ็ง ตรอกซอยที่เคยแยกออกจากถนนสำเพ็งทางเหนือถูกขยายให้ยาวเชื่อมกับถนนเจริญกรุงเพื่อเชื่อมพื้นที่ใหม่เข้ากับพื้นที่เก่า ส่วนทางเดินเดิมที่ยาวเลยเจริญกรุงขึ้นไปอย่างตรอกอิศรานุภาพและตรอกเต้าก็ยังคงเป็นเส้นทางสำคัญ

3.2.2.5 การสัญจรทางบก ในรัชกาลที่ 5

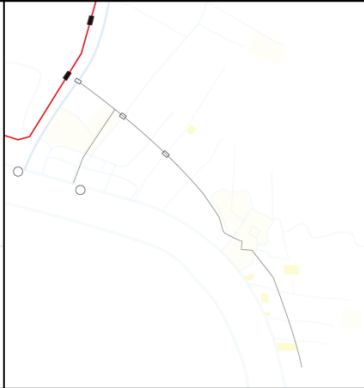

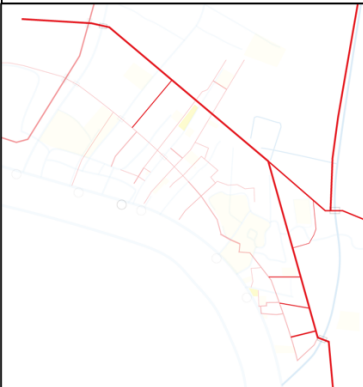

มีการตัดถนนหลายสายเพื่อแก้ปัญหาชุมชนแออัด การเข้าถึงยาก และปัญหาไฟไหม้ลุกลามทั่วสำเพ็งเนื่องจากเส้นทางไม่สะดวกต่อการเข้าดับเพลิงและจัดการสาธารณูปโภค ถนนที่ตัดใหม่ได้แก่ ถนนจักรวรรดิ เยาวราช อนุวงศ์ พลับพลาไชย ราชวงศ์ ทรงวาด เยาวพานิช แปลงนาม และ พาดสาย โดยถนนอนุวงศ์และถนนเยาวพานิชเกิดจากการถมที่คลองสายเดิมเป็นถนน ส่วนถนนทรงวาดเดิมเป็นแนวทางเดินริมแม่น้ำเจ้าพระยา การสัญจรยังเป็นทางน้ำอยู่จึงมีการทำสะพานข้ามคลองให้กับถนนตัดใหม่ เช่น สะพานภาณุพันธุ์และสะพานเฉลิมเวียง 46 บนถนนเยาวราชเพื่อข้ามคลองรอบกรุงและคลองวัดสามปลื้ม การมีถนนทำให้ที่ดินสองฝั่งถนนเข้าถึงได้ง่ายขึ้น ลดความแออัด และถูกใช้ประโยชน์เป็นตึกแถวให้เช่าเพื่อรองรับประชากรเงินที่ยังคงมีจำนวนมากขึ้น

3.2.2.6 การสัญจรทางบก รัชกาลที่ 6 – ปัจจุบัน

ยังคงมีการตัดถนนหลังจากรัชกาลที่ 5 หลายสาย มีทั้งการตัดเพื่อเชื่อมถนนเดิมที่มี ถนนจากการถมคลอง และถนนที่เชื่อมต่อพื้นที่นอกเมืองตามการขยายตัวของเมือง นอกจากนี้ยังมีการขยายถนนทรงวาด เนื่องจากเป็นพื้นที่โกดังที่มีการขนส่งสินค้าหนาแน่น การใช้งานที่ดินแปลงย่อยภายในซึ่งเคยเข้าถึงโดยคลองหรือตรอกก็มีถนนเข้าไปแทนเนื่องจากมีการใช้รถมากขึ้น คลองเริ่มหมดไปจากพื้นที่สำเพ็งแล้ว แต่หลายพื้นที่ในสำเพ็งก็ยังไม่เข้าถึงโดยรถยนต์ไม่ได้ (รูปที่ 20) เพราะเป็นชุมชนหนาแน่นอยู่เดิมและมีการใช้งานต่อเนื่อง ไม่สามารถขยายความกว้างตรอกได้ (ตารางที่ 2)

รูปที่ 20 แผนที่แสดงความกว้างของเส้นทางสัญจรปัจจุบันในพื้นที่

ตารางแสดงเส้นทางสัญจรทางบกย่านสำเพ็งในช่วงเวลาต่าง ๆ		
		
ก่อนรัตนโกสินทร์	รัชกาลที่ 1	รัชกาลที่ 2 - 3
		
รัชกาลที่ 4	รัชกาลที่ 5	รัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน

ตารางที่ 2 ตารางแสดงเส้นทางสัญจรทางบกในช่วงเวลาต่างๆ

3.2.3 ชุมชนและสถานที่สำคัญ

3.2.3.1 ชุมชนและสถานที่สำคัญ ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์

เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายตามพื้นที่สวนและตามริมน้ำที่เป็นทางสัญจร ผู้ที่ทำสวนส่วนใหญ่จะปลูกบ้านตามพื้นที่ริมคลองซอยเพื่อความสะดวกในการสัญจรและใช้น้ำอุปโภคบริโภค (สมใจ นิมเล็ก, 2545) มีวัดเก่าแกในพื้นที่สำคัญ เช่น วัดสามปลื้ม วัดเชิงเลน วัดเกาะ และวัดสำเพ็ง ซึ่งวัดสำเพ็งเป็นวัดที่ถูกทิ้งร้างจนถึงรัชกาลที่ 1 (สุรางค์ จันทวานิช, 2559)

3.2.3.2 ชุมชนและสถานที่สำคัญ ในรัชกาลที่ 1

มีชุมชนชาวจีนย้ายมาจากบริเวณท่าเตียนโดยส่วนมากเป็นชาวจีนแต้จิ๋ว มีชาวฮกเกี้ยน บริเวณโรงกระทะ ตลาดน้อย และจีนอื่นๆ อย่างจีนแคะ กวางตุ้ง ไทหล่าอีกเล็กน้อย พงศาวดารในรัชกาลที่ 1 ระบุว่าปี พ.ศ. 2343 “...เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่วัดสามปลื้ม ไหม้ตลอดลงไปถึงตลาดน้อยวัดสำเพ็ง...” ซึ่งให้เห็นว่ามีชุมชนชาวจีนอยู่ยาวตามเส้นทางสำเพ็งตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 1 จนสามารถมีเชื้อ

ไฟยาวตลอดแนว การตั้งถิ่นฐานจากเดิมที่กระจายตามพื้นที่สวนเปลี่ยนเป็นการอยู่รวมกันตามกลุ่มภาษาซึ่งเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนโพ้นทะเล ชาวจีนที่ย้ายมาใหม่จับจองพื้นที่โล่งที่ไม่ได้เป็นสวนและไม่มีเจ้าของรวมถึงปลูกเรือนอยู่ตามริมน้ำ มีทั้งเรือนแพและโรงเรือนตามแนวทางเดินสำเพ็ง มีศูนย์กลางชุมชนคือวัด ศาลเจ้า และตลาด โดยมีตลาดตามกำแพงเมืองบริเวณประตูสะพานหันและสามยอด รวมถึงบริเวณสำเพ็งด้วย

3.2.3.3 ชุมชนและสถานที่สำคัญ ในรัชกาลที่ 2 – 3

ชุมชนมีความหนาแน่นและความเข้มแข็งมากขึ้น มีการสร้างศูนย์กลางชุมชนทั้งวัด ศาลเจ้า และตลาดโดยคนในชุมชนเอง เช่น วัดใหม่ยายแพง (วัดคณิกาผล) ศาลเจ้าเหล่งบ่วยเอี๊ยะ ศาลเจ้าเล่าปุ่นเถ่ากง ศาลเจ้าชินปุ่นเถ่ากง เป็นต้น มีตลาดสดเกิดขึ้นคือตลาดเจ้สัวเนียมและตลาดวัดเกาะ สถานที่สำคัญเหล่านี้เป็นการแสดงถึงศูนย์กลางชุมชนในจุดต่างๆ เช่นการทำเรือศาลเจ้าเก่า ศาลเจ้าเก่า ตลาดเจ้สัวเนียม และศาลเจ้าเหล่งบ่วยเอี๊ยะ เรียงตัวอยู่ตามตรอกอิศรานูภาพเป็นการยืนยันว่าตรอกอิศรานูภาพเป็นเส้นทางสำคัญและมีชุมชนอยู่บริเวณนั้นหนาแน่น นอกจากนี้สำเพ็งยังเป็นจุดเชื่อมต่อการขนส่งทั้งทางน้ำและทางบกและเป็นชุมชนเงินขนาดใหญ่ที่มีชาวจีนโพ้นทะเลอพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่อง

3.2.3.4 ชุมชนและสถานที่สำคัญ ในรัชกาลที่ 4

การค้าเสรีจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญาต่างๆ กับต่างชาติทำให้บริเวณสำเพ็งเติบโตอย่างรวดเร็ว มีคนจีนกลุ่มใหญ่เข้ามาเป็นแรงงาน ค้าขาย ทำเกษตร รวมถึงเป็นพ่อค้าคนกลางระหว่างชาวตะวันตกและชาวไทย สำเพ็งขยายขึ้นไปทางถนนเจริญกรุงแต่ยังไม่เกาะตัวตามถนนหนาแน่นมากเท่าบริเวณสำเพ็ง ริมแม่น้ำเต็มไปด้วยโกดังสำหรับสินค้าส่งออกและนำเข้าโดยเฉพาะผลผลิตด้านการเกษตร (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2559)

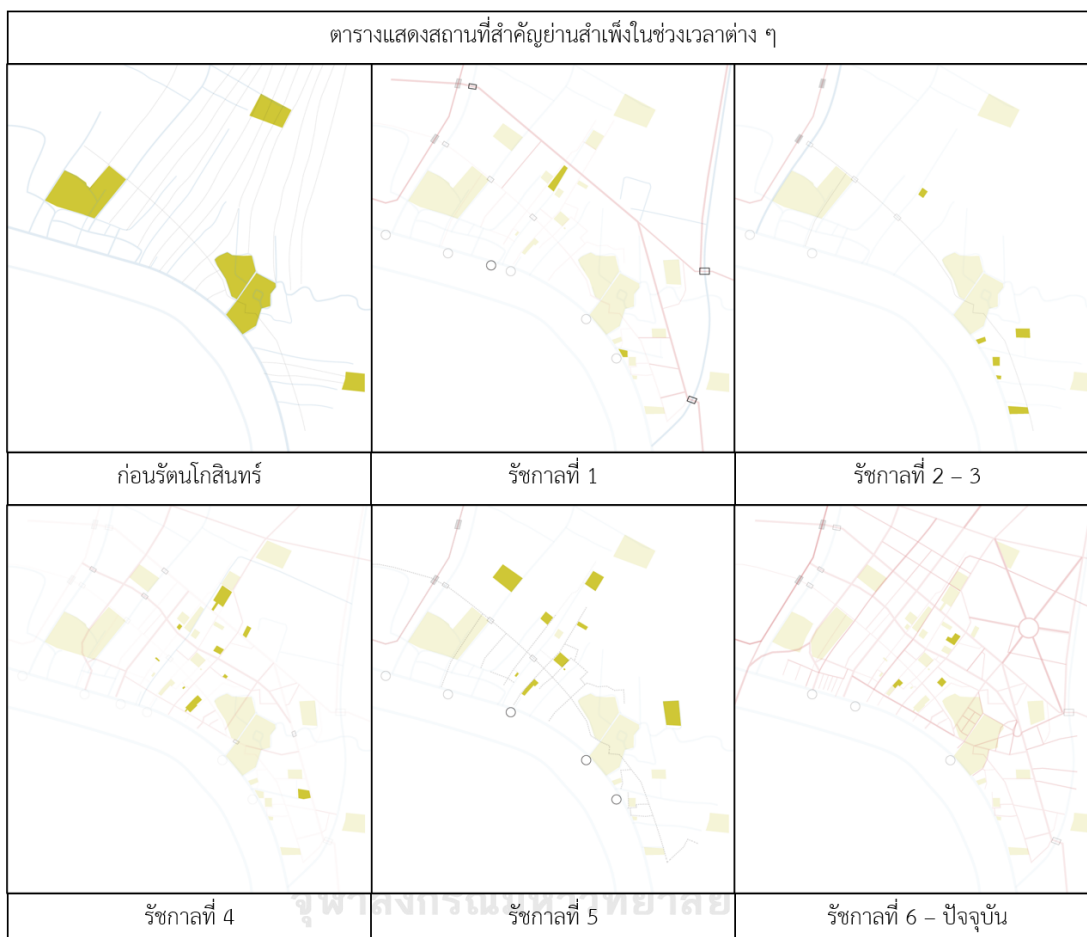
3.2.3.5 ชุมชนและสถานที่สำคัญ ในรัชกาลที่ 5

ในยุคนี้มีการตัดถนนจำนวนมากเพื่อลดความแออัดและพัฒนาพื้นที่ ชุมชนเริ่มย้ายไปกระจุกตัวตามถนนและเริ่มขยับออกจากริมน้ำมากขึ้น ศูนย์กลางชุมชนที่เดิมมักจะตั้งริมน้ำหรือใกล้เส้นทางน้ำก็เริ่มเปลี่ยนมาตั้งตามแนวถนน เช่นวัดมังกรและศาลเจ้ากวางตั้งริมถนนเจริญกรุง หรือศาลเจ้าแม่ทับทิมริมถนนพาดสาย บริเวณที่ถนนตัดผ่านมีสองข้างทางเป็นตึกแถวค้าขาย และมีความสูงมากกว่าตึกเดิมตามตรอกในชุมชน เช่นริมถนนราชวงศ์ ถนนเยาวราช และถนนทรงสวัสดิ์

3.2.3.6 ชุมชนและสถานที่สำคัญ รัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน

เริ่มไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่กระทบกับสภาพของชุมชนมากนัก สำเพ็งยังคงเป็นชุมชนเงินที่หนาแน่นและเป็นศูนย์กลางทางการค้าจนถึงปัจจุบัน มีการปรับเปลี่ยนสินค้าและการทำธุรกิจไปตาม

สภาพเศรษฐกิจและสังคมในช่วงต่างๆ หลายกิจการที่เคยใช้ชั้นล่างเป็นร้านค้าและอยู่อาศัยชั้นบนเริ่มเหลือเพียงหน้าร้านกับโกดังเก็บของที่ชั้นบนและย้ายไปอยู่นอกพื้นที่เนื่องจากสำเพ็งมีความหนาแน่นและสกปรก ระบบสาธารณูปโภคไม่ดีเท่ากับพื้นที่ภายนอก (สรรเสริญ พรขุนทด, 2548) (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 ตารางแสดงสถานที่สำคัญในช่วงเวลาต่างๆ

3.2.4 ที่ดิน

การศึกษาเกี่ยวกับแปลงที่ดิน ไม่ว่าจะเป็นการถือครอง การใช้ประโยชน์ หรือการเปลี่ยนแปลงรูปแปลง จะช่วยในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของประวัติศาสตร์และลักษณะกายภาพของพื้นที่ในเวลาต่างๆ ได้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับแปลงที่ดินเป็นการบันทึกเรื่องราวของชุมชนและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาไว้ การถือครองที่ดินแปลงที่อยู่ในทำเลราคาสูงและแปลงขนาดใหญ่ที่ยังเหลือในปัจจุบันสัมพันธ์กับการลงทุนที่ดินรวมถึงสถานะทางสังคมและทางการเงินของผู้ถือครอง ซึ่งผู้ถือครองที่ดินจำนวนมากและแปลงที่สำคัญในชุมชนจะเกี่ยวข้องกับแนวโน้มการพัฒนาที่

เกิดขึ้นในพื้นที่ การใช้ประโยชน์ที่ดินสามารถระบุรูปแบบการพัฒนาที่ดินและกิจกรรมในชุมชนตามช่วงเวลาต่างๆ ส่วนการการเปลี่ยนแปลงที่ดินจะสัมพันธ์กับทิศทางการพัฒนาของพื้นที่

3.2.4.1 ที่ดิน ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์

ประชาชนมีสิทธิถือครองที่ดินที่ตัวเองทำประโยชน์แต่กษัตริย์สามารถเรียกที่ดินคืนได้ เนื่องจากถือว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของกษัตริย์ ห้ามไม่ให้ทำการซื้อขายกัน หากเจ้าของเดิมทิ้งที่ไปแล้ว ถือว่าหมดสิทธิทำกินในที่นั้นทันที ในพื้นที่สำเพ็งนอกจากบริเวณริมน้ำที่มีบ้านเรือนและพื้นที่สวนแล้ว พื้นที่รกร้างที่เหลืออยู่จึงถือว่าไม่มีเจ้าของ (นิธิ ลิศนันท์, 2552)

3.2.4.2 ที่ดิน ในรัชกาลที่ 1

คนจีนจากท่าเตียนย้ายมาที่สำเพ็งและจับจองที่ดินที่ไม่มีเจ้าของและไม่มีการใช้งาน ปลุกเรือนตามริมน้ำและคันดินอยู่รวมกันเป็นชุมชนจีนตามกลุ่มภาษา ไม่มีการแบ่งขอบเขตการถือครองที่ดินที่ชัดเจน

3.2.4.3 ที่ดิน ในรัชกาลที่ 2 – 3

ชุมชนเริ่มหนาแน่นมากขึ้น เจ้สัวที่มีฐานะในชุมชนมีการลงทุนในที่ดิน เช่น เจ้สัวเนียมที่สร้างตลาดซึ่งต่อมาดูแลโดยลูกหลานในครอบครัว หรือการเปิดตลาดเจ้าสัวสอนบริเวณตลาดน้อย ชาวจีนที่เพิ่งอพยพเข้ามามีความต้องการที่อยู่อาศัย เกิดเป็นเรือนแถวให้เช่าอาศัยและทำการค้า ทำเลที่ตั้งเริ่มมีผลต่อการทำธุรกิจ เช่นพื้นที่ใกล้ตลาดอาจมีคนหนาแน่นและมีกิจกรรมการค้าเยอะกว่าพื้นที่ที่ไกลออกไป คาดว่าผู้มีฐานะในยุคนี้จะมีการจับจองบริเวณที่ทำเลดีไว้เพื่อพัฒนาที่ดิน

3.2.4.4 ที่ดิน ในรัชกาลที่ 4

การตัดถนนและพัฒนาที่ดินเป็นช่องทางหารายได้ใหม่ของรัฐ โดยรัฐจะออกเงินสร้างตึกแถวตามถนนให้ก่อนแบบยังไม่คิดดอกเบี้ยหรือเอากำไร ส่วนใหญ่ผู้เช่าจะเป็นชาวจีนซึ่งถนัดทำการค้า แต่เจริญกรุงเริ่มเป็นแหล่งการค้าที่รุ่งเรืองในปลายรัชกาลที่ 5 รัฐบาลในช่วงแรกจึงหาทางโดยการตัดถนนเข้าไปในพื้นที่ซึ่งหนาแน่นอยู่แล้วทำให้ไม่ต้องรอนานกว่าจะมีผู้เช่าครบและสามารถเรียกเก็บค่าเช่าได้สูง วิธีที่พระคลังข้างที่สามารถหาซื้อที่ดินทำเลดีในราคาต่ำได้ คือการซื้อที่หลังตัดถนนเสร็จใหม่ๆ หรือดักซื้อที่ดินล่วงหน้าก่อนตัดถนนรวมถึงการตัดถนนผ่านที่ดินที่พระคลังข้างที่ซื้อไว้ก่อนแล้ว ในขณะที่เดียวกันพ่อค้าหรือเจ้สัวซึ่งไม่รู้แผนการตัดถนนอย่างขุนนางกับกษัตริย์จะใช้ประสบการณ์และทุนทรัพย์ที่มีอยู่มากกว่าในการกว้านซื้อที่ดินแล้วขุดคลอง ทำถนน แบ่งที่เป็นแปลงแล้วขายหรือปล่อยเช่า แล้วจึงยกถนนให้เป็นถนนสาธารณะประโยชน์ (ณัฐวุฒิ ปรียวนิตย์, 2557) ในสำเพ็งจึงมีการลงทุนทั้งโดยรัฐ พระคลังข้างที่ ขุนนาง และชาวจีนที่มีฐานะ

3.2.4.5 ที่ดิน ในรัชกาลที่ 5

เนื่องจากการเข้ามาอย่างต่อเนื่องของคนจีนและการพัฒนาที่ดินตั้งแต่ยุคก่อนรวมถึงการตัดถนนจำนวนมากทำให้ที่ดินเป็นที่ต้องการและมีมูลค่ามากขึ้น จึงมีการออกโฉนดที่ดินเป็นลายลักษณ์อักษรสำหรับการซื้อขาย โอนมรดก และจัดเก็บภาษี เพื่อลดข้อพิพาทเกี่ยวกับแนวเขตที่ดินซึ่งเป็นปัญหามาโดยตลอด ราษฎรมีสืบทอดกรรมสิทธิ์ที่ดินของตนเองเป็นลายลักษณ์อักษรและสามารถใช้เป็นทรัพย์สินของตนเองได้

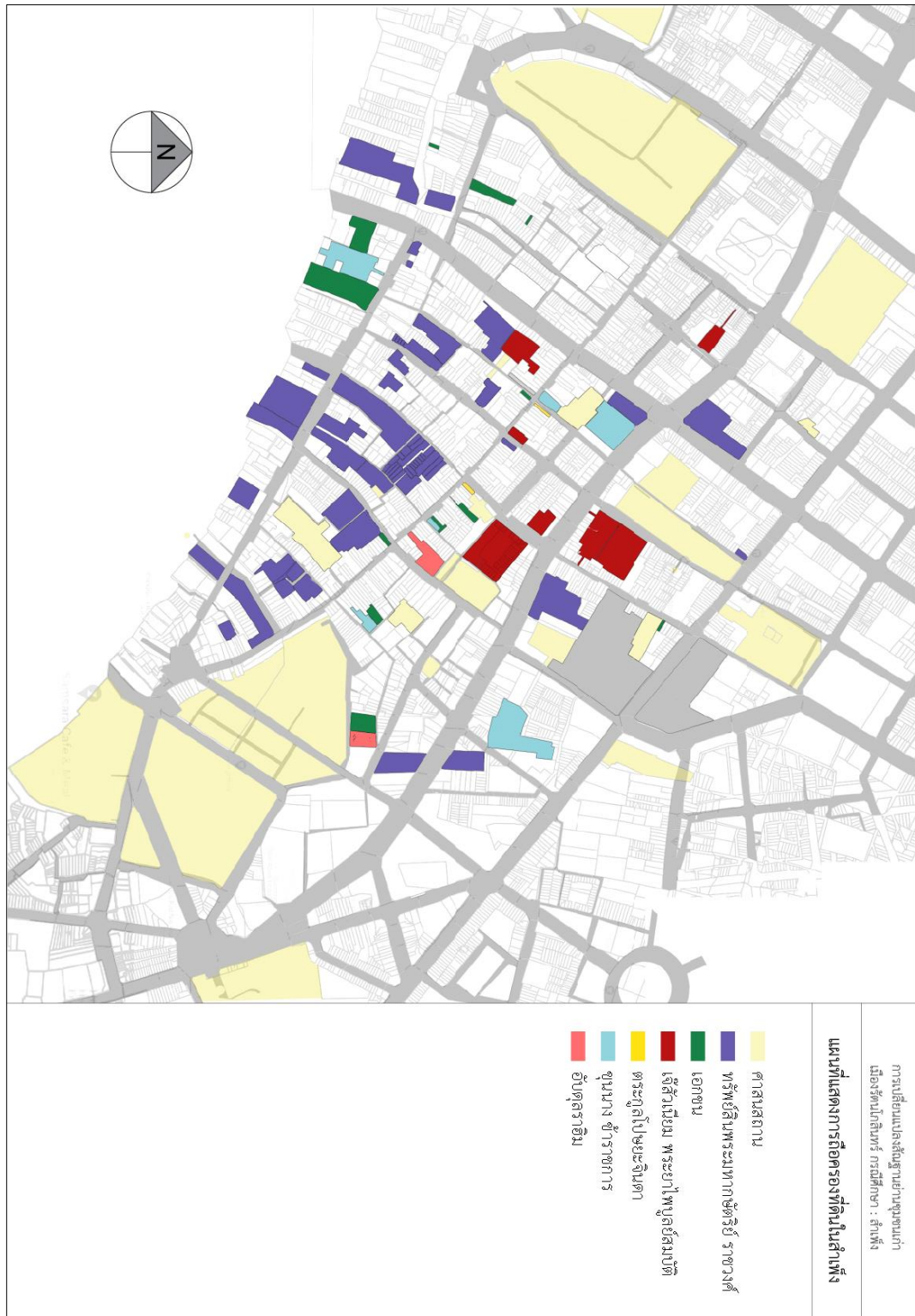
3.2.4.6 ที่ดิน รัชกาลที่ 6 - ปัจจุบัน

เมื่อที่ดินเหลือที่ว่างน้อยลงแต่มีความต้องการมากขึ้น มูลค่าจึงสูงขึ้นมาก แปลงที่ดินหลายแปลงถูกซอยและแบ่งขาย แบ่งเช่า หรือแบ่งเป็นทรัพย์สินมรดกในครอบครัว รวมถึงพื้นที่วัดซึ่งอยู่ติดถนนก็มีการปลูกเป็นตึกแถวให้เช่าหรือทำลานจอดรถเพื่อหารายได้เข้าวัดเช่นกัน การซอยแปลงที่ดินทำให้เกิดที่ดินตบอดหรือที่ดินที่เข้าถึงได้โดยตรอกเล็กๆ เท่านั้นเนื่องจากโดนอาคารเดิมขวางไว้ ระบบสาธารณูปโภคและการเข้าถึงมีไม่เพียงพอ ทำให้นอกจากการค้าขายแล้วการใช้อาคารเพื่อการอยู่อาศัยในสำเพ็งจึงมีน้อยลง (ทิพย์สุนันท์ สุปิน, 2547)

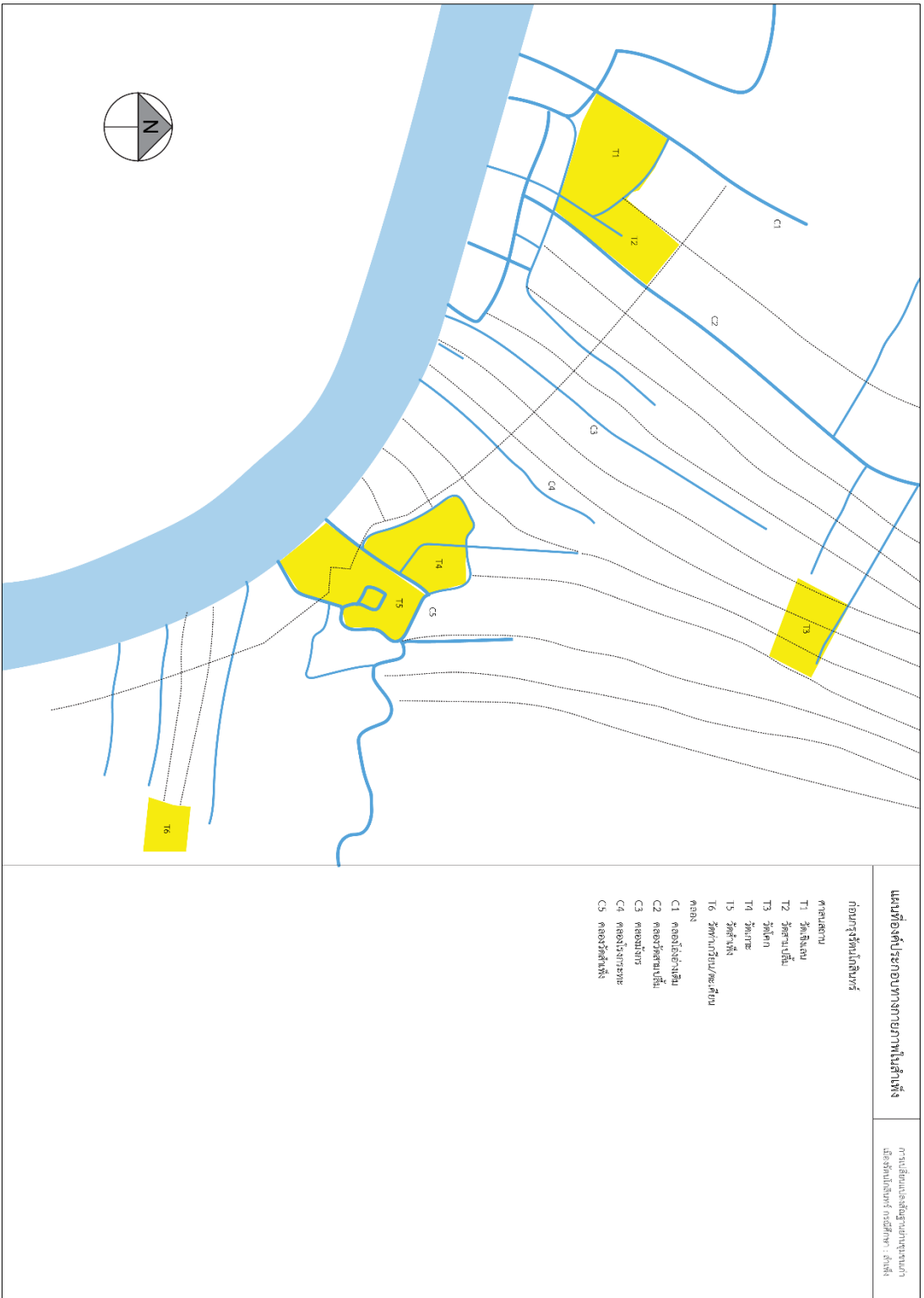
ตารางแสดงช่วงเวลาและเหตุการณ์ในสำเพ็ง			
อยุธยา	วัดสามปลื้ม วัดเชิงเลน วัดเกาะ วัดสำเพ็ง	รัชกาลที่ 5	2413 ออกพร.ควบคุมคลอง 2414 ขุดลอกคลองมังกร
รัชกาลที่ 1	2325 สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ 2326 ขุดคลองรอบกรุง สร้างสะพานหัน 2331 สร้างศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว 2343 โหใหม่ตั้งแต่วัดสามปลื้มถึงวัดสำเพ็ง 2347 สร้างศาลเจ้าโจวซือกง ตลาดน้อย		2422 สร้างวัดมังกร 2434 เริ่มตัดถนนเยาวราช 2435 ตัดถนนราชวงศ์ 2436 ตัดถนนจักรวรรดิ อนุวงศ์ 2438 ทำสะพานกาน้ำชา อนุวงศ์ข้ามคลองรอบกรุง
รัชกาลที่ 2	2367 สร้างศาลเจ้าแม่ปุนเจ้ากั๋ง	รัชกาลที่ 2	2440 ซ่อมคลองศาลเจ้าใหม่ (คลองมังกร)
รัชกาลที่ 3	2369 ทำสนธิสัญญาเบอร์นี 2376 สร้างวัดคณาภิบาล (วัดใหม่ยายแพง) 2385 สนธิสัญญานานกิง จีนคืนบังคับเปิดเมืองท่า 2390 สร้างตลาดเก่า	รัชกาลที่ 3	ซ่อมตรอกอิศราวินิจฉัย 2442 ทำสะพานเฉลิมเวียง46 เยาวราชข้ามคลองวัดสามปลื้ม 2443 โหใหม่ในสำเพ็ง 2444 ทำสะพานเฉลิมกรุง48 เจริญกรุงข้ามคลองวัดสามปลื้ม
รัชกาลที่ 4	2394 ขุดคลองผดุงกรุงเกษม 2395 ทำสะพานเหล็กกลาง ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม 2398 ทำสนธิสัญญาเบาว์ริง 2400 ตัดถนนพระราม4 2405 ตัดถนนเจริญกรุง ทำสะพานเฉลิมพันผู้53 เจริญกรุงข้ามคลองวัดสามจีน ทำสะพานเหล็กบน เจริญกรุงข้ามคลองรอบกรุง	รัชกาลที่ 4	2445 ตัดถนนแปลงนาม พลับพลาไชย 2449 ตัดถนนทรงสวัสดิ์ ทำทางลงทำนน้ำที่คลองโรงกระเทาะ 2450 ตัดถนนทรงวาด 2451 โหใหม่ตั้งแต่ศาลเจ้าใหม่ถึงคลองโรงกระเทาะ ตัดถนนเยาวพานิช พาดสาย ปทุมคงคา 2452 ซ่อมคลองตรอกเตา (คลองมังกร)
		รัชกาลที่ 7	2472 ขยายถนนทรงวาด 2475 ขยายตรอกเตา

ตารางที่ 4 ตารางแสดงช่วงเวลาและเหตุการณ์สำคัญในพื้นที่

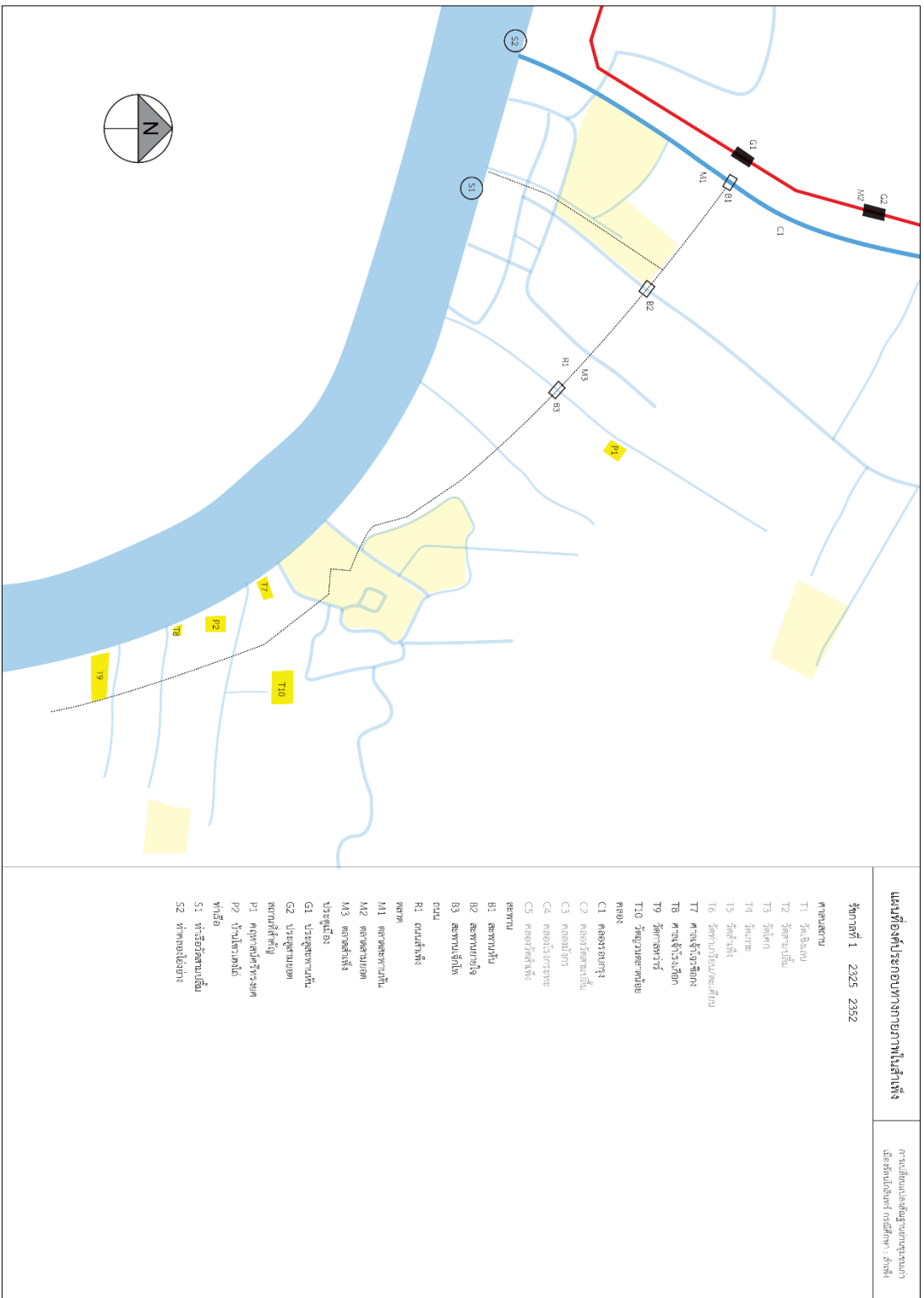

รูปที่ 21 แผนที่แสดงการถือครองที่ดินในสำเพ็ง

รูปที่ 22 แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพก่อนการรื้อถอนโกดังสินค้า

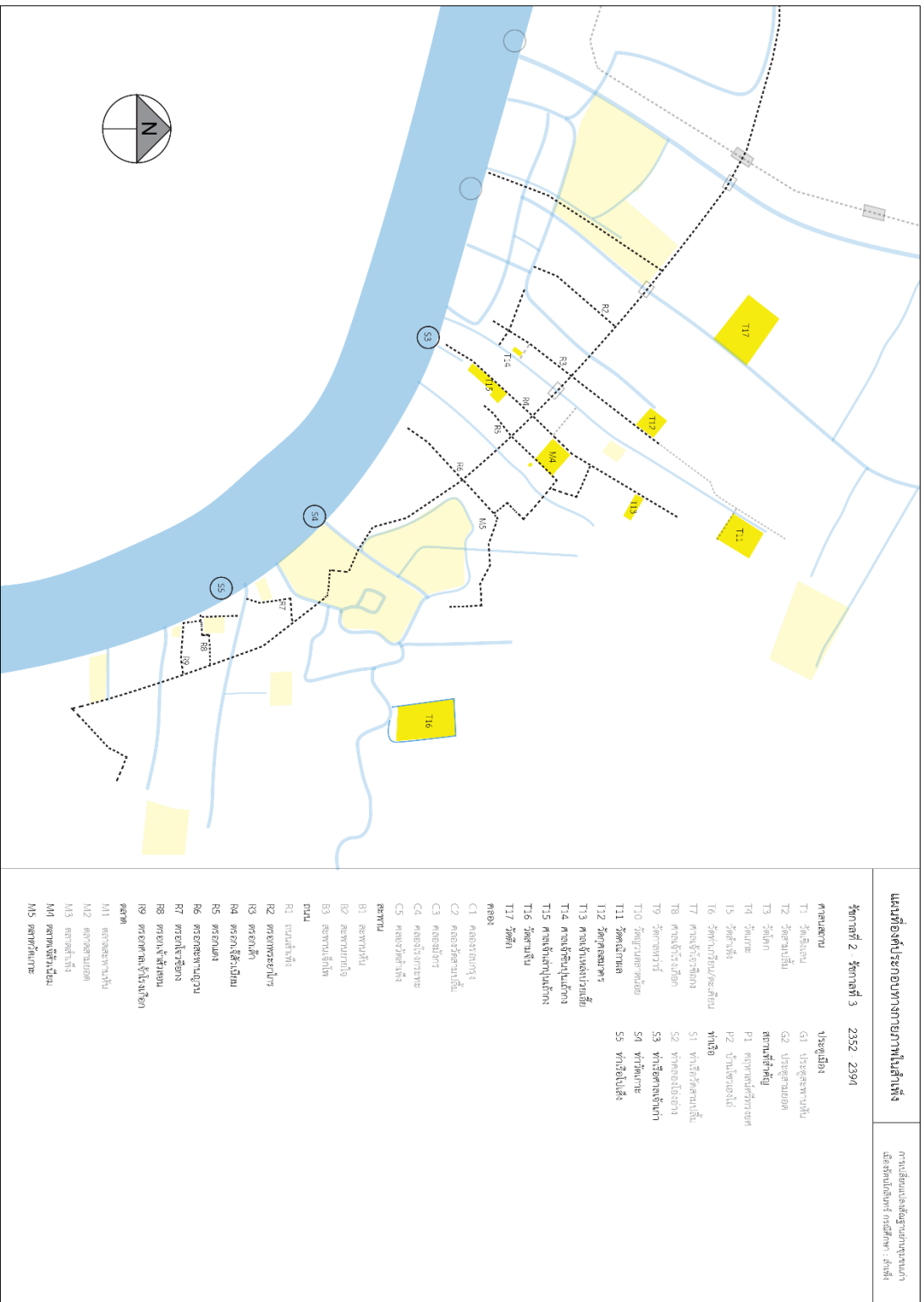
แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพในผัง

การเขียนผังเมืองชุมชนเก่า
เมืองแม่แฝดเหนือ อดีตกาล : ส่วนที่ 1

ผังที่ 1 2325 2352

- ศาลเจ้า
- T1 วัดสิงห์
- T2 วัดแม่แฝด
- T3 วัดป่า
- T4 วัดราษฎร์
- T5 วัดสังข์
- T6 วัดบ้านไร่/วัดศรี
- T7 ศาลเจ้าแม่ทับทิม
- T8 ศาลเจ้าแม่จันทิมา
- T9 วัดเทพารักษ์
- T10 วัดบุญช่อ/วัดชัย
- โรงเรียน
- C1 ศาลเจ้าแม่ทับทิม
- C2 ศาลเจ้าแม่จันทิมา
- C3 ศาลเจ้าแม่จันทิมา
- C4 ศาลเจ้าแม่จันทิมา
- C5 ศาลเจ้าแม่จันทิมา
- ชุมชน
- B1 สะพานวัด
- B2 สะพานวัด
- B3 สะพานวัด
- B4 สะพานวัด
- B5 สะพานวัด
- B6 สะพานวัด
- B7 สะพานวัด
- B8 สะพานวัด
- B9 สะพานวัด
- B10 สะพานวัด
- B11 สะพานวัด
- B12 สะพานวัด
- B13 สะพานวัด
- B14 สะพานวัด
- B15 สะพานวัด
- B16 สะพานวัด
- B17 สะพานวัด
- B18 สะพานวัด
- B19 สะพานวัด
- B20 สะพานวัด
- B21 สะพานวัด
- B22 สะพานวัด
- B23 สะพานวัด
- B24 สะพานวัด
- B25 สะพานวัด
- B26 สะพานวัด
- B27 สะพานวัด
- B28 สะพานวัด
- B29 สะพานวัด
- B30 สะพานวัด
- B31 สะพานวัด
- B32 สะพานวัด
- B33 สะพานวัด
- B34 สะพานวัด
- B35 สะพานวัด
- B36 สะพานวัด
- B37 สะพานวัด
- B38 สะพานวัด
- B39 สะพานวัด
- B40 สะพานวัด
- B41 สะพานวัด
- B42 สะพานวัด
- B43 สะพานวัด
- B44 สะพานวัด
- B45 สะพานวัด
- B46 สะพานวัด
- B47 สะพานวัด
- B48 สะพานวัด
- B49 สะพานวัด
- B50 สะพานวัด
- B51 สะพานวัด
- B52 สะพานวัด
- B53 สะพานวัด
- B54 สะพานวัด
- B55 สะพานวัด
- B56 สะพานวัด
- B57 สะพานวัด
- B58 สะพานวัด
- B59 สะพานวัด
- B60 สะพานวัด
- B61 สะพานวัด
- B62 สะพานวัด
- B63 สะพานวัด
- B64 สะพานวัด
- B65 สะพานวัด
- B66 สะพานวัด
- B67 สะพานวัด
- B68 สะพานวัด
- B69 สะพานวัด
- B70 สะพานวัด
- B71 สะพานวัด
- B72 สะพานวัด
- B73 สะพานวัด
- B74 สะพานวัด
- B75 สะพานวัด
- B76 สะพานวัด
- B77 สะพานวัด
- B78 สะพานวัด
- B79 สะพานวัด
- B80 สะพานวัด
- B81 สะพานวัด
- B82 สะพานวัด
- B83 สะพานวัด
- B84 สะพานวัด
- B85 สะพานวัด
- B86 สะพานวัด
- B87 สะพานวัด
- B88 สะพานวัด
- B89 สะพานวัด
- B90 สะพานวัด
- B91 สะพานวัด
- B92 สะพานวัด
- B93 สะพานวัด
- B94 สะพานวัด
- B95 สะพานวัด
- B96 สะพานวัด
- B97 สะพานวัด
- B98 สะพานวัด
- B99 สะพานวัด
- B100 สะพานวัด

รูปที่ 23 แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพยุครัชกาลที่ 1

รูปที่ 24 แผนที่องค์ประกอบทางกายภาพยุครัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3

บทที่ 4

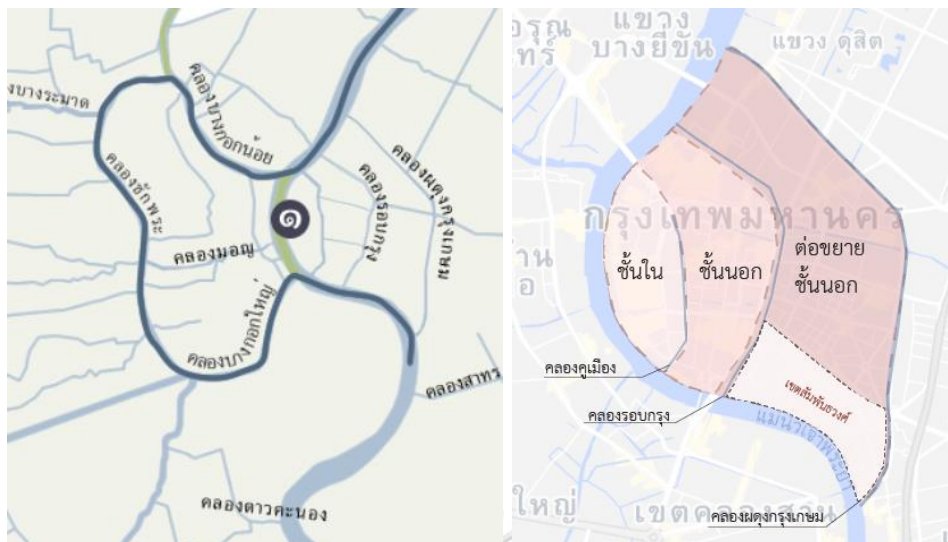
วิเคราะห์ผลการศึกษา

จากผลการรวบรวมข้อมูลทั้งบริบทของที่ตั้งและองค์ประกอบทางกายภาพบนแผนที่ย่าน สำเพ็งในช่วงเวลาต่างๆ สามารถนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพื้นที่และองค์ประกอบได้เป็น ประเด็นของความสัมพันธ์กับพื้นที่โดยรอบ และการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบทางกายภาพใน พื้นที่

4.1 สำเพ็งกับพื้นที่โดยรอบ

ชุมชนจีนในสำเพ็งเป็นชุมชนที่ย้ายมาจากบริเวณท่าเตียนในช่วงเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พื้นที่ท่าเตียนในสมัยอยุธยาเป็นผืนเดียวกันกับฝั่งธนบุรีในปัจจุบันโดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงนั้นคดเคี้ยวมากจนยากต่อการเดินเรือค้าขายและสัญจร ในสมัยพระไชยราชาธิราชจึงมีการขุดคลองลัด บางกอกขึ้นเพื่อร่นระยะทางโดยเชื่อมคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ ต่อมาด้วยแรงและ ทิศทางการไหลของน้ำทำให้คลองลัดมีขนาดใหญ่ขึ้นในขณะที่แม่น้ำเดิมแคบลง แนวของแม่น้ำสายหลักจึงเปลี่ยนไปเป็นแบบแม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบัน (รูปที่ 28) ซึ่งแบ่งกรุงเทพออกเป็นฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรีและเปลี่ยนจากพื้นที่สวนเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญ เมื่อพระเจ้าตากสินย้ายราชธานีมาจึง เลือกลงฝั่งธนบุรีเนื่องจากมีป้อมปราการและชุมชนเดิมอยู่แล้ว ในขณะที่ฝั่งตะวันออกเป็นชุมชนชาวจีน และญวนที่ติดตามและกวาดต้อนมา เมื่อมีการย้ายราชธานีมาฝั่งตะวันออกและมีการสร้างเขตชั้นใน ตามแบบสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยมีวังหลวง วังอื่นๆ บ้านเรือนเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ ที่อยู่ข้าราชการชั้น ผู้น้อย และบ้านเรือนราษฎรไล่เป็นลำดับชั้นจากเขตชั้นในไปชั้นนอก และต่างด้าวอย่างเขมร มอญ และมลายูอยู่บริเวณพระนครชั้นนอก ส่วนชาวจีนที่เคยอยู่บริเวณท่าเตียนต้องย้ายออกมาบริเวณสำ เพ็งในปัจจุบันเพื่อใช้ที่สร้างวัง เป็นการบุกเบิกพื้นที่ใหม่ซึ่งเดิมเป็นสวนและทะเลตมปลูกข้าวเลี้ยงพระ นคร เมื่อมีการติดต่อการค้ากับชาติตะวันตกมากขึ้นทำให้มีการตั้งกงสุลของชาติตะวันตกบริเวณริมน้ำ นอกพระนคร โดยจะอยู่ถัดจากสำเพ็งลงไปบริเวณตลาดน้อยและเจริญกรุง ทำให้ชุมชนเริ่มขยายตัว ออกไปทางตะวันออกของกรุงเทพมากขึ้น

รูปที่ 28 แม่น้ำเจ้าพระยาและเขตพระนคร

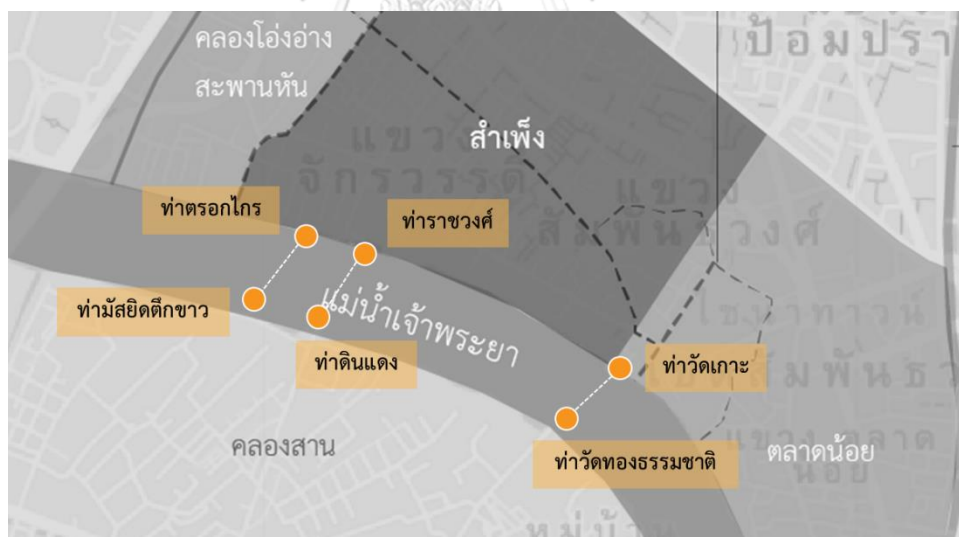
ที่มา เว็บไซต์สำนักงานเขตบางกอกน้อย และ google map

สำเพ็งตั้งอยู่บริเวณนอกกำแพงพระนครโดยมีถนนสำเพ็งเชื่อมกับประตูสะพานหันที่แนวกำแพง พื้นที่ระหว่างย่านสำเพ็งกับพระนครคือคลองโองอ่าง (คลองรอบกรุง) และสะพานหัน ซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งแต่เริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์และเป็นตลาดที่มีชื่อเสียงเช่นเดียวกับสำเพ็ง บริเวณถนนสำเพ็งที่ผ่านคลองโองอ่างไปที่ประตูสะพานหันเรียกตรอกหัวเม็ด การเข้าออกพระนครจากสำเพ็งจำเป็นต้องผ่านบริเวณนี้ จึงเป็นพื้นที่ที่เติบโตขึ้นมาพร้อมๆ กับย่านสำเพ็ง ส่วนอีกด้านหนึ่งของสำเพ็งที่อยู่คนละฝั่งกับพระนครคือย่านตลาดน้อย เป็นพื้นที่ซึ่งเกิดจากสำเพ็งที่ขยายตัวเลยคลองวัดสำเพ็งออกไปและมีชาวจีนบางส่วนที่ย้ายมาจากชุมชนกุฎีจีนฝั่งธนบุรี แต่ใช้เวลาห่างกันไม่มาก เนื่องจากพบสถานที่ทางศาสนาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เช่น ศาลเจ้าโจวซือของชาวจีนฮกเกี้ยน วัดกาลหว่าร์ของศาสนาคริสต์ วัดญวนอุภัยของอนันนิทาย เป็นต้น ความสัมพันธ์ของสำเพ็งกับตลาดน้อยทางกายภาพเชื่อมกันที่บริเวณวัดสำเพ็งซึ่งมีชุมชนโรงกระต๊อบตั้งอยู่ โดยในสำเพ็งมีตรอกโรงกระต๊อบถนนยาวพานิชในปัจจุบัน ในขณะที่ในตลาดน้อยมีชุมชนจีนที่ถนัดทำงานเหล็กและกระต๊อบเช่นกัน รวมถึงเจ้าสัวโรงกระต๊อบหรือพระยาอินทรอารักษ์ก็เคยมีบ้านอยู่บริเวณข้างกรมเจ้าท่าตลาดน้อยในปัจจุบันซึ่งชี้ให้เห็นว่าบริเวณตลาดน้อยอาจมีชื่อเสียงในการทำกระต๊อบเช่นกัน ความสัมพันธ์อีกอย่างคือการที่เจ้าสัวหรือผู้ที่มีฐานะในตลาดน้อยอย่างตระกูลโปษะยะจินดาเจ้าของคฤหาสน์โฆวเฮงไถ่ที่ได้รับพระราชทานที่ดินทำตลาดเจ้าสัวสอนและทำเรือไปเส็งในอดีต ก็ถือครองที่ดินในสำเพ็งไว้เช่นกัน

หากข้ามคลองรอบกรุงผ่านบริเวณที่เคยเป็นประตูสะพานหันเข้าไปในพระนคร จะพบย่านพาหุรัด แหล่งค้าผ้าสำคัญและชุมชนญวนแต่เดิม โดยเป็นกลุ่มญวนที่ย้ายมาจากท่าเตียนพร้อมๆ กับที่ชาวจีนย้ายไปบริเวณสำเพ็ง แต่เมื่อเกิดไฟไหม้จึงมีการย้ายออกและเปลี่ยนเป็นชุมชนอินเดียที่ทำ

กิจการค้าต่างๆ ถือเป็นย่านที่ต่อเนื่องกับสะพานหันและสำเพ็งซึ่งล้วนเป็นย่านที่มีชื่อเสียงด้านการค้า เมื่อเลยขึ้นไปทางเหนือตามแนวกำแพงเมืองจะเจอถนนเยาวราชที่ข้ามคลองรอบกรุงเข้าไปในพระนคร และประตูสามยอดซึ่งในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีตลาดริมกำแพงเมืองเช่นเดียวกับสำเพ็งและตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาได้มีถนนเจริญกรุงเชื่อมเข้าไปในพระนคร สำเพ็งจึงเชื่อมกับพระนครชั้นนอกทั้งหมด 3 จุดด้วยกันคือสะพานหัน ถนนเยาวราช และถนนเจริญกรุง เป็นพื้นที่ต่อเนื่องพระนครชั้นนอกซึ่งเชื่อมพระนครกับพื้นที่ฝั่งตะวันออกอย่างหัวลำโพงและทุ่งมหาเมฆที่เดิมเป็นทุ่งนอกเมืองและพัฒนาเป็นเมืองในยุคต่อมา

บริเวณฝั่งธนบุรีตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาของสำเพ็งคือคลองสาน เป็นพื้นที่เลียบริมแม่น้ำเจ้าพระยา มีทั้งวัด ศาลเจ้า และมัสยิด ริมน้ำคลองสานเดิมเป็นพื้นที่โกดังและโรงงานต่างๆ มีการขนส่งสินค้าเช่นเดียวกับสำเพ็ง การสัญจรระหว่างสำเพ็งและคลองสานก่อนที่จะมีการทำสะพานพระปกเกล้าในรัชกาลที่ 9 มีหลายจุดด้วยกันโดยอาศัยเรือข้ามฟาก ฝั่งคลองสานมีท่าเรือวัดทองธรรมชาติและท่าดินแดง ในขณะที่ฝั่งสำเพ็งมีท่าวัดเกาะและท่าราชวงศ์ นอกจากนี้ยังมีท่าเรือของตระกูลไกรฤกษ์บริเวณตรอกพระยาไกรซึ่งใช้ข้ามไปบ้านของลูกหลานบริเวณมัสยิดตึกขาวหรือมัสยิดเซฟีในคลองสานด้วย (รูปที่ 29)

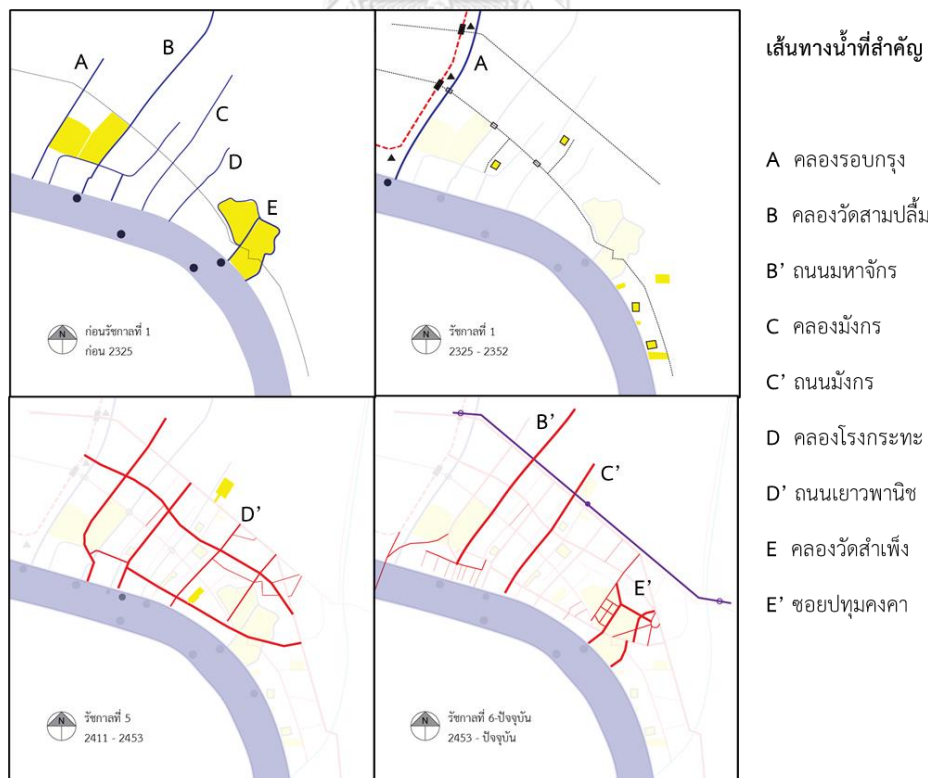

รูปที่ 29 แผนที่แสดงตำแหน่งเรือข้ามฟากทั้งหมดในพื้นที่

4.2 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบทางกายภาพ

4.2.1 การสัญจรทางน้ำ

เส้นทางสัญจรทางน้ำเป็นทางสัญจรหลักในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีคลองจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไปในพื้นที่สวน ไร่สวน ทำเกษตร อุปโภคและบริโภค ต่อมาเมื่อการใช้งานคลองเริ่มเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะด้วยการเปลี่ยนแปลงการใช้งานพื้นที่หรือการเปลี่ยนแปลงกายภาพของทางน้ำที่ลดความสำคัญจากคลองเป็นทางระบายน้ำและสุดท้ายถูกถมเป็นถนน การใช้คลองเพื่อทำการเกษตรเปลี่ยนไปเมื่อการทำสวนในพื้นที่ลดลงเนื่องจากถูกเปลี่ยนการใช้งานเป็นอย่างอื่นเมื่อชุมชนกลายเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น นอกจากนี้จากการตัดถนนหลายสายตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาทำให้คลองหลายจุดถูกตัดขาดด้วยดินที่ถมทำถนน กลายเป็นคลองตันที่ง่ายต่อการเน่าเสีย การสัญจรตามคลองเมื่อไม่สามารถเข้าถึงพื้นที่ได้เหมือนแต่ก่อนทำให้การใช้งานยิ่งลดลงและขาดการดูแลโดยเปลี่ยนไปให้ความสำคัญกับการใช้ถนนแทน (ปิยนารถ บุนนาค, 2525) พื้นที่สองฝั่งคลองเมื่อไม่มีการควบคุมการใช้พื้นที่และชุมชนหนาแน่นมากขึ้นจากการขยายตัวของประชากร ทำให้เกิดการรुक้าพื้นที่คลอง และในเวลาต่อมาคลองสายอื่นในพื้นที่ก็ค่อยๆ ถูกถมเป็นถนนและซอยเช่นกัน เช่น คลองวัดสามปลื้มถูกถมเป็นถนนมหาจักร คลองมังกรถูกถมเป็นถนนมังกร คลองโรงกระทะถูกถมเป็นถนนยาวพานิช คลองวัดสำเพ็งถูกถมเป็นซอยปทุมคงคา เป็นต้น (รูปที่ 30)

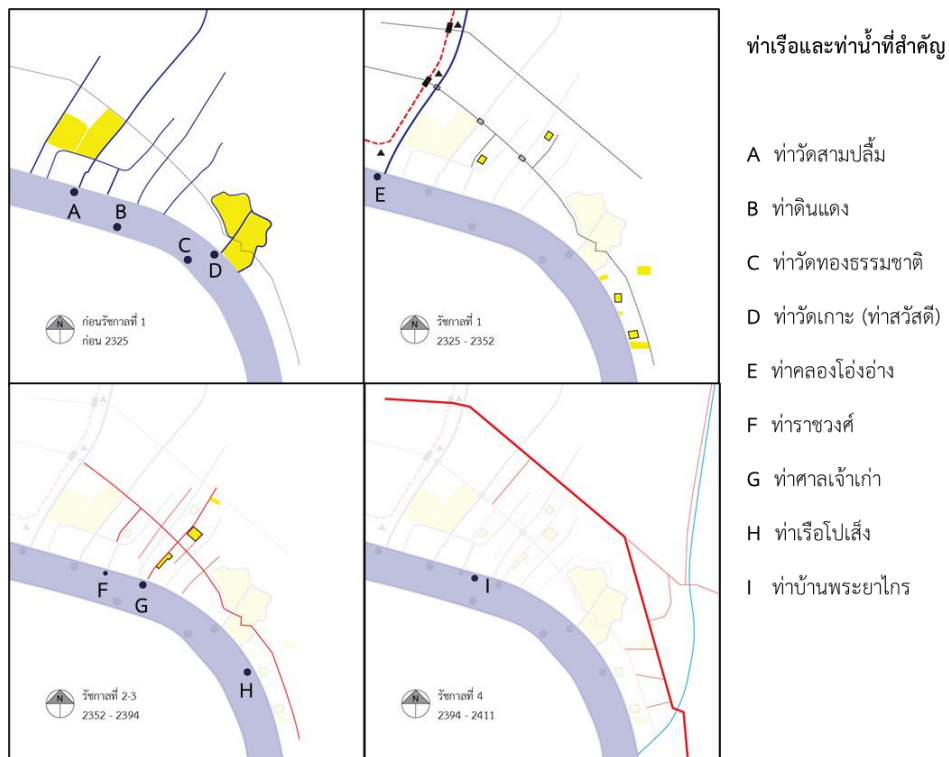

รูปที่ 30 แผนที่แสดงการเปลี่ยนแปลงเส้นทางน้ำที่สำคัญ

นอกจากคลองแล้วยังมีทำน้ำที่สัมพันธ์กับเส้นทางสัญจรทางน้ำ ทำน้ำสาธารณะในสมัยก่อนมักจะเป็นทำน้ำบริเวณศูนย์กลางชุมชนอย่างวัดและศาลเจ้าริมน้ำ วัดสามปลื้มและวัดสำเพ็งก็มีทำน้ำเช่นกัน ทำวัดสามปลื้มเป็นทำสำคัญที่มีเรือสินค้ามาจอดตั้งแต่ก่อนมีท่าราชวงศ์ (สมชัย กวางทองพานิชย์, 2562) เช่นเดียวกับทำวัดทองธรรมชาติและทำดินแดงที่ฝั่งธนบุรี ส่วนทำน้ำตามศาลเจ้า เช่น ทำน้ำศาลเจ้าเก่าเล่าปูนเก่ากงในสำเพ็ง ซึ่งเชื่อมไปตลาดเก่าด้วยตรอกอิศรานุภาพ นอกจากทำเรือขนส่งแล้วยังมีทำเรือข้ามฟาก เช่น ทำเรือของตระกูลพระยาไกรโกษาหรือตระกูลไกรฤกษ์ที่เดิมบ้านอยู่ตรอกพระยาไกรบริเวณถนนอนุวงศ์ แต่เมื่อครอบครัวขยายตัวจึงมีบางส่วนย้ายไปตั้งบ้านเรือนบริเวณตึกขาวที่ฝั่งธนบุรี จึงมีธุรกิจเรือจ้างข้ามฟากของตระกูลซึ่งเปิดให้บริการกับบุคคลทั่วไปและหยุดในรัชกาลที่ 5 ทำเรือขนาดใหญ่ที่ใช้ขนส่งสินค้าและเดินทางไปต่างประเทศอย่างท่าราชวงศ์เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อการค้าในย่านสำเพ็งรุ่งเรือง โดยตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่น้ำท่วมขังใกล้ทำวัดสามปลื้ม เป็นทำที่สำคัญในการค้าและเดินทางระหว่างประเทศโดยเฉพาะของขุนนางเจ้านายต่างๆ นอกจากนี้ในแผนที่เกาะรัชกาลที่ 5 ยังพบทำน้ำเล็กๆ ตามริมน้ำตั้งแต่ก่อนตัดถนนทรงวาดเนื่องจากบริเวณนั้นเป็นพื้นที่โกดังสำหรับเก็บสินค้าเกษตรและสินค้าอื่นๆ ในการส่งออกและนำเข้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในอดีตก่อนจะมีการย้ายศูนย์กลางไปโกดังนอกเมืองซึ่งมีการเข้าถึงที่สะดวกและมีพื้นที่มากกว่า ทำให้ถนนทรงวาดในปัจจุบันลดบทบาทลงตามการขนส่งทางน้ำ (นิรมล หง่าตระกูล, 2551) ทำเรือในสำเพ็งปัจจุบันที่ยังเปิดให้บริการกับสาธารณะอยู่คือท่าราชวงศ์ซึ่งมีเรือข้ามฟากไปทำดินแดง และทำสวัสดิ (ทำวัดเกาะ) ซึ่งมีเรือข้ามฟากไปทำวัดทองธรรมชาติ ส่วนทำเรือในแผนที่เก่ามีการใช้งานน้อยลงและหลายทำยกเลิกการใช้งานไปแล้วในปัจจุบัน (รูปที่ 32)

รูปที่ 31 เส้นทางสัญจรทางน้ำบนแผนที่ปีต่างๆ

รูปที่ 32 แผนที่แสดงท่าเรือและทำนน้ำที่สำคัญ

ลำเพ็ญตั้งอยู่บนสันฐานของขัณฑ์สวนซึ่งคั่นด้วยแนวทางเดินระหว่างสวนที่ถูกใช้เส้นทางเดินสาธารณะ ดังนั้นพื้นที่สวนที่เป็นทางน้ำย่อยหรือลำประโดงจึงนับว่าเป็นที่ดินส่วนบุคคลและมีเจ้าของลำประโดงนี้โดยปกติจะขนานตามแนวคลองสวนที่ตึงน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งคลองส่วนมากจะตั้งฉากกับแนวแม่น้ำ ดังนั้นแนวขององค์ประกอบการสัญจรทางน้ำอย่างแม่น้ำเจ้าพระยา คลอง และลำประโดง จึงมีความสัมพันธ์กับรูปแปลงที่ดินและแนวของทางเดินที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

4.2.2 การสัญจรทางบก

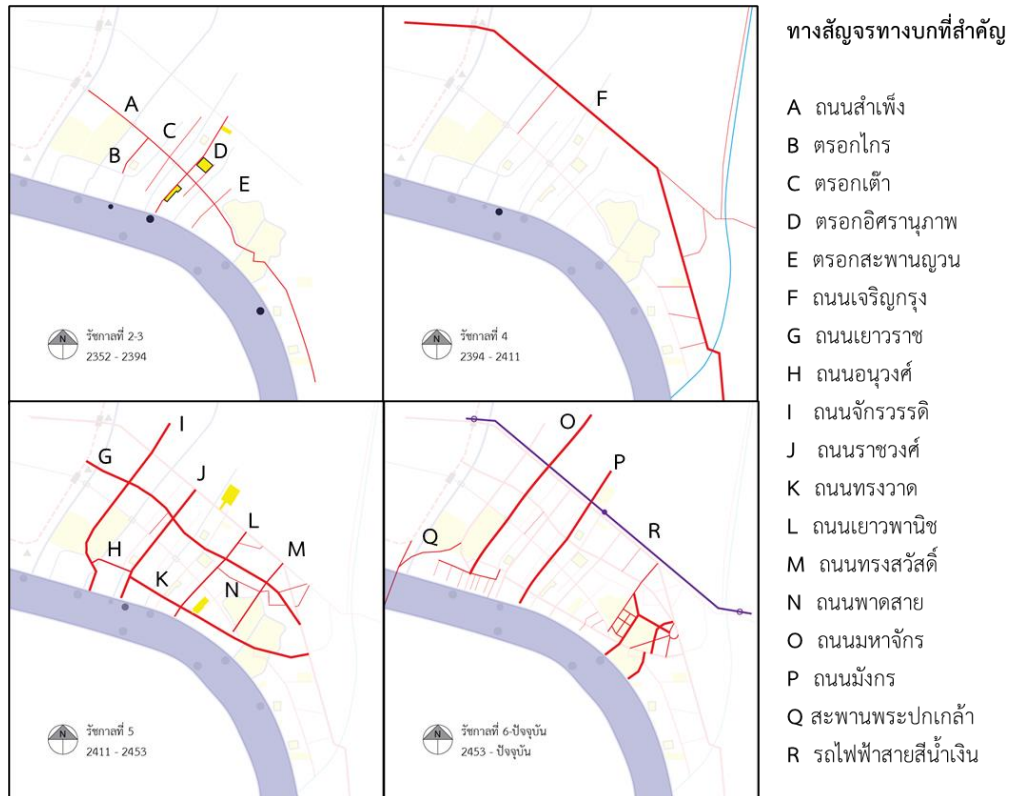
เส้นทางสัญจรทางบกบนสันฐานของขัณฑ์สวนคือทางเดินตามแนวคั่นดินระหว่างขัณฑ์สวน ถนนลำเพ็ญเป็นเส้นทางเดินตั้งแต่เริ่มต้นชุมชนโดยเชื่อมจากบริเวณประตูสะพานหันของพระนครไปยังพื้นที่สวนนอกเมืองซึ่งเป็นเส้นทางเดียวที่จะเชื่อมชุมชนกับพระนคร เมื่อทางเดิมที่เป็นดินมีคนใช้งานมากขึ้นจนกลายเป็นเส้นทางหลักจึงมีการปรับปรุงเป็นถนนด้วยการถมและปูทางเดินใหม่ตามยุคสมัย ในช่วงแรกนอกจากถนนลำเพ็ญแล้วยังมีการเว้นแนวอาคารเป็นทางเดินแยกออกจากถนนลำเพ็ญซึ่งทางเหล่านี้พัฒนามาเป็นถนนหรือซอยที่เห็นในปัจจุบัน (กาญจนาคพันธุ์, 2522) การสัญจรทางบกเริ่มมีบทบาทมากขึ้นเมื่อชุมชนเริ่มขยายเข้าไปในพื้นที่ที่ไม่มีการสัญจรทางน้ำจึงต้องอาศัยการเดิน

นอกจากนี้การที่ชาวจีนอาศัยรวมกันเป็นกลุ่มและไม่ได้ทำสวนอาจทำให้เส้นทางทางบกถูกใช้งานมากกว่าทางน้ำ

เมื่อมีการตัดถนนเจริญกรุงในรัชกาลที่ 4 จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการตัดถนนขนาดใหญ่ที่ไม่ใช่การปูอิฐตามคันดินอย่างแต่ก่อน การตัดถนนเจริญกรุงและถนนอื่นๆ หลังจากนั้นเป็นการถมถนนที่ใช้แรงงานมากและถมดินให้แน่นซึ่งทำให้คลองหลายสายถูกแบ่งช่วงกลายเป็นคลองตัน มีเพียงคลองสำคัญที่ยังมีการใช้งานเท่านั้นที่มีสะพานข้าม ถนนเจริญกรุงเป็นถนนสายที่สองที่วางตัวในแนวเดียวกันและเชื่อมกับประตูพระนครเหมือนกับสำเพ็ง โดยเป็นทางที่เชื่อมจากประตูสามยอดไปบริเวณพระรามสี่ต่อกับหัวลำโพงและหักลงไปตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาเสมือนเป็นเส้นกรอบพื้นที่ของชุมชนจีนทั้งย่านสำเพ็งและตลาดน้อย ถนนในแนวเดียวกันกับสำเพ็งและเจริญกรุงที่ตัดในเวลาต่อมาคือถนนเยาวราชและทรงวาดซึ่งตัดในรัชกาลที่ 5 พร้อมกับถนนอีกจำนวนมาก และมีถนนในแนวขวางอย่างถนนราชวงศ์และทรงสวัสดิ์เป็นถนนที่วิ่งรอบนอกของย่านสำเพ็ง ในขณะที่ถนนแนวขวางเส้นอื่นเป็นโครงข่ายทางสัญจรที่ตัดผ่านในชุมชน

การตัดถนนในยุคนี้เป็นการพัฒนาพื้นที่ด้วยการแก้ปัญหาแออัด ไฟไหม้ และสุขาภิบาล โดยมีทั้งถนนที่ตัดตามแนวเดิมและตัดแบบไม่อิงกับแนวเดิมเพื่อเชื่อมถนนเดิมเข้าด้วยกัน เป็นการเชื่อมต่อภายในย่าน ต่างจากยุคก่อนหน้าที่เป็นการตัดเพื่อเชื่อมพระนครกับสำเพ็งและพื้นที่อื่นๆ นอกเมือง ในขณะเดียวกันถนนที่ตัดใหม่หลังจากนี้ นอกจากการถมคลองเดิมในพื้นที่แล้วนอกนั้นเป็นการเชื่อมต่อย่านสำเพ็งกับพื้นที่ย่านอื่นๆ โดยรอบ ทั้งทางทิศเหนือและทิศตะวันออกที่เชื่อมกับฝั่งนอกพระนครและทางทิศใต้ที่มีการทำสะพานพระปกเกล้าข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นอีกหนึ่งเส้นทางเพื่อเชื่อมต่อกับพื้นที่ฝั่งธนบุรีจากเดิมที่มีแต่เรือข้ามฟาก (รูปที่ 33)

การสัญจรทางบกที่เกิดขึ้นหลังสุดคือการขนส่งทางราง ได้แก่ รถไฟฟ้าใต้ดินสายสีน้ำเงิน โดยสถานีบริเวณย่านสำเพ็งคือสถานีวัดมังกรที่ถนนเจริญกรุง ซึ่งรถไฟฟ้าเป็นการเชื่อมพื้นที่ภายนอกและภายในย่านสำเพ็งเข้าด้วยกันเหมือนการตัดถนนในยุคหลัง แต่ต่างกันที่ใช้เวลาน้อยกว่าและเชื่อมต่อไปยังพื้นที่ที่ห่างออกไปได้ง่ายขึ้น ในทางกลับกันก็ทำให้สำเพ็งไม่ใช่ทางผ่านเข้าออกพระนครอีกต่อไป เนื่องจากสามารถเดินทางใต้ดินโดยไม่รับรู้ถึงย่านสำเพ็ง ข้อได้เปรียบจากทำเลในช่วงแรกอย่างการเป็นเส้นทางเข้าออกพระนครที่สำคัญจึงเปลี่ยนไป เนื่องจากเขตศูนย์กลางของเมืองรวมถึงย่านการค้าและห้างต่างๆ กระจายตัวออกไปหลายที่และมีทางเลือกเส้นทางอื่นอีกมาก ส่วนโกดังริมแม่น้ำที่ทรงวาดก็มีทางเลือกใหม่ในพื้นที่อื่นที่ดีกว่าสำหรับการขนส่งทั้งทางน้ำและทางบกในยุคปัจจุบัน (รูปที่ 34)

รูปที่ 33 แผนที่แสดงทางสัญจรทางบกที่สำคัญ

รูปที่ 34 เส้นทางสัญจรทางบกบนแผนที่ปีต่างๆ

รูปที่ 35 แผนที่แสดงภาพรวมการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ

4.2.3 ชุมชน

การที่สัณฐานเดิมของพื้นที่ก่อนชุมชนจีนย้ายมาเป็นสัณฐานของขندقสวนซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานกระจายกันตามพื้นที่เกษตรกรรมและมีพื้นที่ศูนย์กลางชุมชนร่วมกันคือวัด บ้านเรือนจึงเป็นการเกาะตามแนวคลอง แม่น้ำ หรือแนวสวน เนื่องจากใช้การสัญจรทางน้ำและมีทางเดินตามแนวคันดินเชื่อมพื้นที่ต่างๆ เข้าด้วยกันทางบกสำหรับเดินในระยะทางไม่ไกลมาก ต่อมาเมื่อชาวจีนย้ายมาในพื้นที่ทำให้ชุมชนหนาแน่นมากขึ้น อยู่กันเป็นกลุ่มตามกลุ่มภาษาและภูมิภาคอื่นๆ อีกทั้งไม่ได้ทำสวนในบริเวณนี้ แต่ทำการค้าและเป็นที่พักอาศัย ทำให้ชุมชนตั้งอยู่รวมกันและมีความเข้มแข็งมากขึ้น ประกอบกับการมีผู้นำชุมชนซึ่งเป็นพ่อค้าที่มีฐานะและชาวจีนที่รับราชการซึ่งคอยช่วยเหลือเรื่องเงินและก่อสร้างต่างๆ เช่น การสร้างตลาดเก่า ศาลเจ้า ยื่นเรื่องขุดลอกคลอง หรือทำทางลงทำน้ำ ชุมชนขยายเข้าไปในพื้นที่สวนมากขึ้น พื้นที่สวนจึงเหลือน้อยลง มีจุดศูนย์กลางชุมชนคือวัด ศาลเจ้า ตลาด ซึ่งเป็นพื้นที่ใช้ร่วมกันโดยเฉพาะบริเวณตลาดที่ไม่แบ่งผู้ใช้งานตามเชื้อชาติและกลุ่มภาษาอย่างตลาดเก่าของเจ้สัวเนียม พื้นที่โดยรอบตลาดจึงมีบ้านเรือนและการค้าขายหนาแน่นกว่าพื้นที่อื่นที่เป็นที่อยู่อาศัยอย่างเดียว ส่วนศาลเจ้าและวัดจะตั้งอยู่ในพื้นที่อยู่อาศัยของชุมชนโดยแบ่งตามกลุ่มความเชื่อหรือกลุ่มภาษา (อชิรัชฎ์ ไชยพจน์พานิช, 2561)

วัดไทยเป็นศาสนสถานเก่าแก่ที่สุด คืออยู่ตั้งแต่ก่อนยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ วัดสามปลื้มหรือวัดจักรวรรดิ วัดเกาะหรือวัดสัมพันธวงศ์ และวัดสำเพ็งหรือวัดปทุมคงคา เมื่อชุมชนจีนย้ายมาใน

บริเวณนี้จึงเกิดการสร้างศาลเจ้าขึ้นตามกลุ่มภาษาและสร้างเพื่อคนในชุมชน ต่างจากการสร้างวัดไทยหลายแห่งในสำเพ็งที่เป็นการสร้างถวาย ศาลเจ้าบริเวณริมน้ำจะเกี่ยวกับการเดินทะเลของชาวจีน เนื่องจากต้องการไหว้เพื่อความปลอดภัยและประสบความสำเร็จในการค้าสำเภาหรือเดินทางไกล ซึ่งศาลเจ้าจะตั้งอยู่ในชุมชนที่สร้างศาลเจ้านั้นๆ เช่นเดียวกับวัดจีนและวัดญวน โดยวัดญวนจะเก่าแก่กว่าวัดจีนเนื่องจากแต่เดิมมีเพียงศาลเจ้าจีนแต่ไม่มีพระจีน วัดจีนวัดแรกคือวัดมังกรหรือวัดเล่งเน่ยยี่ที่สร้างหลังมีการตัดถนนเจริญกรุงซึ่งเป็นยุคที่ถนนเริ่มเป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญมากขึ้น ส่วนมัสยิดในสำเพ็งมีเพียงมัสยิดเดียวคือ มัสยิดหลวงโกชาอิศหาก สร้างโดยหลวงโกชาซึ่งเป็นล่ามในกรมท่าขวา เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ชาวอิสลามที่มาติดต่อธุรกิจและจอดเรือในพื้นที่ตั้งแต่ราชวงศ์ถึงบางรัก เป็นการรองรับชาวต่างชาติให้การค้าในสำเพ็งซึ่งมีบทบาทในการค้าระหว่างประเทศสะดวกยิ่งขึ้น

เมื่อมีการขีดเส้นขอบเขตของสำเพ็งด้วยการตัดถนนเจริญกรุงและคลองผดุงกรุงเกษม ความหนาแน่นในชุมชนเพิ่มมากขึ้นจนเกิดปัญหาและตามมาด้วยการตัดถนนหลายสายในรัชกาลที่ 5 ทำให้ชุมชนมีถนนเข้าถึงและเริ่มเปลี่ยนทางสัญจรหลักไปเป็นถนน รวมถึงทางน้ำหลายแห่งก็ถูกถมเป็นถนน ชุมชนจึงย้ายจากการเกาะตัวริมทางน้ำและทางสัญจรเดิมมาเป็นตามแนวถนนต่างๆ (รูปที่ 36) เมื่อการค้าขายในพื้นที่รุ่งเรืองมากขึ้น ชุมชนเริ่มพัฒนาเป็นชุมชนเมืองและย่านศูนย์กลางธุรกิจการค้าที่มีทั้งการค้าและการบริการในพื้นที่โดยเฉพาะตามถนนเส้นสำคัญอย่างถนนเยาวราช ราชวงศ์ เจริญกรุง และสำเพ็งซึ่งเปลี่ยนจากที่อยู่อาศัยเป็นร้านค้าที่ชั้นล่างและใช้ชั้นบนเก็บสินค้าเนื่องจากสภาพแวดล้อมไม่เหมาะกับการอยู่อาศัย ทั้งความแออัดและความสกปรก คนที่อยู่อาศัยในชุมชนจริงๆ เริ่มลดน้อยลงโดยจะอยู่ตามตรอกซอยนอกพื้นที่ค้าขาย ผู้อยู่อาศัยในร้านเหลือเพียงลูกจ้างที่มาแค่เวลาเปิดกิจการเท่านั้นซึ่งไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ส่งผลต่อความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งและความผูกพันของผู้ใช้พื้นที่ที่มีต่อย่านสำเพ็ง

รูปที่ 36 การอยู่อาศัยของชุมชนบนแผนที่ปีต่างๆ

4.2.4 ที่ดิน

การถือครองที่ดินในอดีตรวมถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถือว่าใครที่บุกเบิกที่ดินทำกินจะมีสิทธิถือครองที่ดินนั้น แต่เมื่อย้ายไปที่อื่นโดยไม่ได้ทำประโยชน์ในที่ดินนั้นแล้วจะถือว่าหมดสิทธิในที่ดินนั้นทันทีเนื่องจากยังไม่มีกรให้กรรมสิทธิ์ว่าที่ดินเป็นทรัพย์สินของประชาชนทั่วไป การเป็นเจ้าของที่จึงยึดตามพื้นที่การใช้งานเป็นหลัก ต่อมาในรัชกาลที่ 4 ได้มีการพัฒนาพื้นที่อย่างการตัดถนนหรือทำทางเดินหรือขุดคลองต่างๆ โดยทางการ เมื่อจำเป็นต้องเวนคืนที่ดินซึ่งเป็นของประชาชนก็ต้องจ่ายค่าชดเชยหรือหาที่ใหม่ให้แทน เป็นช่วงเริ่มต้นของการมองที่ดินเป็นทรัพย์สินที่มีค่ามากขึ้นจากเดิมที่ใช้ประกอบการคิดภาษีผลผลิตทางการเกษตรในที่ดินเท่านั้น เมื่อชุมชนในสำเพ็งเริ่มขยายและมีชาวเงินอพยพมามากขึ้นทำให้มีความต้องการที่อยู่อาศัยและที่ทำกินมากขึ้น จึงเกิดการพัฒนาที่ดินเพื่อหารายได้ ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินที่มีมูลค่าและมีการออกโฉนดเป็นลายลักษณ์อักษร สามารถใช้เป็นมรดกและซื้อขายได้ มูลค่าของที่ดินขึ้นอยู่กับตำแหน่งและบริบทที่ตั้งของที่ดินแปลงนั้นๆ บริเวณที่ใกล้ศูนย์กลางชุมชนและย่านการค้าหรือเส้นทางสำคัญจะมีมูลค่ามากกว่าทำให้มีการลงทุนเพื่อพัฒนาเป็นตึกแถวทั้งจากทางการ ขุนนาง และชาวจีนที่มีฐานะ ทำให้อาคารค้าในสำเพ็งได้รับการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการค้าที่หนาแน่น มีความสำคัญและมีมูลค่าทางเศรษฐกิจมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงที่ดินเกิดขึ้นเมื่อมีถนนตัดเข้าไปในพื้นที่ หลายแปลงจะถูกซอยแบ่งเป็นแปลงเล็กๆ กันเพื่อสร้างเป็นตึกแถวและปล่อยเช่าหรือขาย หันหน้าแคบออกสู่ทางที่ตัดใหม่เพื่อการแบ่งที่ให้ได้ห้องจำนวนมาก นอกจากนี้รูปแปลงยังเกิดการเปลี่ยนแปลงได้จากการแบ่งที่ดินเป็นแปลงย่อยขนาดต่างๆ เพื่อเป็นมรดกแก่ลูกหลาน (รูปที่ 37) เมื่อกรรมสิทธิ์ของที่ดินถูกกระจาย แต่ละแปลงมีขนาดเล็กและผู้ถือครองที่หลากหลาย ทำให้เปลี่ยนแปลงและพัฒนาพื้นที่ได้ยากขึ้นเนื่องจากยากต่อการเจรจาและยากต่อการรวบรวมแปลงเพื่อสร้างอาคารขนาดใหญ่ (เทพพิทักษ์ นิลวรรณ, 2562)

รูปที่ 37 แผนที่แสดงตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงรูปแปลงที่ดิน

4.3 ความสัมพันธ์ของเส้นทางสัญจรทางบกและทางน้ำ

การสัญจรทางบกเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้การสัญจรทางน้ำลดลงทั้งทางตรงคือถนนเป็นถนน และทางอ้อมคือทำให้ทางน้ำใช้งานได้น้อยลงจนถูกเปลี่ยนการใช้งานไปในที่สุด โดยความสัมพันธ์นี้ทำให้เกิดการพัฒนาเป็นเส้นทางสัญจรทางบกในพื้นที่ซึ่งสรุปได้เป็น 3 รูปแบบ

1) ถนนที่พัฒนาจากแนวเดิม

ถนนที่พัฒนาในรูปแบบนี้จะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะของแนวเดิม ช่วงเวลา และบริบทของถนนนั้นๆ โดยแนวเดิมที่จะพัฒนาเป็นถนนอาจเป็นได้ทั้งแนวทางเดินที่เกิดจากการเว้นบ้านเรือนตั้งแต่ยุคเริ่มต้นชุมชนซึ่งจะเป็นแค่ทางเดินแคบระหว่างอาคาร แนวเดิมจากทางเดินสาธารณะที่เป็นทางสัญจรหลักของชุมชนจะมีความกว้างมากกว่าเนื่องจากเป็นทางที่มีคนใช้จำนวนมาก แนวเดิมที่เป็นทางเดินข้างจากประตูพระนครออกไปยังพื้นที่นอกเมือง หรือแม้แต่แนวของขندقสวนซึ่งประกอบไปด้วยคันดินและลำประโดงขนาดเล็กซึ่งจะไม่มีอาคารเดิมในพื้นที่ทำให้สามารถขยายแนวถนนได้กว้างและวางตัวในแนวที่สัมพันธ์กับแม่น้ำ คลอง และแนวทางเดินอื่นๆ ในพื้นที่ นอกจากนี้ช่วงเวลาที่พัฒนาเส้นทางยังมีผลต่อรูปแบบและความกว้างของทางเนื่องจากช่วงเวลาที่แตกต่างกันจะมีกำลังคน งบประมาณ รวมถึงเทคโนโลยีในการก่อสร้างที่ต่างกัน ถนนที่ทำทางในยุคแรกอาจมีความกว้างที่ไม่เท่ากันและไม่เรียบเท่าถนนที่ทำในยุคหลังซึ่งมีการเกณฑ์แรงงานจำนวนมากกว่า หรือมีเครื่องมือที่ดีกว่า เส้นทางที่ผ่านในชุมชนกับเส้นทางรอบนอกก็มีข้อจำกัดที่ไม่เหมือนกัน โดยเส้นทางที่ผ่านในชุมชนโดยเฉพาะพื้นที่หนาแน่นอย่างบริเวณตลาดมักจะมีขนาดเล็กเนื่องจากมีการใช้พื้นที่อยู่สองฝั่งอย่างต่อเนื่องทำให้ไม่สามารถขยายแนวทางเดินได้ ในขณะที่เส้นทางซึ่งผ่านรอบนอกชุมชนที่บ้านเรือนหนาแน่นน้อยกว่าจะมีพื้นที่ในการพัฒนาหรือขยายเป็นถนนมากกว่า

ถนนสำเพ็งเป็นทางเดินสาธารณะเดิมในพื้นที่ตั้งแต่เริ่มต้นชุมชนเนื่องจากเป็นทางเดียวที่เชื่อมกับประตูเมือง ส่วนตรอกเต้า ตรอกอิศรานุภาพ และตรอกอื่นๆ ที่ตัดกับถนนสำเพ็งส่วนใหญ่เป็นการพัฒนาจากแนวทางเดินระหว่างบ้านเรือนในช่วงแรกและตัดผ่านพื้นที่ในชุมชนหนาแน่นทำให้มีความกว้างไม่มาก โดยเฉพาะบริเวณใกล้แนวถนนสำเพ็งและตลาดเก่าที่จะแคบกว่าช่วงอื่นๆ ของตรอก ถนนที่มีความกว้างกว่าตรอกเหล่านั้นส่วนมากจะเป็นถนนแนวรอบนอกชุมชนอย่างถนนราชวงศ์ ถนนเจริญกรุง และถนนทรงวาด จากแผนที่เก่าพบว่าบริเวณถนนราชวงศ์เดิมเป็นพื้นที่ขندقสวนทำให้สามารถมีความกว้างได้มากกว่า ส่วนถนนเจริญกรุงตัดจากแนวทางเดินข้างและในตอนนั้นเป็นพื้นที่ที่ยังไม่มีชุมชนมากเท่าด้านใต้ที่มีชุมชนอยู่แล้ว ถนนทรงวาดเป็นถนนที่ตัดจากแนวทางเดินเดิมริมแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อใช้ในการสัญจรและขนส่งซึ่งอาคารในพื้นที่ไม่หนาแน่นและเป็นอาคารที่อยู่กระจ่ายกันตามริมแม่น้ำ (รูปที่ 38)

รูปที่ 38 แผนที่แสดงถนนที่พัฒนาจากแนวเดิม

2) ถนนที่เกิดจากการถมคลอง

เป็นถนนที่เกิดขึ้นในยุคหลังที่มีการไล่เปลี่ยนคลองหรือทางระบายน้ำเป็นถนนเนื่องจากทางน้ำมีการใช้งานน้อยลง มีทั้งคลองที่มีขนาดเล็กลงจากการใช้งานของชุมชนสองฝั่งคลองและคลองที่ต้นจนเกิดน้ำขังเน่าเสียจากการทำถนนผ่านคลองแบบไม่ทำสะพานข้าม เมื่อคลองมีจำนวนน้อยลงผิวดินถนนและรถที่มีจำนวนมากขึ้นทำให้การสัญจรหลักเปลี่ยนเป็นการสัญจรทางถนนแทน รวมถึงการเปลี่ยนทางสัญจรทางน้ำเป็นถนนด้วยเช่นกัน เส้นทางที่เกิดจากการถมคลองหลักๆ ในพื้นที่สำคัญ เช่น ถนนเยาวพานิช ถนนอนุวงศ์ ถนนมหาจักร ถนนมังกร และซอยปทุมคงคา

ถนนเยาวพานิชเกิดจากการถมคลองโรงกระทะรวมกับตรอกโรงกระทะในรัชกาลที่ 5 โดยชุมชนโรงกระทะเป็นชุมชนเดิมตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีเรือนไม้และโรงจากปลูกร่วมเต็มคลองที่ไม่มีการใช้งานแล้วในรัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดการรื้อเรือนเหล่านั้นออกให้เหลือแต่อาคารปูนสองฝั่งที่มีอยู่เดิมและถมเป็นถนนเยาวพานิช ทำให้ความกว้างของถนนถูกจำกัดจากอาคารเดิมที่มีอยู่แต่ไม่ได้แคบมากเหมือนตรอกทางเดินระหว่างอาคารเนื่องจากมีพื้นที่ทั้งคลองและตรอกรวมกัน อีกทั้งพื้นที่คลองในอดีตใช้เป็นทางสัญจรหลักทำให้น่าจะมีความกว้างกว่าตรอกที่เกิดจากการเว้นช่องว่างระหว่างอาคาร ถัดจากถนนเยาวพานิชไปทางวัดสัมพันธวงศ์มีซอยปทุมคงคาที่เกิดจากการถมคลองวัดสำเพ็งซึ่งเดิมเป็นคลองสำคัญคั่นและล้อมรอบวัดสัมพันธวงศ์และวัดปทุมคงคา เชื่อมกับคลองขวางซึ่งยาวไป

ถึงสมุทรปราการ แต่เดิมบริเวณนี้มีชุมชนแออัดเก่าแก่คือชุมชนบ้านโพธิ์ เมื่อถมคลองจึงกลายเป็นถนนที่วิ่งผ่านในชุมชนไม่ใช่ถนนสายหลักแม้จะอยู่บริเวณรอบนอกสำเพ็ง

ถนนอนุวงศ์และซอยบริเวณนั้นเดิมเป็นพื้นที่น้ำท่วมขัง มีคลองหลายสายจากแม่น้ำเจ้าพระยารวมถึงคลองที่ต่อมาถูกถมเป็นถนนอนุวงศ์ตามแนวขนานกับแม่น้ำ มีการใช้งานคล้ายถนนทรงวาดคือเป็นถนนเพื่อใช้ขนส่งสินค้าตามโกดังริมน้ำซึ่งปัจจุบันยังมีการใช้งานเป็นโกดังอยู่ คลองอีกสายที่ผ่านในบริเวณนี้คือคลองวัดสามปลื้มที่มีตั้งแต่สมัยอยุธยาและถูกถมเป็นถนนมหาจักรในรัชกาลที่ 7 ฝั่งตะวันตกของคลองในบริเวณพื้นที่สำเพ็ง ได้แก่ วัดจักรวรรดิ ชุมชนเลื่อนฤทธิ์ และวัดชัยชนะสงคราม ในขณะที่อีกฝั่งก็มีสิ่งก่อสร้างอยู่เดิม เช่นบริเวณตรงข้ามวัดจักรวรรดิเป็นหลังตรอกพระยาไกรซึ่งมีบ้านเรือนอยู่ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ การขยายแนวถนนให้กว้างกว่าเดิมจึงเป็นเรื่องยาก อีกคลองที่ถูกถมในช่วงหลังคือคลองมังกรถมเป็นถนนมังกร โดยช่วงระหว่างถนนสำเพ็งกับแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นช่วงที่โดนถมหลังสุดคืออยู่ในยุคที่ไม่มีการสัญจรทางน้ำแล้ว คลองกลายเป็นคลองตันที่สั้นและน่าจะไม่มีการใช้งาน หลังจากการถมคลองทั้งสาย ถนนมังกรในช่วงระหว่างสำเพ็งและแม่น้ำเจ้าพระยานี้เป็นช่วงถนนที่มีความกว้างมากที่สุดในถนนมังกรทั้งสาย อาจเป็นเพราะเมื่อชุมชนไม่ได้ใช้ประโยชน์จากคลองแล้วพื้นที่บริเวณนั้นจึงไม่หนาแน่นและทำการขยายแนวถนนได้ง่ายกว่าบริเวณอื่น การใช้งานถนนมังกรในช่วงถนนนั้นปัจจุบันเป็นโกดังสินค้า บ้าน และสำนักงาน มีรถขนของจอดเต็มสองฝั่งถนนและไม่มีหน้าร้านค้าแบบในถนนสำเพ็ง (รูปที่ 39)

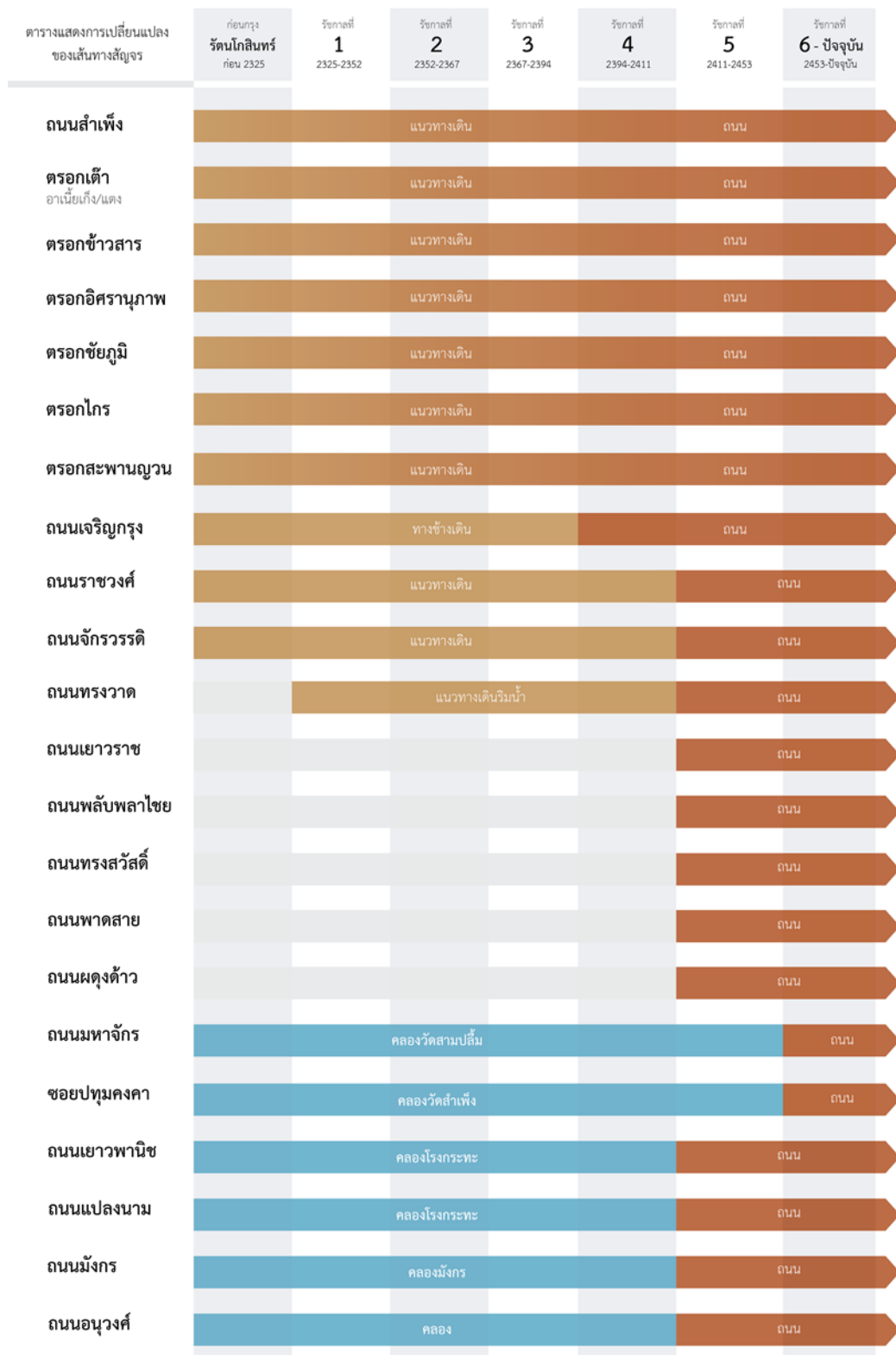
รูปที่ 39 แผนที่แสดงถนนที่เกิดจากการถมคลอง

3) ถนนที่ตัดใหม่ไม่อิงกับแนวสัณฐานเดิม

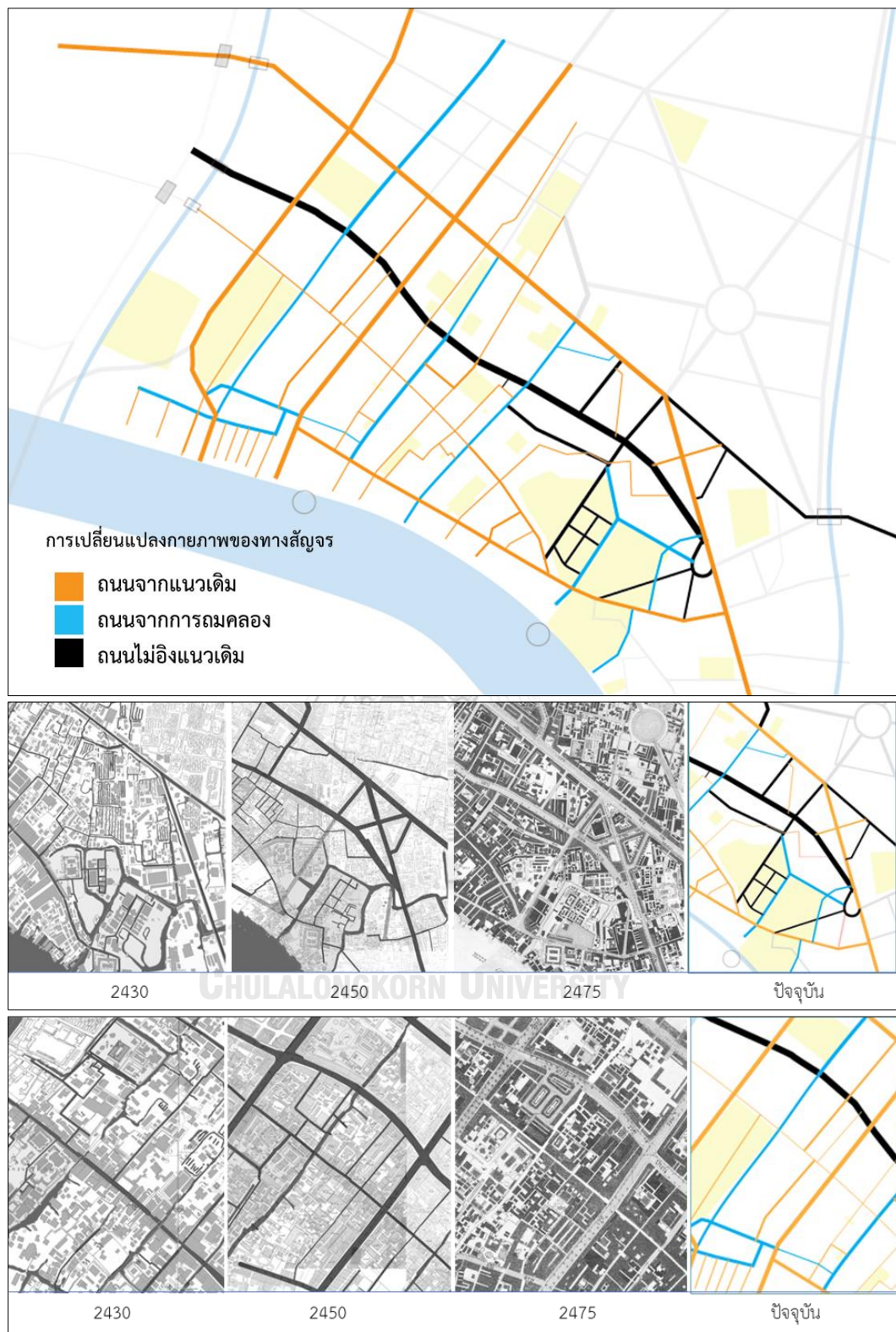
การตัดถนนที่ไม่อยู่บนสัณฐานเดิมอย่างแนวคันดินหรือทางน้ำมักจะทำได้ยากกว่าการพัฒนาจากแนวเหล่านั้นซึ่งส่วนใหญ่เป็นทางสาธารณะอยู่แล้ว ทั้งในด้านการก่อสร้างแนวถนนใหม่ให้เรียบเสมอกันและการเวนคืนที่ซึ่งมักจะมีบ้านเรือนอยู่เดิม จึงต้องจ่ายค่าชดเชยหรือหาที่ดินใหม่ให้เป็นการทดแทน (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2559) ถนนเหล่านี้มักจะเป็นถนนที่ตัดด้วยเหตุผลด้านอื่น เช่น ตัดเชื่อมถนนสองสายที่มีอยู่เดิมเข้าด้วยกัน การตัดเพื่อลดความแออัดในชุมชน หรือการตัดเพื่อแก้ปัญหาไฟไหม้และการเข้าถึงยาก โดยจะตัดตามพื้นที่ที่สามารถเวนคืนได้หรือยังเป็นที่ว่างอยู่ เช่นถนนเยาวราชซึ่งมีความโค้งหลายช่วงเพื่อหลบที่ดินเดิมซึ่งไม่สามารถตกลงเรื่องการเวนคืนได้ หรือมีการใช้งานที่สำคัญอย่างพื้นที่วัดและตลาด ถนนผดุงด้าวตัดเพื่อเชื่อมเยาวราชกับเจริญกรุง หรือถนนทรงสวัสดิ์ที่ตัดเพื่อเชื่อมเยาวราชกับสำเพ็งและทรงวาด เป็นต้น (รูปที่ 40)

รูปที่ 40 แผนที่แสดงถนนที่ตัดใหม่ไม่อิงกับแนวสัณฐานเดิม

รูปที่ 41 แผนภาพแสดงการเปลี่ยนแปลงของเส้นทางสัญจรในช่วงเวลาต่างๆ

รูปที่ 42 แผนที่แสดงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของทางสัญจร

4.4 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่

4.4.1 ด้านกายภาพ

ทำเลที่ตั้งของสำเพ็งเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้สำเพ็งสามารถพัฒนาเป็นย่านศูนย์กลางการค้าได้ การเลือกทำเลในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีปัจจัยสำคัญ คือ ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม โดยด้านภูมิศาสตร์คือสภาพภูมิประเทศ ดิน น้ำ ความอุดมสมบูรณ์ เป็นปัจจัยตั้งต้นในการเริ่มตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมจะเป็นปัจจัยที่ช่วยเสริมการเติบโตและการขยายตัวของเมือง เช่น การอยู่ใกล้แหล่งวัตถุดิบหรือจุดเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมต่างๆ ประเพณีและความเชื่อของกลุ่มคน เป็นต้น (กฤตพร หัวใจเจริญ, 2555) แม้ว่าการที่คนจีนถูกย้ายมาอยู่บริเวณสำเพ็งจะไม่ใช้การเลือกที่ตั้งถิ่นฐานเองเหมือนตอนแรกที่อยู่บริเวณท่าเตียน แต่ทำเลที่ตั้งของสำเพ็งยังมีความใกล้เคียงกับบริเวณเดิมและถือว่ามีความสำคัญในการตั้งถิ่นฐาน โดยสำเพ็งเป็นพื้นที่ที่ติดริมแม่น้ำ พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ มีคลองกระจายทั่วพื้นที่ เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างแหล่งวัตถุดิบอย่างผลผลิตทางการเกษตรและการขนส่งออกไปทางแม่น้ำเจ้าพระยา รวมถึงเป็นพื้นที่ริมประตูพระนครซึ่งมีคนเดินทางเข้าออกและเป็นจุดพักเรือก่อนเข้าไปในเขตพระนคร และต่อมาก็มีท่าเรือราชวงศ์ซึ่งเป็นท่าสำคัญที่ใช้เดินทางและขนส่งระหว่างประเทศ

นอกจากนี้ในบทบาทของการเป็นย่านการค้า ในอดีตย่านการค้ามักจะอยู่บริเวณใกล้ประตูเมืองหรือตามเส้นทางคมนาคมทางน้ำ ต่อมาในยุครัตนโกสินทร์จึงมีการตัดแปลงบ้านเป็นร้าน การแบ่งประเภทของตลาด มีทั้งตลาดสดบนบก ตลาดน้ำ ตลาดตามแหล่งผลิตสินค้า และตลาดสินค้าจากต่างเมือง (แบ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2534) โดยในย่านสำเพ็งเป็นทั้งตลาดบกบริเวณตลาดเก่า ตลาดใหม่กรมภูเรศ หรือตลาดสะพานหันและตลาดน้อยในพื้นที่ใกล้เคียง รวมถึงเป็นตลาดสินค้าจากต่างเมืองบริเวณถนนสำเพ็งและทรงวาด ความหลากหลายของการใช้พื้นที่และรูปแบบการค้าขายจะดึงดูดการใช้พื้นที่ของคนหลายกลุ่มและทำให้ย่านมีความเป็นศูนย์กลางมากขึ้น

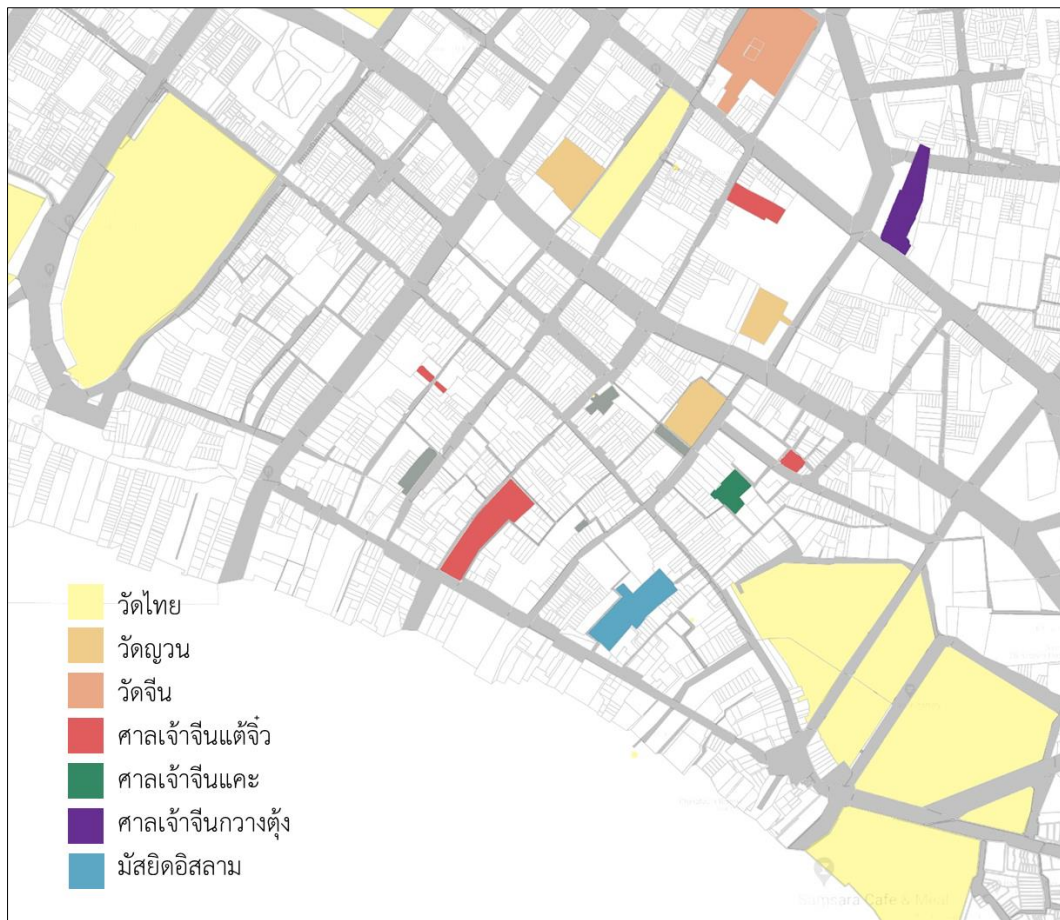
ปัจจัยด้านกายภาพอีกปัจจัยที่สำคัญคือการตัดถนนในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ที่ทำให้เส้นทางน้ำหลายสายตัน ไม่มีการใช้งานจนถูกลดความสำคัญและถมในที่สุด และทำให้การสัญจรหลักในพื้นที่เริ่มเปลี่ยนมาเป็นถนน เมื่อโครงข่ายของถนนที่ตัดใหม่ซ้อนเข้ากับตรอกซอยเดิมจนเกิดเป็นโครงข่ายการสัญจรที่ถี่และกระจายไปทั่วพื้นที่ ทำให้มีลักษณะเป็นย่านศูนย์กลางและมีการค้าขายจำนวนมากเกิดขึ้นในย่าน

4.4.2 ด้านสังคม

รูปแบบการรวมกลุ่มและประกอบอาชีพของชาวจีนเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ชาวจีนมักจะอยู่แบบรวมกลุ่มตามกลุ่มภาษาหรือภูมิภาค ชาวจีนในย่านสำเพ็งช่วงแรกส่วนใหญ่เป็นชาวจีนแต้จิ๋วซึ่งในยุคต้นรัตนโกสินทร์ถือเป็นจีนหลวง (รูปที่ 43) มักจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลในการทำการค้าต่างๆ ได้ควบคุมกิจการการค้าที่กำไรสูง นอกจากนี้ยังได้เป็นเจ้าของนายอากรและรับราชการกรมท่าซ้ายหลายคน ชาวจีนที่เริ่มมีฐานะและตำแหน่งในราชการมีการปรับตัวที่ใกล้เคียงกันคือถวายเป็นเจ้า หรือแต่งงานเกี่ยวข้องกับพ่อค้าที่มีฐานะ ทั้งในไทยและในจีน เพื่อสร้างเครือข่ายการค้าและการสืบทอดธุรกิจต่างๆ โดยเฉพาะการแต่งงานกับฝั่งที่ทำการค้าที่จีน เนื่องจากต้องใช้ความเชื่อใจในการทำการค้าระหว่างประเทศ ในช่วงแรกการแต่งงานและการอุปถัมภ์ในกลุ่มภาษาจึงเป็นสิ่งที่ใช้เพื่อความมั่นคง ในขณะที่ยุคหลังจากนั้นเมื่อมีระบบต่างๆ มารองรับการทำ การค้าระหว่างประเทศและการอพยพของแรงงานจีนมากขึ้น ระบบเหล่านี้จึงลดลง

การที่ชุมชนสามารถรวมตัวกันได้เข้มแข็งและมีผู้มีฐานะหรือหัวหน้าชุมชนสนับสนุนการสร้างศาสนสถานในชุมชนตามความเชื่อของแต่ละกลุ่มทำให้ย่านสำเพ็งมีทั้งวัดไทย วัดจีน วัดญวน ศาลเจ้า และมัสยิด ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่เพิ่มคุณค่าและบทบาททางด้านวัฒนธรรมให้สำเพ็งไม่ได้มีแต่ความเป็นย่านการค้าแต่ยังเป็นชุมชนจีนที่มีความหลากหลายทางความเชื่อ และส่งต่อมาหลายยุคสมัยผ่านเหตุการณ์ต่างๆ นอกจากนี้การมีจุดศูนย์รวมร่วมกันยังทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและรักษาอัตลักษณ์ของกลุ่มภาษาและกลุ่มความเชื่อไว้ได้ ดังจะเห็นว่าปัจจุบันในช่วงเทศกาลต่างๆ ย่านสำเพ็งยังมีการจัดกิจกรรมโดยกลุ่มต่างๆ ตามสถานที่สำคัญทางศาสนาและความเชื่อที่หลากหลายในพื้นที่

นอกจากนี้นโยบายของทางการไทยที่มีต่อชาวจีนยังเอื้อต่อการทำการค้าและประกอบอาชีพในเมืองไทย โดยมีการนำเข้าแรงงานจีนจำนวนมากเพิ่มจากการมีชาวจีนอพยพมาไทยตลอดเวลา แรงงานจีนเหล่านั้นถูกใช้ในการสร้างถนนและสถานที่สำคัญต่างๆ ตามการขยายตัวของเมือง รวมถึงการทำเกษตรเพื่อส่งออกผลผลิตในช่วงที่ไทยเปิดเสรีทางการค้า เมื่อประกอบกับเครือข่ายของชาวจีนที่ทำการค้าระหว่างไทยและจีนอยู่แล้วทำให้ชาวจีนสามารถทำการค้าและต่อยอดธุรกิจต่างๆ ได้ ในขณะที่ชายไทยต้องเข้าระบบไพร่และโดนเกณฑ์ ทำให้ส่วนใหญ่ค้าขายได้ไม่ต่อเนื่องตลอดทั้งปี

รูปที่ 43 แผนที่แสดงประเภทของสถานที่ทางศาสนา

4.4.3 ด้านเศรษฐกิจ

บทบาทของสำเพ็งในเชิงเศรษฐกิจคือเป็นย่านการค้า ตลาดเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับชุมชนทั้งไทยและจีนมาแต่เดิม ในช่วงแรกตลาดจะอยู่ตามแนวกำแพงเมืองอย่างบริเวณสะพานหันและประตูสามยอด ต่อมาจึงมีการค้าขายตามแนวถนนสำเพ็ง ตลาดเก่า และตลาดอีกหลายแห่งบริเวณตลาดน้อย ตลาดถือเป็นหนึ่งในศูนย์กลางของชุมชน เป็นจุดที่มีกิจกรรมรวมถึงผู้ใช้งานที่หลากหลาย ย่านตลาดที่มีชื่อเสียงไม่ว่าจะเป็นชนิดและคุณภาพของสินค้าเฉพาะอย่างหรือการเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าทุกชนิด มักจะดึงดูดคนจากต่างถิ่นมาได้มากและทำให้เศรษฐกิจของพื้นที่โดยรวมพัฒนาขึ้นด้วย ตลาดเก่าในสำเพ็งมีชื่อเสียงด้านวัตถุดิบที่สดและมีคุณภาพรวมถึงอาหารนำเข้าที่ขนมาทางเรือบริเวณท่าราชวงศ์ เมื่อมีถนนเยาวราชและภัตตาคารร้านอาหารต่างๆ เกิดขึ้น แม้ว่าจะไม่ใช่ตลาดในรูปแบบเดิมแล้วแต่เอกลักษณ์ของอาหารในย่านก็ยังเป็นจุดดึงดูดผู้คนให้มาในพื้นที่นี้ได้เป็นอย่างดี

การทำสนธิสัญญาเบอร์นีในรัชกาลที่ 3 และสนธิสัญญาเบาว์ริงในรัชกาลที่ 4 ทำให้การค้าของไทยเปลี่ยนจากการเกษตรเพื่อบริโภคเป็นเพื่อการส่งออก สนธิสัญญาเบอร์นีนับเป็นสนธิสัญญา

ฉบับแรกที่ทำกับประเทศตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้าทั้งในเรื่องของการเก็บภาษีและการผลิตสินค้าส่งออกให้มากขึ้น เนื้อหาของสนธิสัญญาคือการเปิดเสรีการค้าระหว่างพ่อค้าไทยและอังกฤษ รัฐต้องปรับวิธีการหารายได้และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในรูปแบบภาษีมากขึ้นเนื่องจากสินค้าที่เคยผูกขาดโดยรัฐเป็นผู้เดียวที่ค้าขายมีการเปลี่ยนแปลง เกิดเป็นระบบเจ้าภาษีนายอากรที่รัฐจะได้เงินจากผู้ชนะประมูลเป็นเจ้าภาษีนายอากรของสินค้าชนิดต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ที่ชนะประมูลจะเป็นพ่อค้าจีนที่มีฐานะ เกิดเป็นการมีผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างพ่อค้าจีนกับกลุ่มเจ้านายและขุนนางและเกิดการเลื่อนฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจของชาวจีนและการเติบโตของย่าน

สนธิสัญญาเบาว์ริงในรัชกาลที่ 4 นอกจากการเปิดการค้าเสรีและยกเลิกการผูกขาดต่างๆแล้วยังส่งผลให้เศรษฐกิจเติบโต เกิดการตัดถนน สร้างอาคารพาณิชย์และตลาด เนื่องจากมีชาวต่างชาติเข้ามาทำการค้าในไทยเพิ่มขึ้นมาก โดยคนในบังคับอังกฤษสามารถอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครเป็นการถาวรได้ ภายในอาณาเขตสี่ไมล์ (สองร้อยเส้น) แต่ไม่เกินกำลังเรือแจวเดินทางในยี่สิบสี่ชั่วโมงจากกำแพงพระนคร จึงเกิดการตัดถนนเพื่อเชื่อมพื้นที่นอกพระนครเข้าด้วยกันและใช้ขนส่งผลผลิตจากพื้นที่ต่างๆ ไปยังท่าเรือสินค้าเพื่อส่งออกไปต่างประเทศ บริเวณริมน้ำของย่านสำเพ็งเองก็เป็นท่าเรือและโกดังจำนวนมาก สินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าเกษตรที่ลำเลียงมาจากพื้นที่อื่นโดยมีสำเพ็งเป็นศูนย์กลางการส่งออกและนำเข้า ทั้งสินค้าเกษตร ของใช้ และวัตถุดิบต่างๆ จากทั้งในและนอกประเทศ

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

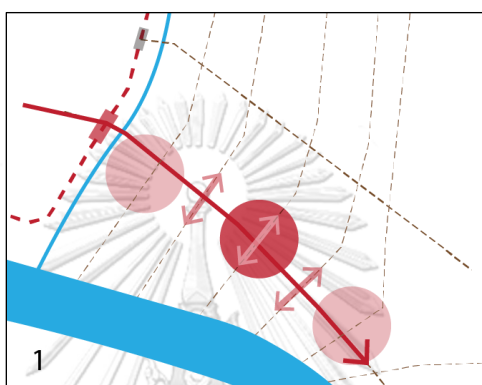
5.1.1 ปัจจัยและการเปลี่ยนแปลงสัณฐานของย่านสำเพ็ง

การศึกษาและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในย่านสำเพ็งผ่านการอ่านองค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ การสัญจรทางน้ำ การสัญจรทางบก ชุมชน และแปลงที่ดิน ทำให้ได้ข้อสรุปภาพรวมการเปลี่ยนแปลงสัณฐานในพื้นที่ ซึ่งสัณฐานและองค์ประกอบทางกายภาพในอดีตโดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นชุมชนเป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อลักษณะของสำเพ็งในปัจจุบัน และการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสัณฐานในพื้นที่จะช่วยให้เข้าใจถึงความเป็นมาและคุณค่าของพื้นที่มากยิ่งขึ้น โดยสามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงสัณฐานและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทางกายภาพในช่วงต่างๆ ดังนี้

สัณฐานเดิมในพื้นที่ตั้งแต่สมัยธนบุรีเป็นสัณฐานชนิดสวนซึ่งอยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอยู่คนละฝั่งกับกรุงธนบุรีซึ่งเป็นพระนครและมีชุมชนเดิมทั้งไทยและจีนอยู่ตั้งแต่สมัยอยุธยา การเป็นสัณฐานชนิดสวนประกอบด้วยคลองสวนจากแม่น้ำเป็นเส้นทางสัญจรหลัก ลำประโดงเป็นเส้นทางน้ำสำหรับทำเกษตรกรรม และแนวคันดินเป็นทางเดินในพื้นที่ ซึ่งแกนของสัณฐานแบบชนิดสวนนี้จะสัมพันธ์กับแม่น้ำเจ้าพระยาและเป็นแนวที่ในปัจจุบันยังพบได้บริเวณระหว่างถนนสำเพ็งกับแม่น้ำ โดยมีวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอยุธยาที่ปลายสองฝั่งของถนนและเป็นหมุดกำหนดขอบเขตย่านสำเพ็งคือวัดสามปลื้มและวัดสำเพ็ง คาดว่ามีชุมชนเดิมอยู่ในบริเวณนั้นตั้งแต่ก่อนยุครัตนโกสินทร์โดยมีพื้นที่ระหว่างกลางเป็นพื้นที่สวนที่มีการตั้งถิ่นฐานเบาบางและกระจายตัว นอกจากนี้สำเพ็งยังมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ฝั่งธนบุรีโดยเฉพาะบริเวณคลองสานโดยมีเรือข้ามฟากหลายจุดตามริมแม่น้ำ มีชาวจีนในสำเพ็งบางกลุ่มย้ายมาจากชุมชนจีนที่ฝั่งธนบุรี ในขณะที่บางส่วนก็มีครอบครัวที่เติบโตและขยายจากสำเพ็งข้ามไปบริเวณคลองสานในรุ่นลูกหลาน

ในตอนที่ชุมชนจีนเริ่มตั้งถิ่นฐานในพื้นที่สำเพ็งซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พระนครยังเป็นศูนย์กลางในด้านต่างๆ พื้นที่นอกเมืองส่วนใหญ่ยังเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่แบบกระจายตัวและให้ความสำคัญกับเส้นทางน้ำเนื่องจากใช้ในการทำเกษตร อุปโภค บริโภค สัญจรและขนส่งผลผลิตออกไปขายโดยอาศัยคลองและแม่น้ำเจ้าพระยาในการเชื่อมพื้นที่ทั้งฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี นอกจากนี้ทางน้ำแล้วยังมีการสัญจรทางบกที่ต่อเนื่องกับแนวประตู ป้อม และกำแพงพระนครเพื่อเชื่อมต่อกับพื้นที่ภายนอก เส้นทางสัญจรทางบกที่เกิดขึ้นจึงเป็นการกระจายออกจากพระนครตามแต่ละประตู

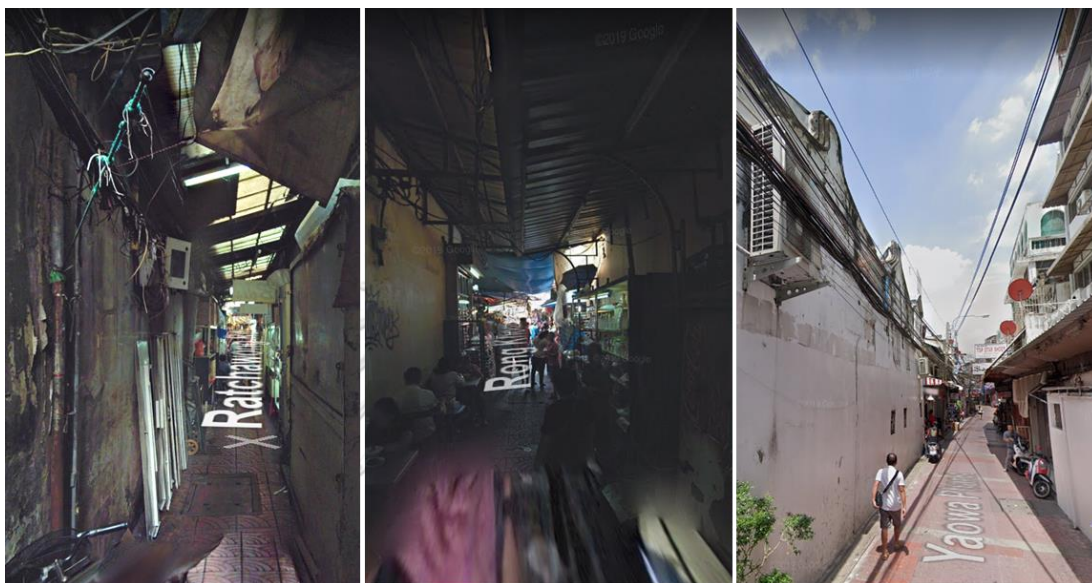
เมือง และทอดออกไปโดยอาศัยแนวคันดินของขندقสวนซึ่งมีอยู่เดิม การมีคนใช้งานเส้นทางมาก เนื่องจากเป็นทางเชื่อมสถานที่สำคัญอย่างพระนครกับชุมชนอื่นนอกเมือง รวมถึงการเชื่อมศูนย์กลางภายในชุมชนเองอย่างวัด ศาลเจ้า ตลาด และทำน้ำ จะทำให้ทางเหล่านั้นพัฒนาเป็นเส้นทางหลักเพื่อใช้งานร่วมกัน โดยเป็นการพัฒนาที่ซ้อนทับลงบนแนวเดิมของสัณฐานขندقสวน คันดินที่ใช้งานบ่อย เปลี่ยนเป็นถนนหรือทางเดินสาธารณะ ส่วนพื้นที่รกร้างและพื้นที่สวนภายในแนวของคันดินและคลองสวนเปลี่ยนเป็นแปลงที่ดินใช้ปลูกบ้านเรือน (รูปที่ 44)

รูปที่ 44 การเปลี่ยนแปลงของสำเพ็งบนสัณฐานขندقสวน

นอกจากเส้นทางสัญจรแล้ว วัฒนธรรมในการอยู่ร่วมกันของชาวจีนโพ้นทะเลเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญต่อรูปแบบการพัฒนาของชุมชนจีนในย่านสำเพ็ง ไม่ว่าจะเป็นการตั้งถิ่นฐานรวมกันตามกลุ่มภาษาภูมิภาคหรือการมีผู้นำชุมชนคอยช่วยเหลือชาวจีนโพ้นทะเลที่เข้ามาใหม่ในพื้นที่ ทั้งด้านการเงิน การงาน รวมถึงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการสร้างศาลเจ้า ซ่อมทาง หรือพัฒนาที่ดินสร้างตลาดในชุมชนซึ่งทำให้ชุมชนจีนมีความเข้มแข็งและขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยในช่วงเริ่มต้นชุมชนการตั้งถิ่นฐานเกาะตัวอยู่โดยรอบถนนสำเพ็งเนื่องจากเป็นเส้นทางหลักทางเดียวที่มี ทำให้เกิดการเรียงตัวเป็นแนวยาวตามแนวของทางเดินในพื้นที่ระหว่างวัดสามปลื้มและวัดสำเพ็ง ต่อมาเมื่อชุมชนเริ่มขยายตัวออกไปมากขึ้นจึงเกิดเป็นตรอกซอยจำนวนมากตั้งแต่พระนครถึงตลาดน้อย โดยจะมีบางจุดที่มีความหนาแน่นมากเป็นพิเศษเนื่องจากเป็นพื้นที่ตลาดและร้านค้า เช่นบริเวณจุดตัดของตรอกสำคัญและบริเวณตลาดเก่าเจ้าสัวเนียมที่สร้างตั้งแต่กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นและเป็นจุดที่มีเส้นทางเดินเชื่อมสถานที่สำคัญของชุมชน ซึ่งเส้นทางและอาคารโดยรอบตลาดเกิดขึ้นพร้อมๆ กันจากการพัฒนาที่ดินแล้วจึงกระจายความหนาแน่นและออกไปพื้นที่โดยรอบ อาคารและรูปแบบที่ดินที่เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคแรกจะมีแกนที่สัมพันธ์กับถนนสำเพ็งและตรอกซอยที่แยกออกจากถนนสำเพ็งในช่วงนั้นจะแคบเพราะพัฒนามาจากช่องว่างระหว่างอาคาร (รูปที่ 45) ซึ่งลักษณะเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นเส้นทาง

สายหลักเก่าแก่ในชุมชน ในขณะที่ถนนเจริญกรุงเป็นเส้นทางที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นและเป็นการขีดขอบเขตรอบนอกเชื่อมที่อยู่ของชาวตะวันตกนอกเมืองในช่วงที่ชุมชนยังขยายตัวไปไม่ถึงในพื้นที่ มีบางช่วงของถนน เช่นบริเวณที่เชื่อมต่อกับถนนพระรามสี่ เป็นช่วงที่ไม่ได้อยู่บนสัญญาณชนิดสวน ทำให้สามารถพบตรอกซอยที่มีแนวของอาคารและแปลงที่ดินคนละแนวกับถนนเจริญกรุงเพราะตั้งอยู่บนสัญญาณของชนิดสวน

รูปที่ 45 จุดตัดของถนนสำเพ็งกับตรอกอานีย์เก็ง ตรอกอิศรานภาพ และถนนเยาวพานิช ตามลำดับ

การขยายตัวของเมืองทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมในยุคต่อมาทำให้ภายในสำเพ็งเกิดปัญหาชุมชนแออัด การตัดถนนเป็นหนึ่งในวิธีการแก้ปัญหาความหนาแน่น ไฟไหม้ลาม และทางไม่เพียงพอต่อการเข้าถึงในพื้นที่ การตัดถนนภายในย่านสำเพ็งครั้งนี้จึงเป็นการตัดผ่านเข้าไปในชุมชนด้วยรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการตัดผ่านที่ดินบ้านเรือนของราษฎรในพื้นที่ต่างๆ หรือการเปลี่ยนคลองในพื้นที่ให้เป็นถนนเพื่อแก้ปัญหาการกัดเซาะพื้นที่คลองและคลองตันจากการตัดถนนจนกลายเป็นเส้นทางที่ไม่ได้ใช้งาน รวมถึงมีการเพิ่มช่องทางติดต่อระหว่างสำเพ็งกับพระนครอีกทางหนึ่งที่ป้อมระหว่างประตูสะพานหันและประตูสามยอด คือการทุกำแพงเมืองที่ป้อมมหาชัยเพื่อตัดถนนเยาวราช ซึ่งถนนใหม่ที่เกิดขึ้นในยุคนี้เป็นการพัฒนาและเชื่อมเส้นทางสัญจรที่มีอยู่เดิมภายในย่านสำเพ็ง การตัดถนนด้วยวัตถุประสงค์ดังกล่าวทำให้เกิดโครงข่ายทางสัญจรที่ซ้อนทับลงไปอีกชั้นโดยมีทั้งถนนเส้นที่อยู่บนสัญญาณชนิดสวนและเส้นที่เกิดขึ้นตามแนวใหม่ เกิดการตัดแบ่งพื้นที่ชุมชนออกเป็นช่วงๆ และทำให้การสัญจรในพื้นที่ทั่วถึงมากขึ้น

เมื่อมีถนนและการสัญจรทางบกที่มากพอ คือมีทั้งถนนสายหลักทั้งรอบนอกและผ่ากลางพื้นที่ มีทางรองที่เชื่อมถนนสายหลัก และมีทางเดินที่แยกออกจากซอยและถนนอีกทีเพื่อเข้าถึงพื้นที่ภายใน หลังศึกแควริมถนนซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการพัฒนาที่ดินเพื่อหารายได้โดยรัฐ ขุนนาง และผู้มีฐานะ ในชุมชน การสัญจรหลักในย่านจึงเปลี่ยนเป็นทางบกและส่งผลให้อาการและการพัฒนาที่ดินในช่วง นั้นย้ายจากบริเวณศูนย์กลางชุมชนเดิมไปเกาะตัวตามถนนใหม่ อาคารพาณิชย์ที่เกิดขึ้นริมสองฝั่งถนน ในช่วงแรกทำให้เกิดการล้อมที่แปลงใหญ่ด้านหลัง เมื่อชุมชนการค้าหนาแน่นขึ้นและที่ดินมีมูลค่ามากขึ้นแปลงที่ดินเหล่านั้นจึงถูกแบ่งเพื่อหารายได้ เกิดเป็นเส้นทางเข้าไปตามตรอกอาคารต่างๆ เพื่อกระจายการเข้าถึง เปลี่ยนจากการตั้งชุมชนตามเส้นทางสัญจรที่มีเป็นการสร้างเส้นทางสัญจรเพื่อเข้าไปตามจุดต่างๆ ที่พัฒนาใหม่ภายในชุมชน (รูปที่ 46)

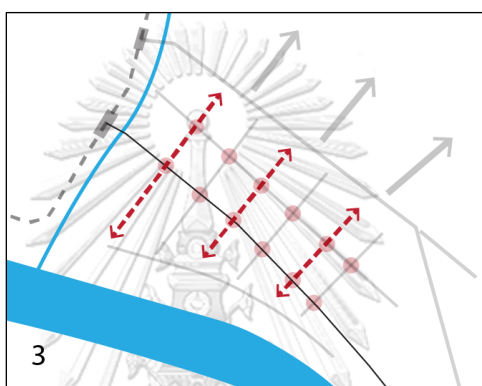

รูปที่ 46 สำเฟียงช่วงพัฒนาการสัญจร

ต่อมาในยุคที่ชานเมืองพัฒนาเป็นย่านใหม่ซึ่งเริ่มมีความสำคัญและในขณะเดียวกันความเป็นศูนย์กลางของพระนครเริ่มลดลง พื้นที่ศูนย์กลางนอกพระนครเกิดขึ้นใหม่หลายแห่งพร้อมๆ กับการสัญจรทางบกที่มากแทนที่การสัญจรทางน้ำ ทำให้เกิดการเชื่อมกันของแต่ละย่านนอกพระนครไม่ว่าจะเป็นการเชื่อมด้วยสะพานข้ามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาหรือการตัดถนนใหม่ สำหรับย่านสำเฟียงซึ่งมีการเชื่อมต่อกับย่านโดยรอบมาตั้งแต่ช่วงก่อนหน้าทั้งในฝั่งพระนคร ฝั่งตลาดน้อย และเรือโดยสารที่แม่น้ำเจ้าพระยา จึงมีเพียงการเชื่อมจากถนนรอบนอกไปยังพื้นที่อื่น เช่น ทางเหนือเลยถนนเจริญกรุงขึ้นไปทางถนนหลวง หรือทางใต้ที่มีสะพานพระปกเกล้าเชื่อมไปฝั่งธนบุรีซึ่งแต่เดิมอาศัยการเดินทางด้วยเรือข้ามฟากเท่านั้น ภายในย่านสำเฟียงซึ่งมีแนวของเส้นทางสัญจร การกระจายตัวของชุมชน และรูปแปลงที่ดินที่ค่อนข้างนิ่งตั้งแต่ช่วงก่อนหน้านี้อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยและเกิดขึ้นบนแนวของทางสัญจรเดิม เปลี่ยนทางน้ำที่ไม่ได้ใช้งานให้เป็นถนนและที่ดินจนทางน้ำหมดไปจากย่านสำเฟียง

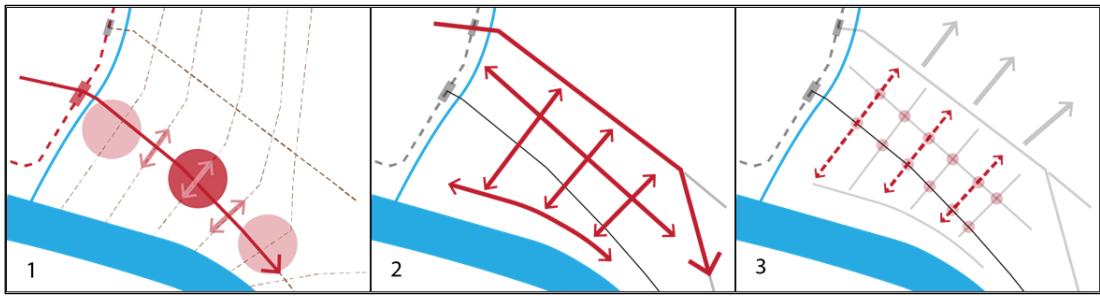

ในขณะเดียวกันก็เกิดสัญญาณจากการซ้อนทับกันของโครงข่ายการสัญจรทั้งใหม่และเก่า ทั้งทางบก และทางน้ำซึ่งเปลี่ยนมาเป็นทางบกในภายหลัง ทำให้เกิดเป็นโครงข่ายที่ถี่และมีจุดตัดมาก ช่วงถนนและบล็อกอาคารมีระยะที่สั้นเหมาะกับการเดินและการเป็นย่านพาณิชย์กรรม นอกจากนี้การมีเส้นทางเชื่อมต่อกภายในและภายนอกที่หลากหลายทั้งทางน้ำและทางบกทำให้สำเพ็งมีลักษณะความเป็นย่านศูนย์กลาง ซึ่งมีศักยภาพในการดึงดูดกิจกรรมการค้าและผู้คนที่หลากหลายให้เข้ามาในพื้นที่ สิ่งเหล่านี้เป็นศักยภาพที่เกิดจากพัฒนาการของสัญญาณในแต่ละยุคสมัยซึ่งส่งผลให้สำเพ็งยังคงเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญจนถึงปัจจุบัน (รูปที่ 47)

รูปที่ 47 การเปลี่ยนแปลงของสำเพ็งบนสัญญาณที่ซ้อนทับกัน

การสัญจรเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่มีบทบาทอย่างมากในการกำหนดตำแหน่งของชุมชนและกิจกรรมในพื้นที่ เนื่องจากเป็นองค์ประกอบเดิมในพื้นที่ที่กำหนดตำแหน่งเริ่มต้นของชุมชนจีนในสำเพ็งตอนต้นรัชกาลที่ 1 นอกจากนี้ยังมีบทบาทต่อการกำหนดแนวตรอกซอยในการขยายตัวของชุมชนช่วงเริ่มต้น เมื่อชุมชนหนาแน่นและเข้มแข็งมากขึ้น ชุมชนและแปลงที่ดินจึงมีบทบาทมากขึ้นในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างศูนย์กลางและกิจกรรมการค้าตามจุดต่างๆ หรือการพัฒนาแปลงและการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ส่งผลต่อความเป็นศูนย์กลางและความหนาแน่นทางการค้า ซึ่งในขณะเดียวกันนั้นเส้นทางสัญจรก็เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องควบคู่กันไปด้วย และมีบทบาทอย่างมากในช่วงที่การสัญจรทางบกกลายเป็นการสัญจรหลัก มีอาคารและชุมชนใหม่เกิดขึ้นสองฝั่งถนนซึ่งเป็นการพัฒนาที่ดินตามถนนสายหลักแบบที่ยังพบเห็นได้ในปัจจุบัน เช่นเดียวกับเส้นทางสัญจรและการอยู่อาศัยของชุมชนในย่านสำเพ็งทุกวันนี้ที่ยังเหลือแนวแกนและลักษณะต่างๆ ตั้งแต่ยุคก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ให้พบเห็น (รูปที่ 48)

รูปที่ 48 ภาพรวมการเปลี่ยนแปลงสัณฐานของลำเพ็ญ

รูปที่ 49 แผนที่เก่าแสดงการเปลี่ยนแปลงจากสัณฐานชนิดสวนไปเป็นสัณฐานที่ซ้อนทับกัน

5.1.2 รูปแบบพัฒนาการของลำเพ็ญ

พัฒนาการของลำเพ็ญตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันเกิดจากการซ้อนทับกันของบริบทยุคต่างๆ ตั้งแต่ก่อนยุครัตนโกสินทร์ โดยมีจุดเริ่มต้นจากถนนลำเพ็ญและค่อยๆ ขยายออกไปตามการเติบโตของเศรษฐกิจและชุมชนจีน ซึ่งถนนลำเพ็ญเป็นจุดสำคัญในการอธิบายพัฒนาการที่เกิดขึ้นในย่านลำเพ็ญตามช่วงเวลาต่างๆ

พื้นที่เดิมก่อนที่ชาวจีนจะย้ายมา มีชุมชนอยู่บริเวณวัดสามปลื้มและวัดลำเพ็ญ โดยพื้นที่ระหว่างสองวัดเป็นพื้นที่สวนซึ่งมักจะมีบ้านอยู่ตามแนวคลองสวนและริมแม่น้ำเจ้าพระยากระจายไปตามพื้นที่ โดยมีแนวทางเดินเชื่อมวัดริมน้ำเข้าด้วยกันคือแนวที่ต่อมาพัฒนาเป็นถนนลำเพ็ญ ในฝั่งธนบุรีตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีชุมชนเดิมทั้งไทยและต่างชาติ เมื่อชาวจีนย้ายมาในพื้นที่ระหว่างวัดสามปลื้มและวัดลำเพ็ญตามคำสั่งของรัชกาลที่ 1 จึงเป็นการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ว่างระหว่างทั้งสองวัด ถนนลำเพ็ญซึ่งเป็นเส้นทางหลัก และแม่น้ำเจ้าพระยา หรือก็คือบริเวณรอบถนนลำเพ็ญลงไปทางแม่น้ำในรัชกาลต่อๆ มาเริ่มพบการสร้างตลาด ศาลเจ้า และท่าเรือทั้งในบริเวณลำเพ็ญและตลาดน้อย ชุมชนรวมตัวกันเข้มแข็งมากขึ้นจนเกิดเป็นการสร้างศูนย์กลางชุมชนและการขยายตัว ซึ่งตลาดเก่าเจ้าสัว

นิยมที่สร้างในรัชกาลที่ 3 อยู่ห่างจากถนนสำเพ็งขึ้นไปทางเหนือ แสดงให้เห็นว่าทิศทางการขยายตัวของชุมชนลึกเข้าไปในพื้นที่สวนมากกว่าจะลงไปทางแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลการถือครองที่ดินที่พบในการศึกษา โดยจากข้อมูลการถือครองที่ดินในปัจจุบันพบว่าที่ดินจำนวนมากในพื้นที่ระหว่างถนนสำเพ็งและแม่น้ำเจ้าพระยาถือครองโดยเชื้อพระวงศ์และสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ซึ่งที่ดินลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเป็นมรดกตกทอดในครอบครัว นอกจากนี้ในแปลงเหล่านั้นยังพบที่ดินบางส่วนที่อยู่สองฝั่งถนนมีรูปแบบแปลงต่อกันและอยู่ในแนวของขندقสวน แสดงให้เห็นว่าแปลงดังกล่าวอยู่มาก่อนการตัดถนน จึงเป็นไปได้ว่าที่ดินเหล่านี้ถูกถือครองและใช้ประโยชน์โดยชนชั้นเจ้านายตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของสำเพ็ง และอาจเป็นเหตุผลการขยายตัวของชุมชนเงินขยับขึ้นไปทางถนนเจริญกรุงมากกว่าจะอยู่ริมทางน้ำสายหลัก (รูปที่ 50)

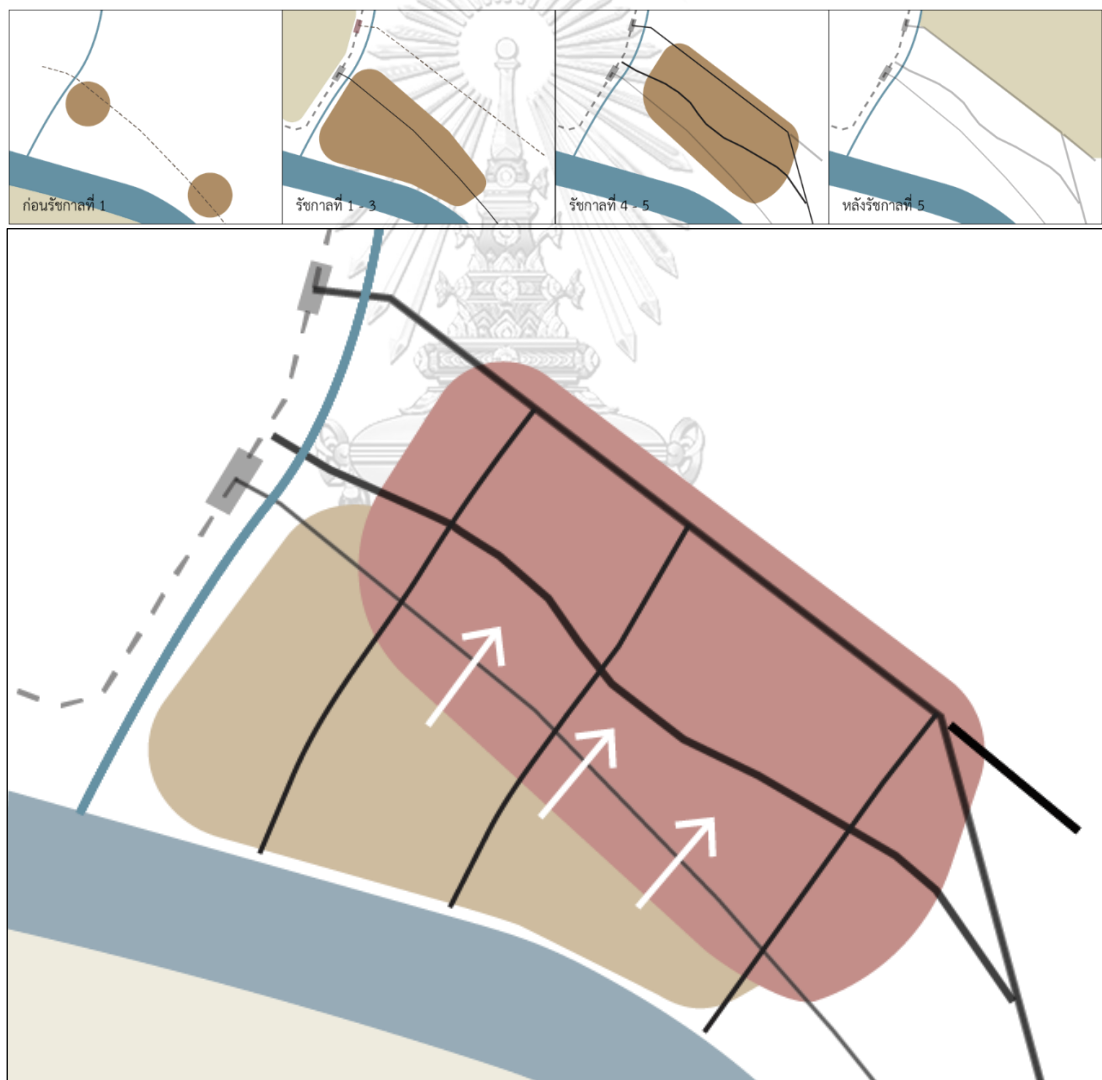

รูปที่ 50 แผนที่แสดงการถือครองที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์บางส่วนในย่านสำเพ็งปัจจุบัน

การขยายตัวขึ้นไปทางเหนือของชุมชนเงินและการขยายตัวของเมืองโดยรอบถูกรองรับด้วยนโยบายการตัดถนนเจริญกรุงในรัชกาลที่ 4 และการตัดถนนจำนวนมากในรัชกาลที่ 5 หลังจากที่ชุมชนในบริเวณนั้นหนาแน่นจนเกิดปัญหาชุมชนแออัด ทำให้การพัฒนาในช่วงนั้นส่วนมากเกิดขึ้นบริเวณระหว่างถนนสำเพ็งกับถนนเจริญกรุง ซึ่งเป็นการขยายต่อเนื่องจากการมีตลาดและตรอกสำคัญต่างๆ ที่แยกออกจากถนนสำเพ็งเข้าไปในพื้นที่สวนทางทิศเหนือ ในขณะเดียวกันพื้นที่ฝั่งริมน้ำก็มีการพัฒนาเป็นโกดังและท่าเรือจำนวนมากเพื่อรองรับการค้าเสรีจากสนธิสัญญา พื้นที่ในย่านสำเพ็งพัฒนาทั้งเส้นทางสัญจร อาคารและแปลงที่ดินจนเกิดเป็นเนื้อเมืองที่ค่อนข้างแน่นนอน ประกอบกับการถือครองที่ดินในยุคที่มีความหนาแน่นมากทำให้ที่ดินถูกแบ่งออกเป็นแปลงย่อยและมีผู้ถือครองที่หลากหลาย การเปลี่ยนแนวถนนและอาคารในพื้นที่จึงเกิดขึ้นได้ยากโดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีกิจกรรม

การกำหนดแนบ การพัฒนาในช่วงหลังจึงเกิดขึ้นโดยรอบลำเพ็ญมากกว่า ทั้งการเชื่อมต่อย่านต่างๆ เข้าด้วยกันโดยผ่านรอบนอกของลำเพ็ญ โดยในย่านลำเพ็ญมีการพัฒนาเส้นทางสัญจรโดยการเปลี่ยนคลองเดิมในพื้นที่ให้เป็นถนนเท่านั้น

กล่าวโดยรวมแล้วการพัฒนาในลำเพ็ญเกิดขึ้นโดยเริ่มจากถนนลำเพ็ญและริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่เริ่มต้นกรุงรัตนโกสินทร์ถึงรัชกาลที่ 3 แล้วจึงขยับขึ้นไปทางพื้นที่สวนในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ควบคู่กับการพัฒนาการใช้พื้นที่ริมน้ำเพื่อการขนส่งสินค้าตามการขยายตัวของชุมชนและเศรษฐกิจการค้าในพื้นที่ จนถึงปัจจุบันที่ยุคของการขยับขยายพื้นที่หมดไปจากลำเพ็ญ มีเพียงการเปลี่ยนการใช้งานอาคารบนสัณฐานเดิมท่ามกลางการพัฒนาของพื้นที่ใหม่อื่นๆ ที่เกิดขึ้นภายหลัง

รูปที่ 51 ลำดับการพัฒนาพื้นที่ในลำเพ็ญ

5.2 ข้อสังเกต

1) บทบาทของลำเพ็ญ

เส้นทางในลำเพ็ญเป็นการพัฒนาจากแนวอ้างอิงเดิม คือชนิดสวน ไปสัมพันธ์กับบริบทอย่าง ประตูเมืองและป้อมทางฝั่งพระนครและการเชื่อมต่อเข้าไปในชุมชนจากริมน้ำ โดยมีถนนลำเพ็ญ ถนนเจริญกรุง และถนนเยาวราช เป็นถนนที่เริ่มจากป้อมและประตูที่พระนคร เชื่อมเข้าไปในย่านลำเพ็ญ และเลยไปพื้นที่อื่นอย่างตลาดน้อย ส่วนถนนทรงวาดเป็นแนวถนนริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีโกดังขนส่งสินค้าทางแม่น้ำและมีท่าเรือหลายจุดเชื่อมกับย่านคลองสานฝั่งธนบุรี ลำเพ็ญจึงมีทั้งทำเลที่ตั้งและการสัญจรที่เชื่อมความต่อเนื่องของบริบทกรุงรัตนโกสินทร์และธนบุรีได้อย่างลงตัว

2) การสัญจร

จากการศึกษางานวิจัยสถานการณ์ในพื้นที่อื่น พบว่าการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ของย่านลำเพ็ญมีความใกล้เคียงกับพื้นที่ริมน้ำบริเวณอื่นๆ เช่นเริ่มจากสถานการณ์ของชนิดสวน มีทำเลที่ตีเหมาะกับการค้า และเปลี่ยนจากการเกาะตัวตามคลองไปเป็นตามถนน แต่การตัดถนนในบริบทต่างๆ ส่งผลกระทบที่ต่างกัน เช่นในพื้นที่ที่ตัดถนนโดยไม่อิงกับสถานการณ์เดิมอย่างย่านคลองสานฝั่งตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาของลำเพ็ญ เกิดผลกระทบความเป็นอยู่ของชุมชนและเกิดปัญหาการเข้าไม่ถึงพื้นที่ริมน้ำจนกลายเป็นพื้นที่เสื่อมโทรม ในขณะที่ลำเพ็ญมีการตัดถนนรูปแบบนั้นเช่นกันแต่ไม่กระทบกับการเข้าถึงพื้นที่ริมน้ำเนื่องจากมีตรอกซอยจำนวนมากรองรับและยังมีถนนทรงวาดซึ่งเป็นถนนตามแนวโกดังริมน้ำ

3) การใช้พื้นที่

การเปลี่ยนแปลงเส้นทางสัญจรที่เกิดต่างเวลากันส่งผลให้การใช้งานพื้นที่บริเวณนั้นแตกต่างกัน บริเวณระหว่างถนนลำเพ็ญกับถนนทรงวาดซึ่งเป็นพื้นที่ช่วงแรกตั้งแต่เริ่มต้นชุมชนและมีการใช้งานต่อเนื่องเป็นเวลานานมีพื้นที่ในชุมชนค่อนข้างเงียบและทรุดโทรม ในขณะที่ตามเส้นทางที่เริ่มต้นในช่วงเดียวกันอย่างตรอกอิศรานุภาพ ตรอกอาเนี้ยเก็ง ถนนลำเพ็ญ ยังคงมีความหนาแน่นถึงปัจจุบัน เพราะเป็นทางที่เชื่อมต่อย่านการค้าตามจุดต่างๆ ในลำเพ็ญเข้าด้วยกัน ส่วนเส้นทางใหม่หรือเส้นทางที่เปลี่ยนลักษณะไป รวมถึงถนนที่พัฒนาจากคลองในยุคหลังนั้นแม้ว่าจะมีความกว้างและการใช้งานที่สะดวกกว่า แต่กิจกรรมการค้าไม่ขยับมาในพื้นที่ ขณะเดียวกันก็ถูกใช้เป็นที่โกดัง สำนักงาน และที่พักอาศัยมากกว่าจะเป็นหน้าร้านค้าเนื่องจากรถยนต์เข้าถึงได้

รูปที่ 52 แผนที่แสดงลักษณะทางสัญจรที่เกิดในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 บนแผนที่ปัจจุบัน

5.3 ข้อเสนอแนะ

1) การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาภาพรวมของย่านเพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของทั้งพื้นที่ส่วนในด้านรายละเอียดของแต่ละจุด เช่น ตามถนนสำเพ็ง ตรอกอิศราณูภาพ ตรอกอาเนี้ยเก็ง หรือบริเวณอื่นๆ ยังสามารถนำไปขยายผลและศึกษาต่อทั้งการลงลึกเกี่ยวกับแปลงที่ดิน การใช้พื้นที่ลักษณะทางสถาปัตยกรรม หรือด้านอื่นๆ ในระดับถนนหรือบล็อกอาคาร

2) การศึกษานี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาของโรคระบาดโควิด19 การลงพื้นที่เพื่อสำรวจจึงทำได้น้อยและความเปลี่ยนแปลงในย่านสำเพ็งหลังจากโรคระบาดครั้งนี้เป็นที่น่าจับตามองอย่างมาก ทั้งด้านการค้าและการอยู่อาศัยในชุมชนซึ่งเป็นหนึ่งในย่านที่เกิดการระบาดรุนแรงในปีพ.ศ. 2564

3) ปัจจุบันการใช้พื้นที่ในย่านสำเพ็งเพื่อการอยู่อาศัยมีคุณภาพลดลง การพัฒนาพื้นที่ให้เป็นย่านศูนย์กลางการค้าและพื้นที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมทำให้คนเริ่มย้ายออกจากบริเวณที่ค้าขายหนาแน่น ถนนสำเพ็งในตอนค่ำที่ร้านค้าปิดให้บริการกลายเป็นถนนร้างที่แบ่งแยกพื้นที่ชุมชนทางถนนเยาวราชและถนนเจริญกรุงออกจากทางถนนทรงวาด เนื่องจากไม่มีการอยู่อาศัย ทางแคบสกปรกและปิดมิดไม่มีการใช้งาน ด้วยความที่ย่านสำเพ็งเป็นพื้นที่ชุมชนจีนที่เก่าแก่ที่สุดในกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะบริเวณตรอกซอยโดยรอบถนนสำเพ็งที่คาดว่าเป็นพื้นที่ตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานชุมชนจีนในสำเพ็ง การพัฒนาที่เกิดขึ้นควรให้ความสำคัญกับความเป็นอยู่และเรื่องราวของพื้นที่มากกว่าธุรกิจและบริการที่อยู่ในพื้นที่แค่ชั่วคราว รวมถึงการพัฒนาให้มีพื้นที่สาธารณะและระบบสาธารณูปโภคที่ทั่วถึงมากขึ้นเช่นเดียวกับพื้นที่อยู่อาศัยอื่นๆ

บรรณานุกรม

Chen, F. (2557). Urban Morphology and Citizens' Life. In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (pp. 6850-6855). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_4080

Gokce, D., & Chen, F. (2559, 01/01). Does the typological process help to build a sense of place? *Urban Morphology*, 20, 66-69.

Heft, H. (2531). AFFORDANCES OF CHILDREN'S ENVIRONMENTS: A FUNCTIONAL APPROACH TO ENVIRONMENTAL DESCRIPTION. *Children's Environments Quarterly*, 5(3), 29-37. <http://www.jstor.org/stable/41514683>

Kropf, K. (2560). *The Handbook of Urban Morphology*. Wiley. <https://books.google.co.th/books?id=Jrg4DwAAQBAJ>

Whitehand, J. W. R., Samuels, I., & Conzen, M. P. (2552, Dec). Conzen, MRG 1960: Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis. Institute of British Geographers Publication 27. London: George Philip. *Progress in Human Geography*, 33(6), 859-864. <https://doi.org/10.1177/0309132509334948>

เจริญ ตันมหาพราน. (2554). ย่ำถนนยลถิ่นจีน. ปรากฏ.

เจริญ ตันมหาพราน. (2559). ตลาดน้อย. Retrieved 15 เมษายน 2564, from <https://www.facebook.com/Charoen1948/posts/1463202100396395/>

เทพพิทักษ์ นิลวรรณ. (2562). การเปลี่ยนแปลงเชิงสัณฐานชุมชนคลองโอ่งอ่างและชุมชนสะพานหัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แน่นน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. (2534). องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

และ, ผ. ท., & มานพ พงศทัต. (2525). บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ไขศรี ภักดิ์สุขเจริญ. (2548). วาทกรรมของเมืองผ่านโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์. วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฉบับภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง.

กฤตพร ห้าวเจริญ. (2555). กระบวนการเกิดและการเปลี่ยนแปลงของตลาดชุมชนริมน้ำบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กาญจนาคนันธุ์. (2522). สามเพ็ญ. วารสารเมืองโบราณ, 5(6).

กิตติ ต้นไทย. (2520). คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2367-2453): (*Canals and the economic system of Thailand A.D. 1824-1910*). แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กิตติพงษ์ พวงเพชร และ พรรณวดี ขำจริง. (2562). รูปแบบการตั้งถิ่นฐานชุมชนจีนฮกเกี้ยน จังหวัดภูเก็ต: กรณีศึกษาชุมชนย่อยในเขตเทศบาลจากการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน ในช่วงปี พ.ศ. 2531 - 2545. *Walailak Procedia*, 7.

กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ. (2545). การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบกในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. (2536). การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. กรุงเทพฯ.

ณัฐวุฒิ ปรียานิตย์. (2557). การตัดถนนในพระนครกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นนำสยาม. หน้าจั่ว.

ถาวร สิกขโกศล และ สมชัย กวางทองพาณิชย์. (2563). “ปูนเถ่าก-ตี่จูเอี้ย” เทพผู้คุ้มครองบ้าน-ชุมชนชาวจีนโพ้นทะเล. สยามรัฐออนไลน์.

ทิพย์สุคนธ์ สุปิน. (2547). แนวทางการใช้ที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรมในเขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิธิ ลิศนันท์. (2552). การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินในกรุงเทพฯ กรณีศึกษาบริเวณถนนบำรุงเมือง สำราญราษฎร์ เสาชิงช้า จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิรมล หง่าตระกูล. (2551). การปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยกับการฟื้นฟูบูรณะย่านพาณิชย์กรรมเก่า และคลังสินค้าริมน้ำ : กรณีศึกษา ย่านทรงวาด กรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประภาวดี นิลศิริ. (2556). การเปลี่ยนแปลงเชิงสัมพันธ์ของชุมชนย่านคลองสาน ธนบุรี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย CHULALONGKORN UNIVERSITY

ปิยนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และ สุวัฒนา ธาดานิติ. (2525). คลองในกรุงเทพ. Chulalongkorn University.

พลพัทธ์ ภาชิตา ศิลปี. (2563). หลงทางด้วยศักราช.

พิเชฐ ธิดา. (2560). การศึกษาคุณค่าทางสถาปัตยกรรมของที่พักอาศัยชาวจีนโพ้นทะเล ในเขตสัมพันธวงศ์และเขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร เพื่อการอนุรักษ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. (2544). สำเภาสยาม ตำนานแจ็กบางกอก. นานมีบุ๊คส์.

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. (2550). กระเบื้องถ้วยกะลาแตก. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.

พูนเกศ จันทกานนท์. (2528). ประวัติความเป็นมาและการขยายตัวการค้าของชาวจีนใน
กรุงเทพมหานคร ระหว่าง พ.ศ. 2398-2475 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วารุณี โอสถารม์ และคณะ. (2555). ตลาดเมืองจีนในเกาะรัตนโกสินทร์: การเปลี่ยนแปลงและการ
ปรับตัวของสำเพ็ง-เยาวราช-ตลาดน้อย

ศันสนีย์ ชูโชติถาวร. (2555). การศึกษาสัญญาณกระบวนการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ริมน้ำคลอง
บางลำพู จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิริวัฒน์ สาระเขตต์. (2552). การเปลี่ยนแปลงทางน้ำที่ส่งผลต่อรูปแบบเมืองกรุงเทพฯ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

สมใจ นิ่มเล็ก. (2545). สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เรือนชาวสวน. ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สมชัย กวางทองพานิชย์. (2562). จักรวรรดิ แหล่งค้าสมูรไพรใจกลางกรุง. พิพิธเสวนา,

สมลักษณ์ บุญณรงค์. (2549). การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของชุมชนกะทู้ จังหวัดภูเก็ต จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

สรรรเสริญ พรขุนทด. (2548). สภาพการอยู่อาศัยในอาคารพาณิชย์พักอาศัยในย่านสำเพ็ง จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

สาวิตรี ทัพพะสุต. (2526). ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สิงหนาท แสงสีหนาท. (2559). รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ อัตลักษณ์ทางสัณฐานวิทยาของเมืองกรุงเทพฯ.

สิงหนาท แสงสีหนาท. (2563). ถิ่นที่วิวัฒน์จากคลองลัดถึงซอยลัด: ความเป็นเมืองที่ถูกปรับเปลี่ยนจากเมืองฐานน้ำสู่เมืองฐานบกของกรุงเทพฯ. หน้าจั่ว, 17(1).

สุนิติ จุฑามาศ. (2561). มัสยิดหลวงโกษา. *the cloud*.

สุภางค์ จันทวานิช. (2559). สำเพ็ง : ประวัติศาสตร์ชุมชนชาวจีนในกรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อชิรัชฎ์ ไชยพจน์พานิช. (2561). ศาลเจ้าจีนในกรุงเทพฯ. มติชน.

อภิญา นน့်นาท. (2558). ศาลเจ้าเซี่ยอึ้งกง : ศาลเจ้าหลักเมืองในย่านสำเพ็ง. มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

รายละเอียดเส้นทางและสถานที่

1. ตรอกเต้า ตรอกอานี๋เก็ง (ซอยไมตรีวานิชย์)

เชื่อมถนนทรงวาดและถนนเจริญกรุง ผ่านศาลเจ้าอานี๋เก็ง ศาลเจ้าแต่จิวซึ่งสร้างในปี พ.ศ. 2417 (รัชกาลที่ 5) มีอาคาร 2 ส่วนหันหน้าเข้าหากันโดยมีตรอกเป็นทางเดินผ่านตรงกลาง อันเป็นที่มาของชื่อตรอก และผ่านทิศตะวันตกของวัดกันมาตุยารามขึ้นไปจรดถนนเจริญกรุง

รูป ศาลเจ้าอานี๋เก็ง ตรอกอานี๋เก็ง

2. ถนนมังกร คลองมังกร

เดิมเป็นคลองจากแม่น้ำเจ้าพระยา คลองมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น คลองตรอกยายแพง คลองศาลเจ้าใหม่ คลองวังเจ้าสาย (สุภางค์ จันทวานิช, 2559) ต่อมาในรัชกาลที่ 5 มีการขุดซ่อมคลองให้ทะลุผ่านหน้าวัดพลับพลาไชยไปออกที่คลองผดุงกรุงเกษม โดยกลุ่มพระยาไพบูลย์สมบัติเข้าชื้อยื่นเรื่องขอขุดซ่อมคลองเพราะคลองแคบและตัน มีการรื้อกล้าพื้นที่ เรือแล่นไม่สะดวก ไม่มีน้ำใช้อุปโภค บริโภคและดับเพลิง รวมถึงไม่มีทางระบายน้ำออกทำให้น้ำท่วม (ปิยนารถ บุนนาค, 2525) และมีสะพานข้ามคลองนี้ที่สร้างโดยพระศรีทรงยศ (เจ็สัวเนียม) (พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, 2550)

การถมคลองเพื่อเปลี่ยนเป็นถนนพบในแผนที่เการัชกาลที่ 6 เป็นต้นไป โดยเริ่มจากบริเวณทางเหนือก่อนแล้วจึงทำฝั่งถนนทรงวาดเป็นส่วนสุดท้าย ถนนมังกรผ่านสถานที่สำคัญหลายแห่ง เช่น ศาลเจ้าชินปูนเอ้ากซึ่งตั้งอยู่บนตาดฟ้าตึกแถวริมถนนมังกร เป็นศาลเจ้าแต่จิว สร้างใน พ.ศ. 2372 (รัชกาลที่ 3) ผ่านบริเวณที่เคยเป็นคฤหาสน์เจ็สัวเนียมตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ ไปยังวัดเล่งเน่ยยี่ ซึ่งคลองที่เคยอยู่ในช่วงนั้นเรียกคลองศาลเจ้าใหม่ ศาลเจ้าใหม่ดังกล่าวคาดว่าเป็นวัดมังกรกมลาวาส หรือวัดเล่งเน่ยยี่ สร้างใน พ.ศ. 2422 (รัชกาลที่ 5) หลังมีการตัดถนนเจริญกรุง ถัดจากวัดมังกรเป็นวัดคณิกาผล หรือวัดใหม่ยายแพง สร้างใน พ.ศ. 2376 (รัชกาลที่ 3) โดยอำแดงแพง ต้นตระกูลเปาโรหิตย์ซึ่งถือครองที่ดินหลายแปลงในสำเพ็ง ทำให้คลองที่เคยผ่านในช่วงนี้เรียกว่าคลองตรอกยายแพง

3. ถนนเยาวพานิช ตรอกโรงกระทะ

เดิมเป็นคลองมีชื่อว่าคลองโรงกระทะ ต่อมาในรัชกาลที่ 5 มีราชกิจจานุเบกษาความว่า “...ให้กรมสุขาภิบาลตรวจตรอกโรงกระทะ อันมีคลองต้นเขินกับทางเดินเคียงคูกันอยู่ ตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยามาถึงถนนสำเพ็งตอนหนึ่ง และตรวจต่อออกมาตามแนวตรอกจนถึงถนนเยาวราช ให้มีแผนที่เป็นรูปขึ้นว่าจะควรตัดเป็นถนนใหญ่ได้อย่างไร บัดนี้กรมสุขาภิบาลได้ตรวจทำเป็นแผนที่ขึ้นแล้ว และขีดเส้นความเห็นที่จะเป็นถนน ตั้งต้นแต่ถนนทรงวาด โอนตามแนวรูปตรอกโรงกระทะเก่ามาบรรจบถนนพาดสายทะลุออกถนนเยาวราช กะเป็นถนนขนาดเล็ก รวมกว้างเพียง ๕ วา แผนที่ที่ได้ทำขึ้นนี้ คงไว้แต่บ้านเรือน ๒ ข้างตรอกที่เป็นอิฐปูน ส่วนที่เป็นเรือนไม้และโรงจาก ซึ่งปลูกคร่อมคลองโรงกระทะอยู่ตลอดนั้นได้ยกออกเสีย เพื่อให้เห็นแผนที่ชัดเจนขึ้น ถนนที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรวจทำแผนที่ขึ้นนี้ ถ้าตัดได้สำเร็จจะได้ประโยชน์ใหญ่ในการสุขาภิบาลหลายประการ ตลอดจนการค้าขายก็จะสะดวกดีขึ้นด้วย... ปากช่องที่จะออกถนนเยาวราช ซึ่งกำหนดจะให้บรรจบถนนแปลงนามนั้นถูกที่อัปดุลราฮิม ซึ่งจะต้องซื้อด้วยรายหนึ่ง นี่เป็นข้อขัดข้องสำคัญของการตัดถนนสายนี้...”

ใจความว่าเป็นการทำถนนเยาวพานิชจากตรอกและคลองโรงกระทะ และมีการกล่าวถึงที่ดินของอัปดุลราฮิมซึ่งเป็นอีกหนึ่งชื่อสำคัญที่ถือครองที่ดินในสำเพ็ง คาดว่าที่มาของชื่อมาจากเมื่อก่อนบริเวณนี้เป็นที่อยู่ของชาวจีนซึ่งมีความถนัดในการทำกระทะเช่นเดียวกับชาวจีนบริเวณตลาดน้อย

รูป ทางเข้าถนนเยาวพานิชจากถนนทรงวาด

4. ตรอกอิศรานภาพ ตรอกเจ็สัวเนียม

เป็นเส้นทางที่เชื่อมตั้งแต่ท่าศาลเจ้าเก่าไปถึงบริเวณวัดมังกรและถนนพลับพลาไชย ชื่อของตรอกตั้งตามบุคคลสำคัญที่เป็นคนพัฒนาที่ดินและตรอก คือตระกูลของเจ็สัวเนียมหรือพระศรีทรงยศ

ผู้สร้างตลาดเก่าใน พ.ศ. 2390 (รัชกาลที่ 3) โดยมีพระยาอิศรานุภาพ หรือ เอี่ยม บุนนาค เป็นลูกเขย ที่มาแต่งงานกับคุณหญิงนิ่มผู้เป็นลูกสาวเจ้าสัวเนียม ที่ดินโดยรอบตลาดเก่าและทางเดินถูกพัฒนาเป็น ดึกแถวและมีการค้าหนาแน่นตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีสถานที่อื่นๆ ที่เชื่อมกันด้วย ตรอกอิศรานุภาพ ได้แก่ ท่าศาลเจ้าเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา ศาลเจ้าเก่าเล่าปุนเล่าก๋ง โรงเรียนเผยอิง ตลาดเก่า ศาลเจ้ากวนอู ตลาดกรมภูธรศาลเจ้าแหล่งบ่วยเอี้ย และวัดมังกรกมลาวาส ซึ่งล้วนแต่เป็นสถานที่สำคัญและเก่าแก่เช่นเดียวกับตรอกนี้

5. ตรอกชัยภูมิ ตรอกแดง

บริเวณนี้เคยมีเจ้าสัวดึก คหบดีชาวแต้จิ๋วซึ่งเคยมีบ้านอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาถัดจากท่าหน้าศาลเจ้าเก่า (ท่าหน้าอยู่หน้าโรงเรียนเผยอิงและศาลเจ้าเล่าปุนเล่าก๋ง) ซึ่งน่าจะเป็นบริเวณตรอกเจ้าสัวดึกฝั่งริมถนนทรงวาดในปัจจุบัน เจ้าสัวดึกได้อุปถัมภ์และจัดสรรที่อยู่ให้กลุ่มคนจีนโพ้นทะเลที่มาจากตำบลเดียวกันให้ตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณตรอกนี้ และแบ่งที่ดินแปลงเล็กในบริเวณนี้สร้างเป็น **ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง**หรือเจ้าพ่อเซี้ยอั้งกงที่อัญเชิญมาจากจีน เป็นศาลเจ้าสำคัญที่แสดงถึงความเป็นเมืองและเป็นที่เคารพของชาวจีนโพ้นทะเลไม่ว่าจะเดินทางเข้าหรือออกจากพื้นที่ นอกจากนี้บริเวณตรอกชัยภูมิในอดีตยังมีโรงโสเภณีหญิงชาวจีน “กิมเทียนเหลา” และโรงฝิ่นอีกด้วย (อภิญา นน့်นาท, 2558)

6. ถนนเจริญกรุง

เริ่มตัดใน พ.ศ. 2405 (รัชกาลที่ 4) โดยใช้เงินผูกปี้จากชาวจีนมาเป็นค่าจ้างก่อสร้างในการทำถนน เป็นงานที่ต้องใช้กำลังคนมากจึงมีการนำเข้าแรงงานจีนอพยพมาไทย โดยตัดจากแนวทางเดินข้างเดิม ผ่านประตูดำหรือประตูสามยอดเข้าไปในพระนคร ทำโดยทุบดินทรายให้เรียบและปูทับด้วยอิฐ ไม่มีการทำทางระบายน้ำ ไม่มีขอบถนนหรือทางเท้า ในการตัดถนนเจริญกรุงในเวลานั้น รัชกาลที่ 4 ได้ตระหนักถึงความปลอดภัยจากการขยายตัวของสำเเพง และดำริว่าถนนเจริญกรุงตอนนอกที่ตัดผ่านสำเเพงควรตัดให้กว้างและตรงเพื่อสะดวกแก่การวางปืนใหญ่ บริเวณที่ใกล้พระนครต้องทำมุมหักศอกกับกำแพงพระนครเพื่อเหมาะแก่การตั้งรับข้าศึก (สุภางค์ จันทวานิช, 2559)

7. ถนนมหาจักร คลองวัดสามปลื้ม

คลองวัดสามปลื้ม หรือ คลองวัดจักรวรรดิ เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับคลองมหานาคที่ภูเขาทอง เดิมจากวัดลงไปถึงท่าหน้าวัดจักรวรรดิจะมีสะพานยาว เป็นสะพานไม้ที่ทำเป็นทางเดินเพราะสภาพพื้นที่มีน้ำท่วมขัง ในปัจจุบันยังเหลือร่องรอยเป็นชื่อ **ตรอกสะพานยาว** ในอดีตท่าหน้าวัดจักรวรรดิมีความสำคัญมาก เรือบรรทุกสินค้าจากปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ หรือจากจังหวัดเพชรบุรีจะมาจอดเทียบท่ารับส่งสินค้ากันที่นี่ ดังนั้นบริเวณโดยรอบวัดจักรวรรดิจึงเป็นที่ตั้งของบริษัท

ขนส่งสินค้าหลายแห่ง ต่อมามีการถมคลองวัดสามปลื้มเพื่อทำถนนมหาจักร หรือที่เรียกกันติดปากว่า คลองถม (สมชัย กวางทองพานิชย์, 2562)

8. ตรอกข้าวสาร

เป็นตรอกที่มีบ้านเรือนตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อยู่ปลายถนนสำเพ็ง เชื่อมถนนสำเพ็งกับ ถนนสำเพ็งและพื้นที่ภายในชุมชน ต่อกับ **ตรอกสะพานฉนวน** และ **ตรอกสะพานโพธิ์** อยู่บริเวณ ชุมชนตรอกโพธิ์ หรือบ้านโพธิ์ ซึ่งเป็นชุมชนเก่าในพื้นที่ (วารุณี ไอสถารม์ และคณะ, 2555)

9. ถนนพาดสาย

เกิดจากการถมรวมตรอกสะพานโพธิ์และตรอกเจ้าแม่ประดู่ (วารุณี ไอสถารม์ และคณะ, 2555) เชื่อมจากถนนทรงสวัสดิ์ไปถนนเยาวพานิช พบแปลงที่ดินที่เคยเป็นของอับดุลราฮิมและ ตระกูลมุสลิมเก่าแก่

10. ถนนทรงวาด

เป็นถนนที่ตัดขึ้นใหม่จากแนวทางเดินริมน้ำใน พ.ศ. 2450 (รัชกาลที่ 5) และมีการขยายแนว ถนนอีกครั้งใน พ.ศ. 2472 (รัชกาลที่ 7) เพื่อรองรับการขนส่งในพื้นที่ การใช้งานพื้นที่บริเวณทรงวาด ตลอดแนวริมน้ำเจ้าพระยาเป็นโกดังเก็บสินค้าทั้งสินค้าทางการเกษตรและสินค้าทั่วไปที่มีการ ลำเลียงต่อไปยังตลาดในสำเพ็งและพื้นที่อื่นๆ ทำให้มีรถบรรทุกสินค้าวิ่งเข้าออกตลอดเวลา รวมถึงมี พื้นที่ท่าเรือริมน้ำซึ่งปัจจุบันเหลือการใช้งานแค่บางส่วน และบางส่วนเป็นที่จอดรถให้เช่าเนื่องจาก พื้นที่บริเวณถนนสำเพ็งไม่สามารถเข้าถึงโดยรถยนต์ ต้องอาศัยการขนสินค้าโดยรถเข็นขนาดเล็ก และ แรงงานที่ทำงานขนของและทำงานในโกดังบางส่วนในอดีตก็อาศัยอยู่บริเวณทรงวาดด้วยเช่นกัน

ร่องรอยการเป็นย่านอาคารโกดังสินค้าในอดีตที่ยังสามารถพบได้ในปัจจุบัน เช่น อาคารที่มี ปลายปูนปั้นเป็นรูปพีชผล อาคารโกดังที่มีหลังคาสูง รวมถึงถนนส่วนบุคคลที่เข้าไปทางพื้นที่ริมน้ำผ่าน ทางช่องอาคาร เป็นกลุ่มอาคารที่มีเจ้าของเดียวกันและเป็นทั้งโกดัง สำนักงาน ที่พักคนงาน และในอดีตอาจมีท่าเรือส่วนบุคคลที่บริเวณริมน้ำด้วย

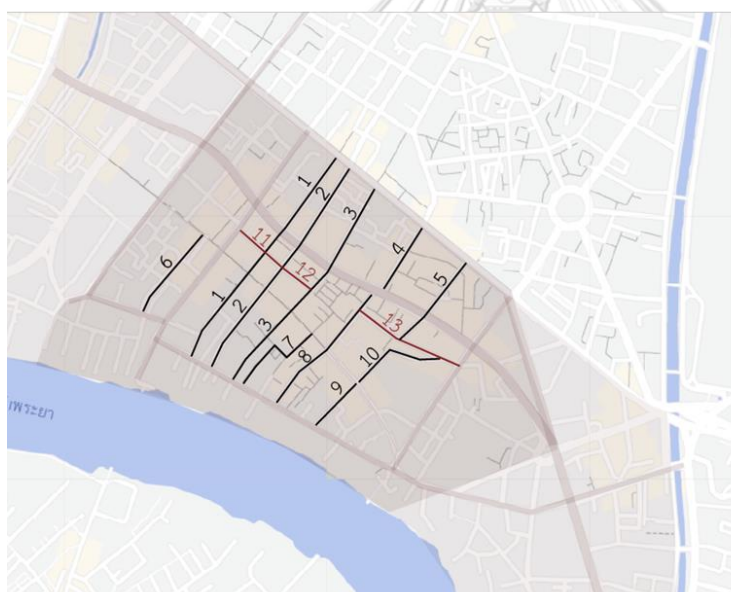
รูป อาคารโกดังและกลุ่มอาคารที่เข้าถึงโดยถนนส่วนบุคคลบนถนนทรงวาด

รูป อาคารบนถนนทรงวาด

รูป พื้นที่ริมแม่น้ำถนนทรงวาดที่ปัจจุบันใช้เป็นที่จอดรถให้เช่า ถ่ายจากบริเวณริมน้ำ

- 1 ตรอกเต้า / อาเนี้ยเก็ง
- 2 ถนนมังกร
- 3 ตรอกอิศรานุภาพ
- 4 ถนนแปลงนาม
- 5 ถนนผดุงด้าว
- 6 ตรอกพระยาไกร
- 7 ตรอกชัยภูมิ
- 8 ถนนเยาวพานิช
- 9 ตรอกสะพานญวน
- 10 ตรอกข้าวสาร
- 11 ซอยผลิตผล
- 12 ซอยไพบูลย์สมบัติ
- 13 ถนนพาดสาย

รูป รายชื่อตรอกและซอยในย่านสำเพ็ง

11. ศาลเจ้าเหล่งบ่วยเอี้ย

เป็นศาลเจ้าของจีนแต้จิ๋วและปัจจุบันดูแลโดยสมาคมจีนแต้จิ๋ว ป้ายจารึกในศาลเจ้าระบุปีที่ก่อสร้างเป็นปีไทยได้ว่าสร้างใน พ.ศ. 2331 หรืออาจเป็น พ.ศ. 2391 ตามรอบการนับปีเทียนอุ้งแบบจีน นอกจากนี้ชื่อคนถวายยังเป็นคนแซ่เตี้ย ซึ่งอาจมีความเกี่ยวข้องกับเจ้าสัวเนียมหรือบิดาของเจ้าสัวเนียม ที่มีแซ่เตี้ยเช่นเดียวกัน (พลพจน์ ภาชิตา ศิลป์, 2563)

12. ศาลเจ้าเล่าปุนเล่ากง

เป็นศาลเจ้าของชาวจีนแต่จิวในพื้นที่ เทพปุนเล่ากงเปรียบเสมือนเทพผู้เป็นใหญ่ที่คอยดูแลทุกข์สุขของราษฎรในพื้นที่ให้อยู่อย่างร่มเย็น ทำมาค้าขายรุ่งเรือง และเป็นที่นับถือของนักเดินเรือชาวจีนในอดีต คนจีนที่มาก่อนโดยเฉพาะรุ่นบุกเบิกมาตายในเมืองไทยบางคนมีคุณงามความดี มีความรู้สูง เมื่อตายแล้วคนในท้องถิ่นจึงยกย่องเช่นไหว้เป็นเจ้า เกิดการเอาไปโยงกับโถงใต้หรือป้ายวิญญาณของจีน เรียกว่า ปุนเล่ากง นอกจากนี้ศาลที่ทรงวาดยังเป็นศาลปุนเล่ากงที่เก่าแก่ที่สุดในกรุงเทพฯ ที่พบในปัจจุบัน (ถาวร สิกขโกศล และ สมชัย กวางทองพาณิชย์, 2563) นอกจากนี้แล้วยังมีโรงเรียนเผยอิงซึ่งเป็นโรงเรียนจีนยุคแรก ปัจจุบันดูแลโดยสมาคมจีนแต่ที่ดินเป็นของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ส่วนด้านหน้าหันหาแม่น้ำเจ้าพระยาเคยมีท่าศาลเจ้าเก่า เป็นท่าสำคัญของชุมชน

13. วัดปทุมคงคา

มีชื่อเดิมว่าวัดสำเพ็ง มีตั้งแต่สมัยอยุธยากลางแต่เป็นวัดร้างทรุดโทรม พอรัชกาลที่ 1 ให้จีนย้ายมา กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจึงทำการบูรณะ และทรงเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวัดปทุมคงคา (สุภาวศ์ จันทวานิช, 2559) เดิมมีคลองเขตวัดยาวไปถึงคลองผดุงกรุงเกษม เน้นการคมนาคมทางเรือ แต่ต่อมาไฟไหม้เลยตัดถนนทำให้คลองตันและเลิกใช้ไปในที่สุด (แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2534)

14. มัสยิดหลวงโกชาอิศหาก

ก่อตั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 บริเวณถนนทรงวาดโดยหลวงโกชาอิศหาก ขุนนางมุสลิมเชื้อสายมลายู ต้นตระกูลสมันตรัฐ ซึ่งเป็นตระกูลที่ยังดูแลมัสยิดแห่งนี้มาจนถึงปัจจุบัน หลวงโกชาอิศหากมีชื่อจริงว่า เกิด นามสกุลบินอับดุลลาห์ เป็นนายเรือและพ่อค้า เป็นคนกลางติดต่อกับหัวเมืองมลายู เป็นที่รู้จักและนับถือของคนในพื้นที่ ต่อมาเมื่อมีชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อการค้าบริเวณทรงวาดมากขึ้นจึงขอให้สร้างมัสยิดขึ้นในพื้นที่เพื่อจะได้ไม่ต้องนั่งเรือข้ามไปมัสยิดที่ฝั่งคลองสาน หลังมัสยิดมีสุสานหรือกุโบร์ ซึ่งเต็มไปด้วยป้ายหินที่สลักทั้งภาษาไทย จีน และอาหรับ มัสยิดแห่งนี้มีอีกชื่อว่า **สุเหร่าวัดเกาะ** เนื่องจากอยู่ใกล้กับวัดเกาะหรือวัดสัมพันธวงศ์ในปัจจุบัน นอกจากนี้ที่ปลายถนนสำเพ็งยังมีกลุ่มร้านค้าเครื่องเพชรของชาวมุสลิมใกล้กับมัสยิดด้วย (สุนิติ จุฑามาศ, 2561)

รูป มัสยิดหลวงโกชาอิชาก ด้านหลังอาคารเป็นกุโบร์

รูป ป้ายภาษาต่างๆ ในกุโบร์หลังมัสยิดหลวงโกชาอิชาก

15. เหตุการณ์ไฟไหม้ในพื้นที่สำเพ็ง

จากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ระบุว่าเคยมีเหตุการณ์ “เกิดเพลิงไหม้ที่วัดสามปลื้ม ไหม้ตลอดลงไปถึงตลาดน้อยวัดสำเพ็ง” ใน พ.ศ. 2343 หรือเพียงสิบกว่าปีหลังจากย้ายชุมชนจีนมาในพื้นที่สำเพ็ง แสดงให้เห็นว่ามีบ้านเรือนปลูกยาวตลอดตั้งแต่แนววัดสามปลื้มถึงวัดสำเพ็งตั้งแต่ช่วงเวลานั้นแล้ว ในรัชกาลที่ 2 เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้อีกครั้งที่บริเวณสะพานหัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่เริ่มมีมิชชันนารีมาอยู่ที่วัดเกาะเพื่อหวังเผยแพร่ศาสนาให้ชาวจีนก็ได้เกิดไฟไหม้ขึ้นอีก (กาญจนาคพันธุ์, 2522) และเหตุการณ์ไฟไหม้ที่ทำให้เกิดการตัดถนนและพัฒนาพื้นที่ในสำเพ็งเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 5 ช่วง พ.ศ. 2443 และช่วง พ.ศ. 2449 – 2451

16. สนธิสัญญาเบอร์นี

เป็นสนธิสัญญาใน พ.ศ. 2369 (รัชกาลที่ 3) ที่ทำกับประเทศอังกฤษ นับเป็นสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ฉบับแรกที่ทำกับประเทศตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้เกิดการขยายตัวทางการค้าทั้งในเรื่องของการเก็บภาษีและการผลิตสินค้าส่งออกมากขึ้น

เฮนรี เบอร์นี ทูตของอังกฤษ เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยามในปีพ.ศ. 2368 โดยประสงค์ที่จะขอเปิดสัมพันธไมตรีและขอความสะดวกในการค้าได้อย่างเสรี โดยใช้เวลา 5 เดือนจึงสามารถทำสนธิสัญญากับสยามได้สำเร็จ และจัดทำขึ้นเป็น 4 ภาษาได้แก่ ไทย อังกฤษ โปรตุเกส และมลายู สารสำคัญของสนธิสัญญาเบอร์นี มีดังนี้

- อนุญาตให้พ่อค้าสยามทำการค้ากับพ่อค้าอังกฤษได้อย่างเสรี
- รัฐบาลสยามจะเก็บภาษีจากพ่อค้าอังกฤษตามความกว้างของปากเรือ
- เจ้าพนักงานสยามมีสิทธิลงไปตรวจสอบสินค้าของพ่อค้าชาวอังกฤษ
- ชาวอังกฤษที่เข้ามาค้าขายในประเทศสยามจะต้องปฏิบัติตามกฎหมายสยามทุกประการ

การทำสนธิสัญญาเบอร์นีก่อให้เกิดการขยายตัวด้านการค้าต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในโครงสร้างเศรษฐกิจ 2 ประการคือ ทำให้รัฐต้องปรับวิธีการหารายได้และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ในรูปภาษีมากขึ้น และก่อให้เกิดการผลิตเพื่อการค้าส่งออกเพิ่มขึ้น (ทรูปลูกปัญญา, 2560) และส่งผลต่อสำเพ็งในด้านการเกิดเจ้าภาษีนายอากรชาวจีนและการอพยพเข้ามาของชาวจีนในช่วงเศรษฐกิจและการเกษตรกำลังเติบโตและต้องการแรงงาน

17. สนธิสัญญาเบาว์ริง

เป็นสนธิสัญญาใน พ.ศ. 2398 (รัชกาลที่ 4) โดยเซอร์จอห์น เบาว์ริง ราชทูตที่ได้รับการแต่งตั้งจากสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรียให้เข้ามาทำสนธิสัญญา ซึ่งมีสาระสำคัญในการเปิดการค้าเสรีกับต่างประเทศ มีการปรับเปลี่ยนกฎระเบียบการค้าระหว่างประเทศโดยการสร้างระบบการนำเข้าและส่งออกใหม่ โดยสนธิสัญญามีเนื้อหาคล้ายกับสนธิสัญญานานกิงซึ่งจีนลงนามร่วมกับอังกฤษภายหลังสงครามฝิ่นครั้งที่หนึ่ง ใน พ.ศ. 2385 และก่อนหน้าสนธิสัญญาเบาว์ริงเพียงหนึ่งปี (พ.ศ. 2397) สหรัฐอเมริกาก็บังคับให้ญี่ปุ่นเปิดประเทศด้วยการลงนามในสนธิสัญญาคานะงะวะโดยใช้สนธิสัญญานานกิงเป็นต้นแบบเช่นกัน สารสำคัญของสนธิสัญญาเบาว์ริง มีดังนี้

- คนในบังคับอังกฤษจะอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมของกงสุลอังกฤษ หรือที่เรียกว่ามีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต
- คนในบังคับอังกฤษได้รับสิทธิในการค้าขายอย่างเสรีในเมืองท่าทุกแห่งของสยาม และสามารถพำนักอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครเป็นการถาวรได้ ภายในอาณาเขตสี่ไมล์ แต่ไม่กินกำลังเรือแจวเดินทางในยี่สิบสี่ชั่วโมงจากกำแพงพระนคร

- คนในบังคับอังกฤษสามารถซื้อหรือเช่าอสังหาริมทรัพย์ในบริเวณดังกล่าวได้ และได้รับอนุญาตให้เดินทางได้อย่างเสรีในสยามโดยมีหนังสือที่ได้รับการรับรองจากกงสุล
- ยกเลิกค่าธรรมเนียมปากเรือและกำหนดอัตราภาษีขาเข้าและขาออกชัดเจน โดยอัตราภาษีขาเข้าของสินค้าทุกชนิดกำหนดไว้ที่ร้อยละ 3 ยกเว้นฝิ่นที่ไม่ต้องเสียภาษีแต่ต้องขายให้กับเจ้าภาษี ส่วนเงินทองและข้าวของเครื่องใช้ของพ่อค้าไม่ต้องเสียภาษี
- สินค้าส่งออกให้มีการเก็บภาษีชั้นเดียว โดยเลือกที่จะเก็บภาษีชั้นใน (จังกอบ ภาษีป่า ภาษีปากเรือ) หรือภาษีส่งออก
- พ่อค้าอังกฤษได้รับอนุญาตให้ซื้อขายโดยตรงได้กับเอกชนสยามโดยไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งขัดขวาง
- รัฐบาลห้ามส่งออกข้าว เกลือ และปลา เมื่อมีที่ท่าว่าจะขาดแคลนในประเทศ

ซึ่งสนธิสัญญานี้ทำให้เอกชนในสยามมีเสรีทางการค้าและสามารถเติบโตได้มากขึ้น โดยเฉพาะชาวจีนที่ทำการค้าอยู่แต่เดิม เกิดเป็นธุรกิจการค้าที่ใหญ่ขึ้นและมีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจในประเทศมากขึ้น ในขณะที่ตัวชาวจีนจำนวนมากก็ยังคงอพยพเข้ามาทำงานในไทยอย่างต่อเนื่อง

18. ระบบเจ้าภาษีนายอากร

คือการให้ผู้ที่มั่งคั่งมากมารับประมูลเป็นผู้แทนของฝ่ายปกครอง ไปเก็บภาษีแต่ละประเภทตามเมืองต่างๆ แล้วแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งให้แผ่นดิน โดยผู้ว่าราชการเมืองกับกรมการจะต้องอำนวยความสะดวกให้เจ้าภาษีนายอากรและคอยรักษากฎหมาย ผู้ที่รับตำแหน่งนี้จะได้รับแต่งตั้งเป็นข้าราชการ มีบรรดาศักดิ์ถือว่าเป็นมูลนาย ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ทำให้ชาวจีนกลุ่มนี้มีโอกาสแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกันกับกลุ่มเจ้านายและกลุ่มขุนนาง มีอำนาจต่อรองและได้เลื่อนขั้นทางสังคม กล่าวโดยรวมแล้วสภาพเศรษฐกิจของไทยเอื้อให้ชาวจีนใช้ความสามารถทางการค้าเลื่อนฐานะทางสังคมและฐานะทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้น (พูนเกษตร จันทกานนท์, 2528)

จากการรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของสถานที่และเส้นทางต่างๆ สามารถรวบรวมข้อมูลปีที่สร้างจากแหล่งอ้างอิงทั้งหมดที่ปรากฏในเล่มได้เป็นรูปแบบของตารางดังต่อไปนี้

วัด		
ชื่อสถานที่	ปีที่สร้าง	รายละเอียด
จักรวรรดิ	อยุธยา	
บพิตรพิมุข	อยุธยา	บูรณะตอนรัชกาลที่ 1
สัมพันธวง	อยุธยา	
ปทุมคงคา	อยุธยา	บูรณะตอนรัชกาลที่ 1
พลับพลาชัย	อยุธยา	
วัดไตรมิตร	รัชกาลที่ 3	
คณิกาผล(วัดใหม่ยายแพง)	2376	
กุศลสมาคร	2384	
ชัยชนะสงคราม (วัดตึก)	2391	
โลกานุเคราะห์	2394	
กันมาตุยาราม	2407	
บำเพ็ญเงินพรต	2414	
เทพศิรินทร์	2419	
เล่งเน่ยยี่	2422	
มัสยิดหลวงโกษา	รัชกาลที่ 5	
มงคลสมาคม	รัชกาลที่ 6	
ญวนชัยภูมิการาม	ไม่พบ	
สถานที่		
ชื่อสถานที่	ปีที่สร้าง	รายละเอียด
ท่าวัดสามปลื้ม	ไม่พบ	
ท่าศาลเจ้าเก่า	เริ่มชุมชน	
ท่าวัดเกาะ (สวัสดี)	เริ่มชุมชน / รัชกาลที่ 3	
ตลาดเก่า	2390	
ท่าเรือราชวงศ์ (ฮวยจันเล็ก)	รัชกาลที่ 4	
ป้อมปิดปัจจนึก	รัชกาลที่ 5	
ทางลงทำนาคคลองโรงกระทะเก่า	2449	
เผยอิง	2459 - 2463	
ตลาดใหม่	รัชกาลที่ 7	
วงเวียนโอเดียน	2542	

ศาลเจ้า		
ชื่อสถานที่	ปีที่สร้าง	รายละเอียด
แหล่งบวชเอย	2331 หรือ 2391	แต่จิว
โจวซือกง (ตลาดน้อย)	2347	ฮกเกี้ยน
เล่าปุนเถ่ากง	2367//2460	แต่จิว
ซินปุนเถ่ากง (ถนนมังกร)	2372	แต่จิว
เจ้าแม่ประตู (เจ้าแม่ทับทิม)	2391	แต่จิว
กวางตุ้ง	2420-2430	กวางตุ้ง
อาเนี้ยเก็ง (เจ้าแม่กวนอิม)	2417	แต่จิว
เจ้าแม่ทับทิม (ทรงวาด)	2425	ฮักกา
โรงเกือก หลังปัจจุบัน (ตลาดน้อย)	2431	ฮักกา
เจ้าพ่อหลักเมือง	2449	ไม่พบ
กวนอู (ถนนพาดสาย)	2456	ฮักกา
กวนอู (ตลาดเก่า)	2460-2488	ไม่พบ
เจ้าแม่กวนอิม (วัดกันมาตุยาราม)	ไม่พบ	ไม่พบ
เจ้าแม่กวนอิม (อาเนี้ยเก็ง) พาดสาย	ไม่พบ	แต่จิว
สะพาน		
ชื่อสถานที่	ปีที่สร้าง	รายละเอียด
สะพานหัน	2326	
สะพานเจ๊กโพ	ไม่พบ	
สะพานยายใจ	รัชกาลที่ 1	
สะพานเหล็กกลาง (พิทยเสถียร)	2395	แทนสะพานไม้เก่า
สะพานเหล็กบน (ดำรงสถิตย์)	2405	แทนสะพานไม้เก่า
สะพานเฉลิมพันธ์53	2405	แทนสะพานไม้เก่า
สะพานศาลเจ้าใหม่	รัชกาลที่ 5	
สะพานโพธิ์	หลัง 2443	แทนสะพานไม้เก่า
สะพานวัดสำเพ็ง	ปลายรัชกาลที่ 5	
สะพานภาณุพันธุ์	2438	
สะพานเฉลิมเวียง46	2442	
สะพานเฉลิมกรุง48	2444	

ถนน		
ชื่อสถานที่	ปีที่สร้าง	รายละเอียด
สำเพ็ง	เริ่มชุมชน	
พระราม4	2400	
เจริญกรุง	2405 - 2407	
มังกร	ไม่แน่ชัด	
เยาวราช	2434 - 2443	
ราชวงศ์	2435	ตรอกกงสีลัง
จักรวรรดิ	2436	
อนุวงศ์	2436	
ซุ้มตรอกพระยาอิศรานุภาพ	2440	
ผดุงกรุงเกษม	2441	
แปลงนาม	2445	ตรอกป่าช้าหมาเน่า
พลับพลาไชย	2445	ตรอกวัดโคก
ทรงสวัสดิ์ (สัมพันธวงศ์)	2449	
ทรงวาด	2450	
เยาวพานิช	2451	ตรอกและคลองโรงกระทะ
พาดสาย	2451	ตรอกอาน้อย/อาม้าแก้ง
ปทุมคงคา	2451	
ขยายทรงวาด	2472	
มหาจักร	รัชกาลที่ 7	
ขยายตรอกเต้า	2475	
สะพานพระปกเกล้า	2524	

คลอง		
ชื่อสถานที่	ปีที่สร้าง	รายละเอียด
วัดสามปลื้ม	อยุธยา	
วัดสำเพ็ง	อยุธยา	
วัดสามจีน	อยุธยา	
คลองรอบกรุง(โอง่าง)	2326	
คลองผดุงกรุงเกษม	2394	
ขุดลอกคลองมังกร	2414	
ซุ้มคลองศาลเจ้าใหม่ (คลองสำเพ็ง)	2440	
ซุ้มคลองตรอกเต้า	2452	

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	ญาณิน ธีฎกิจงานุกิจ
วัน เดือน ปี เกิด	25 กรกฎาคม 2540
สถานที่เกิด	กรุงเทพฯ
วุฒิการศึกษา	คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY